

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛОКАТИР НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 94 (477) + 32

ДИСЕРТАЦІЯ

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА (1894-1966 рр.)**

07.00.01 «Історія України»

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. М. Локатир

Науковий керівник:
Кугутяк Микола Васильович,
доктор історичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2018

АНОТАЦІЯ

Локатир Н. М. – Громадсько-політична та наукова діяльність Миколи Шлемкевича (1894-1966 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» МОН України, 2018.

Дисертаційна робота присвячена актуальній темі, оскільки державотворчі процеси в Україні сприяють вивченню історії через діяльність відомих особистостей, чий інтелектуальний доробок та політичний досвід цінні в реаліях сьогодення. Серед видатних українських діячів першої половини ХХ ст. варто виділити Миколу Шлемкевича (1894–1966) – громадсько-політичного діяча, редактора, видавця, мислителя, організатора українського інтелектуального життя в діаспорі. Вивчення його діяльності важливе для осмислення розвитку громадсько-культурного життя України першої половини ХХ ст. В українській історіографії життєвий шлях і громадсько-політична праця М. Шлемкевича залишається малодослідженою. Науковці частково приділяли увагу вивченню його філософських праць. У наш час необхідно показати реальний внесок діяча в розвиток української ідеї, його місце в громадсько-політичному та науковому житті країни.

У роботі проаналізовано етапи життя та діяльності М. Шлемкевича. Його дитячі роки і навчання в народній школі пройшли в родинному селі Сновидові Бучацького повіту. Напередодні Першої світової війни він здобував освіту в Бучацькій і Львівській гімназіях, де формувався його світогляд та національно-політичні переконання. Він розірвав зв'язки з русофільським (старорусинським) оточенням, у якому перебував його батько. М. Шлемкевич захоплювався музикою, навчався на першому курсі Музичного інституту ім. М. Лисенка у м. Львові, проте покинув його, оскільки поєднував хист до науково-теоретичного й художньо-образного мислення, вирізнявся глибокою філософською підготовкою. Тому 1912 р. вступив на філософський факультет

Віденського університету. Під час Першої світової війни в 1915 р. М. Шлемкевич потрапив у російський полон та був вивезений до Сибіру. З початком Лютневої революції в Росії (1917 р.) він переїхав до м. Києва і став секретарем редакції «Робітничої газети». Деякий час працював учителем у сільських школах Черкащини.

1923 р. повернувся на навчання до Віденського університету, де 16 липня 1926 р. захистив докторську дисертацію «Сутність філософії» про зміст німецької філософії на зламі XIX–XX ст. Для поглиблення своїх знань продовжив здобувати філософську освіту в Паризькому університеті (1928–1929 рр.), де захоплювався поглядами французького філософа Анрі Бергсона. 1929 р. М. Шлемкевич повернувся до м. Львова, співпрацював з журналом «Літературно-науковий вісник», почав писати праці на громадсько-політичні й філософські теми під псевдонімом М. Іванейко. У 1930-х рр. він поринув у політичне життя як один із лідерів Фронту національної єдності й став його ідеологом.

З початком Другої світової війни переїхав на Лемківщину. В умовах німецької окупаційної влади співпрацював з єдиною легальною українською громадсько-політичною установою – Українським Центральним комітетом на чолі з В. Кубійовичем. Став одним із директорів і головним редактором «Українського Видавництва» (Краків – Львів). На завершальній стадії війни М. Шлемкевич переїхав до м. Відня, а згодом до німецької провінції Баварії в табір «Орлик», що неподалік м. Берхтесгаден, де активно займався культурно-просвітницькою роботою серед інтернованих українців.

1949 р. М. Шлемкевич із родиною прибув до США й осів у місті Елізабет (штат Нью-Джерсі). 1953 р. він заснував журнал під назвою «Листи до Приятелів» (м. Кренфорд), а 1956 р. – видавництво «Ключі». Останні роки свого життя присвятив організації і розбудові Українського публіцистично-наукового інституту. У жовтні 1965 р. М. Шлемкевич переніс важку операцію, однак через ускладнення хвороби помер 14 лютого 1966 р. в м. Пассейк штату Нью-Джерсі.

Охарактеризовано громадську і партійно-політичну працю М. Шлемкевича, яка поділена на три періоди: діяльність у ФНЄ (1930-ті рр.); праця в роки Другої світової війни (1939–1944 рр.); робота в таборі інтернованих українців у Німеччині й Австрії та в еміграції у США (1944–1966 рр.).

Головною ідеєю М. Шлемкевича у 1930-х рр. стала розробка концепції нової Української держави, стратегії та практики боротьби за перемогу національної ідеї в майбутній незалежній Україні. Для її реалізації він вступив до лав ФНЄ, який був заснований у Галичині як легальна українська політична партія в 1933 р. У партійному періодичному органі ФНЄ журналі «Перемога» М. Шлемкевич під псевдонімом М. Іванейко надрукував низку статей, здійснивши розробку ідеології «творчого» націоналізму. Основні тези цієї ідеологічної концепції він виклав на Першій крайовій конференції ФНЄ 23 і 24 березня 1935 р. у м. Львові та на I Конгресі ФНЄ 20 вересня 1935 р. Вихідною засадою концепції «творчого» націоналізму була ідея особливої історичної місії української нації в слов'янському світі та Європі. Ставилося за мету ліквідувати в українському політикумі будь-який партійний поділ і так звану анархію.

Після окупації 1939 р. Німеччиною та СРСР Польщі, а 1941 р. з початком німецько-радянської війни, М. Шлемкевич сподівався на допомогу Німеччини у відновленні української державності. Став активно співпрацювати з Українським центральним комітетом, який функціонував у складі Генеральної губернії. Поряд із цим, він підтримував у Галичині український студентський рух, співпрацюючи з Об'єднанням праці українських студентів. Наприкінці війни намагався консолідувати сили галичан і наддніпрянців у боротьбі за відновлення української державності. Упродовж 1944–1947 рр. перебуваючи в таборі інтернованих українців у Німеччині, М. Шлемкевич вів активну опікунську і культурно-просвітницьку роботу. Його світогляд еволюціонував у напрямку націонал-демократії, брав участь у розбудові Українського національного демократичного союзу, на яку могла б опиратись УНРада.

Займався виданням «Енциклопедії Українознавства». М. Шлемкевич став одним із співзасновників Клубу демократичної думки і Мистецького українського руху. Переїхавши до США, він продовжив свою громадсько-політичну діяльність: організував Союз українських національних демократів, підтримував дружні зв'язки з керівництвом екзильного уряду Української Народної Республіки.

Протягом цілого свого життя М. Шлемкевич здійснював активну редакційно-видавничу діяльність: писав статті, огляди, рецензії; організовував вихід газет і журналів; визначав тематику наукових та періодичних видань. Поштовхом для такої праці стала робота секретарем редакції центрального органу УСДРП «Робітничої газети» в м. Києві 1917 р. У 1930-х рр., у рамках активної діяльності в лавах ФНЄ та популяризації концепції «творчого» націоналізму, став співредактором і дописувачем до часописів «Перемога» та «Українські Вісти». Його статті на партійно-політичну тематику найбільше друкувалися в часописі «Перемога».

У роки німецько-радянської війни 1941–1944 рр. М. Шлемкевич працював головним редактором «Українського Видавництва» (Краків – Львів), підпорядкованого Українському центральному комітетові, та співредактором «Наших днів». В організації редакційної політики йому допомагали В. Кубійович і К. Паньківський. У зоні американської окупації Німеччини в 1945 р. створив видавництво «Українська освідомна служба» – Укрос, у якому друкувалися інформаційні статті двох серій («загальної» і «програмової») для ознайомлення з життям інтернованих українців. У цей час він допомагав М. Добрянському редагувати журнал національно-державної думки «Проблеми». 1947 р. М. Шлемкевич почав видавати в Західній Німеччині журнал «Листи до наших Приятелів» (вийшло два номери). Він відновив видання часопису під назвою «Листи до Приятелів» 1953 р. в США. У публікаціях цього журналу віддзеркалено філософські, освітньо-виховні, націєтворчі та інші проблеми українського зарубіжжя. М. Шлемкевич за океаном редагував також журнал «Український огляд», завданням якого було

зацікавити людей до знайомства з найновішими творами українських письменників.

У дисертації розкрито зміст публіцистичної праці М. Шлемкевича. Перші кроки в цій сфері розпочав 1918 р. в часописі УСДРП «Робітнича газета». Низка наступних публіцистичних праць М. Шлемкевича, які побачили світ у другій половині 1920-х рр., виходили у формі есе, були своєрідними репортажами з подорожей автора Австрією і Німеччиною (цикл подорожніх нарисів «Вітер» та «Листи з Парижу»). У 1930-х рр. М. Шлемкевич як редактор партійного органу ФНС «Перемога» друкував публіцистичні статті не тільки політичного характеру, але й публікації на духовну та філософську тематику. Він намагався донести до українського народу основні завдання, шляхи та принципи відродження нації, розкрити суть «творчого» націоналізму та його роль у національній ідеї.

У 1942–1944 рр. М. Шлемкевич виступав з популярними розмовами про світогляд у молодіжному журналі «Дорога» (в них використано й мотиви циклу есеїв «Вітер», друкованого наприкінці 1920-х рр. у «Літературно-науковому віснику»). Перебуваючи в таборах інтернованих українців у Німеччині й Австрії, а з 1949 р. в еміграції у США, у своїх публіцистичних працях схилявся до національно-демократичного світогляду, переосмислюючи ідеї «творчого» націоналізму, генерував ідею розвитку «світоглядової» публіцистики, яка перебувала на межі філософії (найкраще представлена в його статті «Новочасна потуга (Ідеї до філософії публіцистики)» 1958 р.). Талант високого рівня публіцистичної праці проявився на час редагування і друкування статей у «Листах до Приятелів». Його публіцистичні праці другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. сповнені роздумами про майбутнє держави, прагненням до вдосконалення української нації, вирішення національних проблем, позбування комплексів, що вкорінювалися у свідомість протягом століть. Основний їхній зміст – побачити в майбутньому сильну, незалежну Україну з власними орієнтирами, ідеями, концепцією державотворення.

У науковій роботі проаналізовано низку досліджень ученого, серед яких центральне місце займає праця «Загублена українська людина». Предметом рефлексій М. Шлемкевича в цій науковій розвідці стали проблеми людини, її проявів, типів, видів душі, відмінність її від натовпу, цінності. Класифікуючи українських людей, мислитель виокремив такі світоглядні типи: «старосвітський поміщик», «гоголівська людина», «сковородинська людина», «шевченкова людина», «франкова людина», «сильна людина», «нова людина», «порядна людина», «ідейна людина», «людина-герой» і «людина-революціонер». Футурологічні очікування пов'язані з вірою науковця в появу нової української людини, яка мусить вийти з тюрми самозакоханості, з гетто постійно «відчуваючої» кривди, які породжують постійну меншовартість. В інших своїх працях - «Душа і пісня», «Українська синтеза чи українська громадянська війна?» - М. Шлемкевич шукав відповіді на болючі питання українського політичного життя з емігрантського досвіду. Він визначав місію української політичної еміграції у виробленні ідеалу ладу і влади розумної, сильної і постійної (тяглої). Він здійснив огляд історії української політичної еміграції і наголосив на особливому характері останньої з них, до якої сам належав. М. Шлемкевич вірив у недовговічність радянської імперії та в неминучість повернення вигнанців на Батьківщину. У праці «Галичанство» він досліджував проблему соборності українських земель з погляду галицьких і наддніпрянських українців, окреслив типи західноукраїнських та східноукраїнських діячів.

Дослідження містить інформацію про творчий доробок М. Шлемкевича, що стосується важливих аспектів філософської, етнологічної та історіософської думки України. Проаналізовано працю «Філософія» («Сутність філософії»), яка стала результатом захисту дисертації вченого в 1926 р. Це дослідження складається з двох блоків – «історико-критичної частини», де подано аналіз різних філософських систем, та «систематичної частини» з трьох розділів. У ньому викладено розуміння сутності й завдання філософії. У збірці під назвою «Верхи життя і творчості» (1958 р.), яка містила три промови і доповіді,

М. Шлемкевич показав етнопсихологічні особливості поезій Т. Шевченка. Досліджував мислитель і проблеми історіософії, «віри» - розглядав її релігійний, філософський і соціальний різновиди.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі вперше: проаналізовано формування світогляду та особистості М. Шлемкевича; охарактеризовано його громадсько-політичну та наукову діяльність; виявлено й залучено зарубіжний корпус архівних матеріалів, представлений рукописними документами бібліотек та приватних колекцій США. Удосконалено: аналіз джерелознавчого та історіографічного матеріалу про його наукову діяльність; висвітлення життєвого шляху та формування світоглядних позицій. Новий рівень розвитку отримали: вивчення участі М. Шлемкевича у ФНЄ; аналіз його редакційно-видавничої праці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в науково-дослідницькій (під час написання фундаментальних праць з історії України), навчальній (для підготовки монографічних видань, підручників, навчально-методичних посібників), громадсько-політичній роботі.

Ключові слова: М. Шлемкевич, редактор, видавець, часопис, публіцистичний твір, партія, історіософія, філософія.

SUMMARY

Lokatyr N. M. – Socio-political and scientific activity of Mykola Shlemkevych (1894-1966) - Manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of historical sciences in the specialty 07.00.01 “History of Ukraine”. - Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2018.

The dissertation is devoted to an actual topic, since state-building processes in Ukraine contribute to the study of history through the activities of well-known personalities, whose intellectual achievements and political experience have relevance and value in today's realities. Among the prominent Ukrainian figures of the first half

of the twentieth century is Mykola Shlemkevych (1894-1966) - a public-political figure, editor, publisher, thinker, organizer of Ukrainian intellectual life in the diaspora. The study of his work is important for understanding of the development of the socio-cultural life of Ukraine in the first half of the twentieth century. The way of life and socio-political work of M. Shlemkevych remains poorly investigated In Ukrainian historiography. Scientists partially pay attention to the study of his philosophical works. In our time, it is necessary to show the real contribution of the figure to the development of the Ukrainian idea, its place in the socio-political and scientific life of the country.

The work analyzes the stages of life and activities of M. Shlemkevych. His studies at the folk school took place in the village of Snovydiv, Buchach district. On the eve of the First World War, he studied at the Buchach and Lviv Gymnasium, where his outlook and national-political convictions were formed. He broke off ties with the Russophile (Old Rusyn) environment, in which his father was. M. Shlemkevych was fond of music, studied at the first year of the Musical Institute named after M. Lysenko in the city of Lviv. However, having abandoned his studies, as he combined the ability to scientific, theoretical and artistic thinking, was distinguished by deep philosophical preparation. Therefore, in 1912 he entered the Faculty of Philosophy of the University of Vienna. During the First World War in 1915 M. Shlemkevych fell into Russian captivity and was taken to Siberia. With the onset of the February Revolution in Russia (1917), he moved to Kyiv and became secretary of the editorial staff of the "Robitnycha Gazeta". For some time he worked as a teacher in rural schools in Cherkasy region.

In 1923 he returned to study at the University of Vienna, where on July 16, 1926 he defended his doctoral dissertation "The Essence of Philosophy" on the content of German philosophy at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. In order to deepen his knowledge, he continued to acquire philosophical education at the Sorbonne University (1928-1929), where he was fascinated by the views of the French philosopher Henri Bergson. In 1929, M. Shlemkevych returned to the city of Lviv, collaborated in the "Literaturno-naukovy visnyk" began to write works on

philosophical themes under the pseudonym M. Ivaneyko. In the 1930's he plunged into public and political life as one of the leaders of the Front natsionalnoi yednosti (FNE) and became his ideologue.

With the beginning of the Second World War, he moved to Lemkivshchyna. Under the conditions of the German occupation power, he cooperated with the only legal Ukrainian political and political institution - Ukrainskyi tsentralnyi komitet, headed by V. Kubyovych and became one of the directors and editor in chief of the «Ukrainske Vydavnytstvo» (Krakow - Lviv). At the final stage of the war, M. Shlemkevych moved to Vienna and later to the German province of Bavaria to the camp "Orlyk" near Berchtesgaden, where he actively engaged in cultural and educational work among interned Ukrainians.

In 1949, M. Shlemkevych and his family arrived in the USA and settled in the city of Elizabeth in New Jersey. In 1953 he founded a magazine entitled "Lysty do Pryiateliv" (Cranford), and in 1956 - the publishing house "Kliuchi". The last years of his life have been devoted to the organization and development of the Ukrainian journalistic-scientific institute. In October 1965, M. Shlemkevych suffered a difficult operation, however, due to complications of the disease, died on February 14, 1966, in Mississippi, New Jersey.

The social and political work of M. Shlemkevych is divided into three periods: activity in the FNE (1930's); work during the Second World War (1939-1944); work in the camp of interned Ukrainians in Germany and in emigration to the United States (1944-1966).

The main idea of M. Shlemkevych in the structure of the creation of the Ukrainian Galician politician of the 1930's was the development of the concept of a new Ukrainian state, strategy and practice of a political war for the victory of a national idea in a future independent Ukraine. For its realization, he joined the FNE, which was founded in Galicia as a legal Ukrainian political party in 1933. In the party periodical body of the FNE, the "Peremoga" magazine, M. Shlemkevych under the pseudonym M. Ivaneyko published a series of articles, devising a development of the ideology of the "creative" nationalism. He outlined the main theses of this ideological concept at

the First Frontier Conference of the Regions on March 23 and 24, 1935 in the city of Lviv and at the First Congress of the FNE, 20th of September 1935. The starting point for the concept of “creative” nationalism was the idea of a special historical mission of the Ukrainian nation in the Slavic world and Europe. The aim was to eliminate all party divisions and so-called anarchy in the Ukrainian politicum.

After the occupation of Poland in 1939 by Germany and the USSR, and in 1941, with the beginning of the German-Soviet war, M. Shlemkevych hoped to rebuild Ukrainian statehood with the help of Germany. He actively collaborated with the Ukrainskyi tsentralnyi komitet, which functioned as a member of the General hubernii. Along with this, he supported the Ukrainian student movement in Galicia, collaborating with the Ukrainian Students Workers Association. At the end of the war, he tried to consolidate the forces of the Galician and Transdnistria in the struggle for the restoration of Ukrainian statehood. During 1944-1947 M. Shlemkevych stood on the foundations of the formation of the Ukrainian National Council, organizing a series of meetings and conferences in exile. Staying in the camp of interned Ukrainians in Germany, he conducted active trusteeship and cultural and educational work, was based on the foundations of the Ukrainskyi natsionalnyi demokratychnyi soiuz, which could be supported by the UNRada and the edition of the “Entsyklopediia ukrainoznavstva”. M. Shlemkevych became one of the co-founders of the Klub demokratychnoi dumky and the Mystetskyi ukrainskyi rukh. Moving to the United States, he continued his public-political activities. M. Shlemkevych organized the Soiuz ukrainskykh natsionalnykh demokrativ, maintained friendly relations with the leadership of the exiled government of the UNR.

M. Shlemkevych has been active editorial and publishing activity throughout his life: he wrote articles, reviews, reviews; organized the output of newspapers and magazines; defined the topics of scientific and periodicals. The impetus for such work was the work of the secretary of the editorial board of the central body of the USDRP “Robitnycha gazeta” in Kyiv in 1917. In the 1930’s, as part of the active work of the FNE and promoted the concept of “creative” nationalism, he became co-editor and

writer of the magazines “Peremoga”, “Batkivshchyna”. His articles on party political topics were most printed in the magazine “Peremoga”.

During the German-Soviet War of 1941-1944, M. Shlemkevych worked as the editor-in-chief of the “Ukrainske Vydavnytstvo” (Krakow - Lviv), subordinated to the Ukrainian Central Committee, and co-editor of Our Days. V. Kubyovych and K. Pankovsky in the organization of editorial policy helped him. In the zone of the American occupation of Germany in 1945, he created the publishing house “Ukrainska osvidomna sluzhba” - Ukros, which published information articles of two series (“general” and “software”) to familiarize with the life of interned Ukrainians. At this time, he helped M. Dobryansky to edit the journal of national-state thought “Problemy”. 1947 M. Shlemkevich began publishing in the West German the journal “Lysty do Pryiateliv” (two numbers came out). The scientist resumed the publication of this magazine entitled “Lysty do Pryiateliv” in 1953 in the USA. The publications of this magazine reflect the philosophical, educational, educational, and other problems of Ukrainian foreign countries. M. Shlemkevych overseas also edited the magazine “Ukrainskyi ohliad”, whose task was to attract people to the newest works of Ukrainian writers.

The dissertation reveals the content of journalistic work by M. Shlemkevych. The first steps in this area began in 1918 in the journal “Robitnycha hazeta”. A number of the subsequent journalistic works of M. Shlemkevych, which the world saw in the second half of the 1920’s, came out in the form of essays, which were original reports of travel by the author in Austria and Germany (a series of travel essays “Viter” and “Lysty z Paryzhu”). In the 1930’s, M. Shlemkevych, as the editor of the party body of the FNE, “Peremoga” published journalistic articles not only of a political nature, but also publications on spiritual and philosophical subjects. He tried to convey to the Ukrainian people the main tasks, ways and principles of the revival of the nation, to reveal the essence of “creative” nationalism and its role in the national idea.

In 1942-1944, M. Shlemkevych performed with popular talk about the worldview in the youth magazine “Doroga” (they also used the motives of the cycle of essays “Viter”, printed at the end of the 1920’s in the “Literaturno-naukovy visnyk”).

While in the camp of interned Ukrainians in Germany, and from 1949 in emigration to the United States in his journalistic writings adhered to apoliticality and generated the idea of developing a “worldview” of journalism, which was on the verge of philosophy (best presented in his article “The New Power (Ideas to the philosophy of journalism)” 1958). The talent of a high level of journalistic work fell on the time of editing and printing articles in “Lysty do Pryiateliv”. His journalistic works of the second half of the 1950’s - the first half of the 1960’s are full of reflections on the future of the state, the desire to improve the Ukrainian nation, the solution of national problems, and complexes that have rooted in consciousness for centuries. Their main content is to see in the future a strong, independent Ukraine with its own landmarks, ideas, and the concept of state-building.

In the scientific work a number of researches of the scientist are analyzed, among which the work of the “Lost Ukrainian human” occupies the central place. The subject of M. Shlemkevych reflections in this scientific research were the problems of man, its manifestations, types, types of the soul, its distinction from the crowd, values. Classifying models of people, the thinker distinguished the following types: “old-age landowner”, “Gogol person”, “Skovoroda person”, “Shevchenko person”, “strong person”, “new person”, “decent person”, “ideological person”, “person-hero” and “person-revolutionary”. Futurological expectations are connected with the faith of the scientist in the emergence of a new Ukrainian human who must withdraw from the prison of self-affirmation, from the ghetto constantly “experiencing” injustice that generates permanent inferiority. In his other works, “Soul and Song”, “Ukrainian synthesis or Ukrainian civil war?” M. Shlemkevych wanted to find answers to the painful questions of Ukrainian political life from the bitter political-emigrant experience. He defined the mission of Ukrainian political emigration in developing an ideal system and power of reasonable, strong and constant. He reviewed the history of Ukrainian political emigration and emphasized the special nature of the latter of which he himself belonged. M. Shlemkevych believed in the short-lived Soviet empire and the inevitability of the return of exiles to their homeland. In the work of “Halychanstvo”, he investigated the collegiality of Ukrainian lands from the point of

view of the Halychan and Dnipro Ukrainians, outlining the types of Western-Ukrainian and Eastern-Ukrainian figures.

The research contains information on the creative work of M. Shlemkevych concerning the important aspects of the philosophical, state-legal and ethnopsychological thought of Ukraine. The work "Philosophy" ("The essence of philosophy") was analyzed, which was the result of the defense of a scientists dissertation in 1926. This research consists of two blocks - the "historical and critical part", which provides an analysis of various philosophical systems, and "systematic part", which has three sections. It provides an understanding of the essence and task of philosophy. In a collection entitled "The Rise of Life and Creativity" (1958), which contained three speeches and reports, M. Shlemkevych showed ethnopsychological peculiarities of T. Shevchenko poems, investigated the problems of "faith". He considered the religious, philosophical and social varieties of faith.

The scientific novelty of the obtained results is determined by the set of tasks and means of their solution. In the work for the first time: the formation of his outlook and personality has been analyzed. Characterized by M. Shlemkevych public-political and scientific activity. The foreign corps of archival materials, presented by handwritten documents of libraries and private collections of the USA was discovered and involved. Improved: analysis of source-historical and historiographical material on its scientific activity; illumination of the way of life and the formation of ideological positions. New levels of development were received: studying the participation of M. Shlemkevych in the Front of National Unity; analysis of his editorial and publishing work.

The practical significance of the results obtained is that the materials of the dissertation can be used in research (during the preparation of fundamental works on the history of Ukraine), in teaching (for the preparation of monographs, works, textbooks, teaching aids), public-political work.

Key words: Mykola Shlemkevych, editor, publisher, journal, journalistic work, party, historiosophy, philosophy.

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Бурачок Н. Образ українця в працях М. Шлемкевича // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2012. Ч. 20/21. С. 405–410.
2. Бурачок Н. Особливості формування і становлення світоглядних позицій М. Шлемкевича // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 22. С. 162–166.
3. Бурачок Н. Участь М. Шлемкевича в діяльності Фронту національної єдності // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 22/23. С. 402–406.
4. Бурачок Н. Наукова спадщина М. Шлемкевича // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 23-24. С. 440–445.
5. Бурачок Н. Національні ідеї у громадсько-політичній та науковій діяльності М. Шлемкевича // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2013. Ч. 24. С. 211–215.
6. Бурачок Н. Державотворчі ідеї в працях М. Шлемкевича // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Івано-Франківськ, 2014. Ч. 25/26. С. 172–175.
7. Локатир Н. Редакційна діяльність М. Шлемкевича // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2016. Вип. 108. С. 7–9.
8. Локатир Н. Постать М. Шлемкевича у історіографії // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2018. Вип. 129. С. 7–10.

Опубліковані праці апробаційного характеру

9. Бурачок Н. Становлення світоглядних позицій М. Шлемкевича // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – початку XX ст.: матеріали VII–VIII наукових семінарів. Київ, 2013. С. 354–360.

- 10.Бурачок Н. Україна в історіософських працях М. Шлемкевича // Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 22-23 травня 2014 р.). Івано-Франківськ, 2014. С. 182–186.
- 11.Локатир Н. Внесок М. Шлемкевича у розвиток української історіософії // Особистість, суспільство, політика – 2015: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Люблін, 20-21 травня 2015 р.). Люблін, 2015. С.133–136.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. Джерела, історіографія та методологія дослідження ..	24
1.1 Джерельна база	24
1.2 Стан наукової розробки	46
1.3 Методологічні засади	61
РОЗДІЛ 2. Світогляд і політична діяльність	
Миколи Шлемкевича	69
2.1 Формування суспільних поглядів. Життєвий шлях	69
2.2 Громадсько-політична праця	84
РОЗДІЛ 3. Редакційно-публіцистична робота	106
3.1 Редакційна праця	106
3.2 Публіцистичний вимір творчості	124
РОЗДІЛ 4. Наукова спадщина	140
4.1 Україна в історико-культурологічній типології Миколи Шлемкевича	140
4.2 Внесок у розвиток філософської, етнологічної та історіософської думки..	173
ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ	232

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДЦУНР – Державний центр Української Народної Республіки в екзилі.

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.

КДД – Клуб демократичної думки, м. Берхтесгаден.

КПЗУ – Комуністична партія Західної України.

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу.

КЦАБ – Координаційний центр антибільшовицької боротьби.

ЛМК – Літературно-мистецький клуб, США.

ЛНВ – Літературно-науковий вісник.

МУР – об'єднання українських письменників Мистецький український рух, м. Берхтесгаден.

НТШ – Наукове товариство імені Т. Шевченка.

ОДУМ – Об'єднання демократичної української молоді, м. Нью-Йорк.

ОПУЕ – Обласне представництво української еміграції, м. Берхтесгаден.

ОПУС – Об'єднання праці українських студентів, м. Львів.

ОУН – Організація українських націоналістів.

СУМ – Союз української молоді.

СУНД – Союз українських національних демократів, м. Нью-Йорк.

УВАН – Українська вільна академія наук у Канаді.

УГК – Український громадський комітет, м. Харків.

УККА – Український конгресовий комітет Америки.

УКЦ – Українська католицька церква, США.

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання.

УНДС – Український національний демократичний союз.

УНДС – Український національний державний союз.

УНК – Український національний комітет.

УННРА – United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) – «Адміністрація Організації Об'єднаних Націй для допомоги та відбудови» – міжнародна організація для допомоги потерпілим у Другій світовій війні.

УНРада – Українська національна рада.

УПНР – Українська партія національної роботи.

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія, м. Київ.

УСРП – Українська соціалістична радикальна партія.

УЦК – Український центральний комітет, м. Краків.

ФНЄ – Фронт національної єдності.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Державотворчі процеси в Україні сприяють вивченню історії через діяльність відомих особистостей, чий інтелектуальний доробок і політичний досвід становлять наукову цінність у реаліях сьогодення. Біографістика є не лише складовою історичної науки, але й важливою частиною національної культури, суспільно-політичного, інтелектуального та духовного життя. Це безпосередньо стосується світоглядних, ідеологічних засад суспільства, впливає на формування національної та громадянської свідомості співвітчизників, їх історичних уявлень та політичних уподобань, життєвих переконань і моральних цінностей.

За роки розбудови незалежної України, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., вчені заповнили певний вакуум в українській історичній науці, зокрема розширили тематику досліджень, повернули із зібуття багато визначних постатей українського народу – науковців, політиків, громадських діячів.

Серед видатних українських діячів першої половини ХХ ст. варто виокремити Миколу Шлемкевича (1894–1966) – громадсько-політичного діяча, редактора, видавця, мислителя, організатора українського інтелектуального життя в краї й діаспорі. Вивчення його діяльності важливе для осмислення розвитку громадсько-культурного життя України першої половини ХХ ст.

В українській історіографії постать М. Шлемкевича є малодослідженою. Науковці частково вивчають його філософські праці. У наш час необхідно не лише спростувати тенденційні оцінки, але й показати реальний внесок діяча в розвиток української ідеї, його місце в громадсько-політичному та науковому житті країни. З'ясування особливостей становлення і формування світогляду М. Шлемкевича як українського громадсько-політичного діяча, науковця, мислителя, публіциста, редактора, видавця значно збагатить сучасну історичну науку й історичну пам'ять українського суспільства конкретними знаннями, фактами, дасть змогу концептуально осмислити розвиток української суспільної думки, сформувати об'єктивне світобачення, виховати молоде покоління нашої

держави на позитивних прикладах діяльності генерації громадсько-політичних діячів і науковців першої половини ХХ ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках загальної наукової теми «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, музеєзнавство» (номер державної реєстрації – 0115U001560) кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Метою дисертаційної роботи є аналіз громадсько-політичної та наукової діяльності М. Шлемкевича. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких наукових **завдань**:

- проаналізувати джерельну базу, історіографію та методологічну основу роботи;
- з'ясувати особливості формування світогляду та життєвий шлях М. Шлемкевича;
- висвітлити громадсько-політичну діяльність;
- визначити основні здобутки в редакторсько-публіцистичній сфері;
- проаналізувати його наукові праці.

Об'єктом дослідження є громадсько-політична і наукова діяльність М. Шлемкевича в 1920–1960-х рр. у контексті національно-визвольної боротьби українського народу.

Предмет дослідження – основні напрями, етапи і зміст політичної, громадської та наукової праці М. Шлемкевича, становлення його світоглядних позицій як громадсько-політичного діяча, науковця, редактора, мислителя.

Хронологічні рамки дослідження визначаються роками життя та діяльності М. Шлемкевича (1894–1966 рр.).

Територіальні межі дослідження охоплюють терени Західної та Центральної України, Австрії, Німеччини, Франції та США, де вів активну наукову, громадсько-політичну та редакційно-видавничу діяльність М. Шлемкевич.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Методологія дисертації визначається останніми досягненнями соціально-гуманітарного наукового пізнання та базується на принципах історизму, наукової об'єктивності, всебічності, плюралізму, послідовності, проблемності. Під час дослідження використовувалися загальнонаукові – індукції і дедукції, аналізу і синтезу; спеціальні історичні методи – проблемно-хронологічний, евристичної обробки джерел, біографічний, компонентного аналізу (структурно-функціональний), компаративний, типологізації.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі:

вперше:

- комплексно проаналізовано формування світогляду та особистості М. Шлемкевича;
- виявлено і залучено зарубіжний корпус архівних матеріалів, представлений рукописними документами бібліотек та приватних колекцій США;

удосконалено:

- аналіз джерелознавчого та історіографічного матеріалу про його наукову діяльність;
- дослідження громадської діяльності вченого в діаспорі;

новий рівень розвитку отримали:

- вивчення участі М. Шлемкевича у Фронті національної єдності;
- аналіз його редакційно-видавничої праці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в науково-дослідницькій (під час написання фундаментальних праць з історії України), навчальній (для підготовки монографічних видань, праць, підручників, навчально-методичних посібників), громадсько-політичній (для організації діяльності політичних партій національно-демократичного спрямування) роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи обговорено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій: «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної свідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.» (м. Київ, 2013 р.), «Західно-Українська Народна Республіка. До 95-річчя утворення» (м. Івано-Франківськ, 2013 р.), «Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи» (м. Івано-Франківськ, 2014 р.), «Українська політична еміграція у XX столітті: досвід культурно-спільнотного себепредставлення і самоутвердження в Західному світі» (м. Київ, 2015 р.); щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, 2012–2014 рр.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено в 11 публікаціях, з яких 8 – у фахових виданнях (2 – у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз).

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів (які містять дев'ять підрозділів), висновків і списку використаних джерел (349 позицій) та 4 додатків. Основний текст дисертації викладено на 184 сторінках, загальний обсяг – 249 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

Джерела, історіографія та методологія дослідження

1.1 Джерельна база

Для всебічного висвітлення теми дисертаційного дослідження проаналізовано масив виявлених та доступних на даний час писемних джерел, які репрезентують громадсько-політичну і наукову діяльність М. Шлемкевича. Документи поділено на кілька груп: 1) неопубліковані архівні матеріали та документи центральних і місцевих, державних та приватних архівів і бібліотек України та США; 2) опубліковані документи; 3) матеріали українських та закордонних періодичних видань; 4) спогади сучасників; 5) праці М. Шлемкевича.

Окремих фондів у центральних і місцевих архівах України, присвячених громадсько-політичній та науковій діяльності М. Шлемкевича, немає. Характерною рисою неопублікованої документалістики дослідження є нерівномірність розподілу матеріалів, що проявляється як в обсязі, так і в якісних характеристиках.

Основу джерельної бази становлять неопубліковані документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Центрального державного історичного архіву України у м. Львів (ЦДІАЛ України), Державного архіву Львівської області, Державного архіву Івано-Франківської області, Архівної бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка в Америці (м. Нью-Йорк), Бібліотеки Колумбійського університету (Рідкісні книги та Бібліотека Манускриптів) м. Нью-Йорк, особистого архіву Марти Савицької-Шлемкевич (дочки М. Шлемкевича). Значна частина виявлених документів уперше вводиться до наукового обігу, а раніше опубліковані матеріали інтерпретуються по-новому.

В архівних фондах ЦДІАЛ України зберігаються документи, які розкривають загальну суспільно-політичну ситуацію на території Галичини 1920–1930-х рр., містяться відомості про хід виборчих кампаній до польського

сейму і сенату та про їх учасників. Висвітлено ці події в тогочасній періодичній пресі, М. Шлемкевичем, що репрезентує редакційно-видавничу діяльність вченого.

У ф. 784 «Видавництво газети «Батьківщина» у Львові» нами використано його рукопис статті «Недужий трибунал (на політичну тему)», підготовлений 27 липня 1938 р. М. Іванейком (псевдонім М. Шлемкевича). У властивій тільки йому емоційній формі він подав негативні форми роботи українських політичних сил Галичини щодо діяльності ФНЄ, розкрив зміст недобросовісної праці окремих українських газет, спрямованої на компрометацію ФНЄ [8, арк. 6]. М. Шлемкевич був у центрі дискусії щодо виступу видавництва І. Тиктора проти ФНЄ, редакційного протистояння між керівництвом часописів «Батьківщина» і «Новий час», непростих відносин між членами УНДО і ФНЄ [9, арк. 3].

Окремий корпус документів цього фонду – листи приватних осіб до редакції з проханням опублікувати їхні статті в газеті. Оскільки М. Шлемкевич був членом редакції тижневика «Батьківщина», він переглядав кореспонденцію, здійснював технічне редагування цих заміток перед друком [6, арк. 8], а також листувався з передплатниками «Батьківщини» щодо її ціни та інформував читачів про передплату газети [7, арк. 5].

У ф. 344 «УНДО, м. Львів» серед рукописів текстів нами знайдено виступ голови ФНЄ Дмитра Паліїва щодо нормалізації польсько-українських відносин; інтерпеляції, скарги та інша документація про заборону польськими властями діяльності українських товариств і політичних сил, зокрема й проти ФНЄ, діяльним членом якого був М. Шлемкевич [2; 3].

У ф. 771 «В. Левицький – голова НТШ» зберігається листування М. Шлемкевича з В. Левицьким щодо публікації праці «Філософія» у «Записках НТШ» [5]. Голова НТШ висловлював свої зауваження та побажання щодо певних виправлень у роботі. У ф. 406 «Редакція газети «Нова зоря» містяться рукописні статті М. Шлемкевича та рецензії на книги: «Часописний наступ» [4, арк. 1–6], «Єдність спомину віри» [4, арк. 7–12], «Про перші речі» [4, арк. 13–

15], «В добі національних ідей» [4, арк. 16–24], «Очі українців звернені на них» [4, арк. 25–31], «Небезпечна книжка» [4, арк. 32–34], «Ворог народу» [4, арк. 35–46], «Оздоровлення від духа» [4, арк. 47–52], «Про ідеї кооперативного руху в Україні» [4, арк. 53–57], «Автономія в бундівській декларації» [4, арк. 58–62], «ФНЄ й автономічна декларація УНАН» [4, арк. 63–67], «Слова, що зобов'язують» [4, арк. 68–71], «Єдність і співпраця» [4, арк. 72–78], «Із Донцовської толоки» [4, арк. 79–86], рецензія на книгу Бориса Ольхівського «Вільний нарід» [4, арк. 87–92], допис про прихід радянської влади в Галичину [4, арк. 93–100].

Інформація про його громадсько-політичну діяльність, зокрема в лавах ФНЄ, зосереджена в архівних справах ф. 1 «Львівське воєводське управління» (1921–1939 рр.)» Держархіву Львівської обл. [10; 11], ф. 121 «Львівське воєводське управління державної поліції (1921–1939)» [12]. Свідчення про працю вченого містяться у ф. 269 «Колекція документів «Український музей в Празі», 1886–1952 рр.» ЦДАГО України [1].

Матеріали про громадсько-політичну роботу М. Шлемкевича розпорошені в низці фондів Держархіву Івано-Франківської області. Діяльність партійних періодичних органів ФНЄ «Перемога» [218] і «Батьківщина» перебувала під контролем польської влади. У ф. 2 «Станіславське воєводське управління м. Станіслав. Відділ суспільно-політичний. Підвідділ політико-національний (1921–1939)» містяться документи, які засвідчують редакційну працю М. Шлемкевича в цих часописах [13; 14; 15; 16]. Зокрема, у справі 1372 «Листування з повітовими староствами про поширення українськими націоналістами журналів «Перемога» і «Батьківщина» серед українського населення» зберігається листування, звіти, інструкції Станіславівського і Тернопільського воєводських управлінь про завдання і редакційно-видавничу політику українських часописів, опублікована відозва голови ФНЄ Д. Паліїва про поширення цих газет на території краю, реакція на це повітових старост Станіславівського воєводства [13, арк. 2–12]. Цікавими є інформаційні звіти Львівського воєводського управління від 24 липня 1935 р. і Станіславівського

воєводського управління від 2 серпня 1935 р. до Міністерства внутрішніх справ у м. Варшаві про діяльність ФНЄ. У документах ідеться про інтенсивну і систематичну працю її голови Д. Паліїва та однопартійців, залучення до роботи в партійній організації молодих людей з товариств «Основа» і «Богун» [13, арк. 15]. Подано матеріал про спільні й відмінні риси політичних платформ і видавничої діяльності ФНЄ та ОУН. В архівній справі зберігається опублікована праця М. Шлемкевича (М. Іванейка) «Мисль і місто», опублікована в українському часописі «Перемога» за серпень 1935 р. [13, арк. 39–41].

У справі 1488 («Свідчення секретних інформаторів поліції про діяльність українських націоналістичних організацій і союзів «ФНЄ» (ФНЄ), «Просвіта», «Сокіл», «Сільський господар» та інших в Долинському, Жидачівському і Тлумацькому повітах») зосереджений матеріал про практичну роботу осередків ФНЄ в окремих повітах Станіславівського воєводства в 1937 р., поширення її керівниками Д. Паліївим, М. Іванейком (М. Шлемкевичем) партійної літератури, часописів «Перемога», «Батьківщина», листівок «Школи фронтовика». Оригінальним за змістовим наповненням є розгорнутий звіт державної повітової поліції від 9 липня 1937 р. про проведену конференцію ФНЄ в м. Долині. У ньому відображено практичні кроки місцевої партійної організації на виконання рішень першого з'їзду ФНЄ, звернено увагу на співпрацю з ОУН [14, арк. 137–139]. У виписці з газети «Українські Вісти» від 15 листопада 1937 р., у якій опублікована «Декларація проводу ФНЄ», вказувалося про провал політики «нормалізації» УНДО та ставилося питання про об'єднання всіх українських національно-патріотичних сил у боротьбі з польською державною політикою. Серед 11 підписантів керівного проводу ФНЄ значилося прізвище М. Іванейка [14, арк. 174]. В архівній справі зберігається звіт про проведення крайового з'їзду ФНЄ від 25 грудня 1937 р. у м. Львові, у якому взяв участь і М. Шлемкевич [14, арк. 191–193].

Справа 1547 («Інформації Львівського воєводського управління і слідчого управління Станіславського воєводського управління державної поліції про

діяльність української націоналістичної партії «Фронт національної єдності») містить звіт про проведений з'їзд крайової ради ФНЄ у м. Львові 25 грудня 1937 р., який відбувся у приміщенні редакції часопису «Батьківщина» на вул. Чарнецького, 8. На ньому серед 44 делегатів був присутній М. Шлемкевич, проте активної участі у виступах учасників з'їзду не брав [15, арк. 1, 1 зв., 2]. Матеріал цієї архівної справи цінний тим, що подано детальну характеристику польських урядових кіл стосовно позиції керівництва ФНЄ до діяльності інших українських політичних партій та організацій Західної України, зокрема до УНДО, ОУН, виборів до польського сенату і сейму, подій, які відбувалися на території Карпатської України, матеріальної допомоги ФНЄ, яка надходила з-за кордону. Польська влада негативно ставилася до діяльності ФНЄ, про що свідчить інформація одного з керівників польської адміністрації: «Нині ФНЄ – це «фронт» у дослівнім розумінню цього слова, він може навіть подекуди небезпечніший від фронтів під час збройної війни, бо на війні маєте ворога перед собою, а проти крісів та гармат виставляється та сама зброя, та й в додатку за плечима маємо резерв, як у відповідній хвилі Вас знають і це дає можливість відповісти. Натомість, боротьба, яку веде ФНЄ, є більш прикрою і болючішою. Прикра ще й тому, що, крім чужинців, проти тебе йдуть і «наші рідні по крові брати», які здійснюють це в злочинський або бандитський спосіб» [15, арк. 21]. В архівній справі міститься розгорнута інформація про низку проведених партійних зборів і конференцій ФНЄ в 1938 р., у яких брав участь М. Шлемкевич. Детально розкрито зміст політичної платформи діяльності ФНЄ [15, арк. 38–43].

Про діяльність М. Шлемкевича у ФНЄ свідчать виявлені архівні документи у ф. 68 «Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав. Слідче управління» [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23], у яких міститься матеріал про діяльність членів ФНЄ, персональний склад, структуру, програму та ідеологію ФНЄ, зберігаються протоколи і повідомлення поліції та воєводських управлінь, зокрема відділів суспільної безпеки, зосереджена

інформація повітових староств: донесення, листування з воєводськими управліннями, директиви і вказівки владних структур.

Зарубіжний корпус архівних матеріалів представлений рукописними документами бібліотек і приватних колекцій США. В них зберігаються документи про діяльність М. Шлемкевича в 1940–1960-х рр., коли він перебував за межами України – в таборі інтернованих у Німеччині та в США.

У дисертаційній роботі використано архів українського табору «Орлик» м. Берхтесгаден (Західна Німеччина), який розміщений у бібліотеці Наукового Товариства імені Шевченка у США (м. Нью-Йорк). Він охоплює 26 папок із понад 3600 документами, які стосуються 1945–1950 рр. - часу перебування в цьому таборі М. Шлемкевича. Даний пласт джерел можна поділити на такі групи: матеріали про діяльність Таборової Ради [36; 37; 41; 44; 45; 46] і Центрального представництва української еміграції [39] та інших громадсько-політичних організацій [30; 40]; архівні справи про культурно-мистецьку [29; 31; 47], освітню [38; 42] і видавничу [32; 34] діяльність українських переселенців; документи, які віддзеркалюють їхнє соціально-економічне життя в таборі інтернованих [24; 25; 26; 27; 28; 33; 35; 43].

У справах цього фонду міститься низка документів, яка відображає багато аспектів життя мешканців табору переміщених осіб «Орлик» у м. Берхтесгадені, є дані про перебування тут М. Шлемкевича та його сім'ї. У папці 1 «Кореспонденція прихідна, 1946 – звернення та письма від установ таборової управи і мешканців табору та установ і організацій міста Берхтесгаден і інших» сконцентровані відомості про стан та наповнення архіву переселенців, про діяльність Управи табору, активним членом якої був М. Шлемкевич, їхні збори, звіти та рішення [24]. Діяльність М. Шлемкевича як члена Мистецького українського руху (МУР) – організації українських письменників, які проживали в таборах для переміщених осіб у Німеччина в 1940-х рр., відображена в папці 6 «Мистецький український рух, 1945–1947» [29]. Він займав активну громадську позицію в таборі, долучався до багатьох сфер його діяльності. Так, знаходимо інформацію про працю М. Шлемкевича в

українському журналі «Орлик» (папка 11 «Журнал «Орлик», 1946–1948 (1946 – ч. 1, 3, 6), (1947 – ч. 1, 2, 5, 8, 10, 11), (1948 – ч. 2, 3, 4)», де він був активним дописувачем і висвітлював основні теми громадсько-політичного життя табору та більш глибоке їх розуміння [34]. У папці 16 «Рідна Школа, 1945–1949 – шкільні програми, провізитаційні звіти, протоколи» знаходимо матеріали про консультування М. Шлемкевичем у складних питань українського шкільництва в таборі для інтернованих [38]. У папках 17, 20, 21, 22, 24 виявлено поодинокі документи, які засвідчують активну громадянську позицію М. Шлемкевича в таборі переміщених українців [39; 42; 43; 44; 46].

Оригінальний за змістовним наповненням є приватний архів Марти Савицької-Шлемкевич (1940 р. н.), яка проживає у м. Кренфорд (США, штат Нью-Йорк). Нам вдалося його опрацювати в 2016 р. під час перебування в родинному обійсті доньки Миколи Шлемкевича [90] (додаток Г). Більшість документів стосуються еміграційного періоду життя вченого і вперше вводяться до наукового обігу [85] (додаток В. 2). Його зять Роман Савицький-мол. і донька Марта впорядкували рукописи та друковані матеріали М. Шлемкевича [74], які можна поділити на такі підгрупи: нотатки і рукописи його праць [55; 57; 59; 62; 63; 64; 65; 69; 70; 71; 78]; виписки і нотатки науковця з газет, словників і творів українських та іноземних письменників і філософів [53; 56; 57; 58; 82]; афіші-повідомлення та програма заходів, організованих українськими організаціями США, в яких брав участь М. Шлемкевич [52; 67; 80; 83; 87] промови, доповіді і виступи на радіо вченого та їх прилюдні обговорення на різноманітних зібраннях представників заокеанської еміграції [60; 61; 66; 68; 72; 73; 75; 76; 77; 79; 81; 85; 86]; статuti українських діаспорних товариств та листування вченого з ними [54; 84].

Як засвідчують виявлені й згруповані за допомогою Марти Савицької-Шлемкевич документи, вчений в громадсько-культурних колах українській еміграції 1950-х – першої половини 1960-х рр. був авторитетною людиною. Передусім, його громадська праця була зав'язана з діяльністю Літературно-мистецького клубу [79]. Це товариство періодично запрошувало

М. Шлемкевича виступати з «передовими» доповідями на заходах, приурочених пам'яті відомих у вітчизняній історії та в українській діаспорі людей: С. Петлюрі [86; 87], В. Блавацькому [60], С. Литвиненку [75; 77; 83], О. Гірняку [66]. Заокеанську еміграцію турбували питання втрати української державності та перспективи її відновлення. Задля шляхів їх вирішення науковець підготував низку статей («Як йти до українського миру» [63], «Танець і думка» [64], «Бездушна обрядовість» [65], стаття про діяльність Української національної ради в еміграції [59] та ін.), частина з яких так і не була опублікована в тогочасній українській діаспорній пресі, проте ошатно збережена у приватному архіві його доньки Марти Савицької-Шлемкевич. Представників української діаспори особливо цікавила праця вченого «Загублена українська людина». У родинному архіві зберігається «сигнальний» примірник цієї праці, афіша-повідомлення про цикл доповідей М. Шлемкевича «Загублена українська людина» та запити і зауваження щодо його виступів з цієї актуальної проблеми зі сторони української громадськості США [71; 67; 68].

У приватному архіві Марти Савицької-Шлемкевич також зберігаються особисті документи і родинні фотографії вченого. Серед них слід виокремити: його залікову книгу та свідоцтво про закінчення навчання на філософському факультеті Віденського університету [88]; фотографії батька і матері Миколи Шлемкевича Івана і Ядвіги [89, фото 1–2]; світлини Миколи Шлемкевича і його дружини Константиної Посацької з відпочинку із родиною та друзями у с. Сновидові на початку 1930-х рр. [89, фото 3–5]; фотознімки з часу перебування родини Шлемкевичів в таборі інтернованих «Орлик» у м. Берхтесгаден (1946 р.) [89, арк. 7–8]; фото М. Шлемкевича 1961 р. [89, фото 9].

У відділі рідкісної книги та манускриптів бібліотеки Колумбійського університету в м. Нью-Йорку зберігається листування Миколи Шлемкевича з Юрієм Шевельовим, Юрієм Лавріненком і Богданом Бойчуком. Листи вченого написані до славіста-мовознавця, літературного і театрального критика,

активного учасника наукового і культурного життя української еміграції США, професора Гарвардського і Колумбійського університетів Ю. Шевельова (1908–2002) стосуються спільної редакційно-видавничої діяльності, роботи в УВАН [48]. В епістолярії М. Шлемкевича зафіксовано його враження про життя української громади в таборі «Орлик», про діяльність Клубу демократичної думки, про видання літературно-мистецького часопису «Збірник МУР», про філософські праці Ж.-П. Сартра, Й. Гете, Н. Гартмана та ін. [48].

Збереглася цікава за змістовою наповненістю обопільна кореспонденція М. Шлемкевича (сім листів і одне повідомлення) і українського літературознавця, публіциста, критика, редактора Ю. Лавріненка (1905–1987) (чотири листи) другої половини 1940-х – початку 1960-х рр. Їхня епістолярна спадщина стосувалася видавничої праці українських переселенців в німецьких містах м. Берхтесгадені, м. Мюнхені і м. Аусбургзі, друку «Бюлетеня інформаційної служби» у Німеччині, діяльності УНРади в США, редагування та видання авторських публікацій в українській діаспорній періодиці США, характеристики творів українського поета Володимира Сосюри, історіософських досліджень з вивчення життя і діяльності відомих постатей української національної історії, критики філософських творів Юрія Шереха (Ю. Шевельова) про «українську людину», родинних справ. В архівній справі Ю. Лавріненка також збереглися підготовлені три некрологи після смерті М. Шлемкевича (один з них опублікований в американській газеті «Свобода»), лист до його доньки Марти Савицької-Шлемкевич, розгорнута стаття Олеся Бабія «Микола Шлемкевич – людина і мислитель», опублікована 27 лютого 1966 р. у нью-йоркському часописі «Наше Життя» [49; 50].

Одинадцять листів і три поштівки М. Шлемкевича, адресовані українському діаспорному культурно-просвітницькому діячу Б. Бойчуку в кінці 1950 – першій половині 1960-х рр., присвячені організації видання, добору якісних публікацій і розповсюдженню редагованого ним часопису «Листи до Приятелів», виданню «Енциклопедії Українознавства», роботі бібліотеки НТШ у м. Нью-Йорку тощо [51].

Таким чином, найбільша кількість матеріалів про М. Шлемкевича зосереджена в різних фондах ЦДІАЛ України та в архівних і бібліотечних установах США. Використання архівних документів українських і зарубіжних фондосховищ значно збагатило джерельну базу дисертаційного дослідження, дало змогу проаналізувати громадсько-політичну, редакційно-видавничу і наукову діяльність М. Шлемкевича в 1930–1950-х рр.

Друга група джерел – збірники опублікованих документів і матеріалів, видані дослідниками в Україні та в діаспорі. Фактологічну цінність становлять документи, подані в збірнику «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали: у 5 т.». У ньому відображена інформація, яка розкриває окремі аспекти громадсько-політичної діяльності М. Шлемкевича в період ЗУНР [91].

У тритомному діаспорному виданні «Українська суспільно-політична думка в XX ст. Документи і матеріали» [94] міститься інформація про громадсько-політичну діяльність М. Шлемкевича в 1930–1940-х рр., його активність у ФНЄ та розробку ідеологічної концепції ««творчого» націоналізму».

В одному з томів «Розстріляне відродження України (1920–1930)» багатотомного збірника «Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–XX ст.» поміщено опубліковані матеріали М. Шлемкевича щодо державотворчих процесів в Україні в історичній ретроспективі [93, с. 334–340]. Він стверджував, що саме в республіканській державі всі ділянки духу зможуть рівноправно співпрацювати при побудові єдиного організму – держави [93, с. 340].

До другого тому видання «Українська націонал-демократія (1918–1939)» за редакцією М. Кугутяка [92] включено документи і матеріали, які розкривають процес ідейно-політичного становлення УНДО 1925–1928 рр., висвітлюють програмні цілі й завдання націонал-демократів. Окремі документи опосередковано стосуються М. Шлемкевича, який певний період очолював редакцію часопису «Перемога» та був ідеологом ФНЄ. Деякий час

представники цієї української політичної сили в Галичині мали близькі контакти з членами УНДО, хоча не завжди підтримували погляди останньої щодо майбутнього України, про що й писав М. Шлемкевич у статті «Ундизм – УНДО й ФНЄ» [156].

Отже, друга група джерел є своєрідним доповненням до виявлених неопублікованих архівних матеріалів та ілюструє активну партійно-політичну діяльність М. Шлемкевича в 1930-х рр., показує його ставлення до формування державотворчих процесів в Україні.

Третій корпус первинних документів становлять матеріали української вітчизняної та діаспорної періодичної преси. У роботі залучено газетні й журнальні статті часописів «Літературно-науковий вісник» (1926–1930 рр.) [216], «Наші дні» (1941–1944 рр.) [217], «Українське Видавництво» (1941–1944 рр.) [220], де, окрім інформації про М. Шлемкевича, його праць і статей, знаходимо висвітлення партійно-політичного життя в Галичині. Серед часописів українських політичних партій і організацій 1930-х рр. особливу увагу привернула періодика, яка перебувала у сфері впливу ФНЄ: журнал «Перемога» (1933–1939 рр.) [218] та щоденник «Українські Вісти» (1934–1939 рр.) [221]. У цих часописах друкувалися матеріали з'їздів та конференцій ФНЄ [238; 296; 297; 304; 312], статті керівників і членів політичної організації [296; 303; 312], зокрема Д. Паліїва [300; 301] й М. Шлемкевича [264; 298; 279], містилися свідчення про тодішнє політичне і соціально-економічне становище краю [323]. Зокрема, на сторінках квартальника «Перемога» вміщувалися ідеологічні матеріали, що окреслювали ставлення ФНЄ щодо інших українських суспільно-політичних течій Галичини [344, с. 9]. Характеризуючи погляди ФНЄ на громадсько-політичні свободи за матеріалами цього часопису, дослідник І. Вдовичин писав: «Публікації видання відзначалися серйозним теоретичним рівнем «Перемога» прагнула сформувати українське суспільство як складну модерну соціальну структуру, і наявність політичних організацій, які реально не суперечать одна одній, а доповнюють одна другу, є явищем природним і органічним» [247, с. 83].

Українська діаспорна періодика представлена часописом «Листи до Приятелів» (1953–1966 pp.) [215]. На сторінках цих журналів друкувалися розвідки М. Шлемкевича [160; 162; 163; 164; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 175; 176; 177; 178; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 187; 188; 190; 191; 192; 193; 194; 195; 198; 199; 200; 201; 202; 203; 205; 206; 207; 209; 210; 211; 212; 214], відгуки і рецензії відомих громадсько-політичних діячів, науковців про його праці, статті, думки [224; 231; 232; 234].

Таким чином, матеріали вітчизняної і діаспорної газетної та журнальної періодики є необхідним елементом для розкриття громадсько-політичної діяльності, редакційно-публіцистичної праці і наукової спадщини М. Шлемкевича.

Важливою ланкою для дослідження проблеми є розгляд мемуарної літератури. Провідною жанровою ознакою мемуаристики є суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів. Спогади сучасників М. Шлемкевича цікаві, насамперед, інтерпретацією подій, у яких він брав участь.

Олесь Бабій в газетній замітці-некролозі «Микола Шлемкевич – людина і мислитель» звернув увагу на всі етапи життєвого шляху вченого, високо оцінив його публіцистичну, наукову і громадську діяльність. Автор відзначив, що якби М. Шлемкевич належав до «державного народу», то б про його життя, твори і діла говорила б уся преса, а праці були б перекладені на всі мови культурних націй світу. Він не був типом кабінетного вченого, філософа відірваного від суспільного життя. Українство, патріотизм М. Шлемкевича не зводилося до зовнішніх атрибутів (носіння вишитих сорочок, спів українських пісень, словесне пустомельство про славне, велике минуле України), а було природним явищем, як любов людини до своєї матері, якою не треба гордитися, ані вимагати зарплати, слави, нагороди за ту любов. Головні прикмети його характеру – незвичайна скромність з почуттям особистої гідності, солідність і поважність. У працях М. Шлемкевича переважає ідеалізм, головним ідеалом якого є церква, що стає святиною мудрості, шукання правди і досконалості.

О. Бабій резюмував: «Шлемкевич став шукачем правди української землі, в своїх поглядах творив якусь синтезу ідеалізму і революціонізму, націоналізму та універсалізму» [222].

Після смерті М. Шлемкевича в журналі «Листи до Приятелів» було надруковано спогади про нього декількох осіб. Зокрема, у статті під назвою «Микола Іванович Шлемкевич» [231] автори повідомляли читачів про смерть ученого і коротко розповідали про його життєвий шлях, завершуючи словами: «Це помилка думати, що нема незамінних людей. Кожна вартісна людина неповторна і незамінна. Тим паче незамінний М. Шлемкевич» [231, с. 4]. У цьому ж номері Вадим Лесич (український поет, есеїст, публіцист, критик, перекладач) опублікував вірш «Пам'яті М. Шлемкевича» [231, с. 4].

У наступному номері журналу «Листи до Приятелів» продовжували публікувати спогади публіцистів, громадсько-політичних діячів, які з ним працювали. Творчий доробок М. Шлемкевича високо оцінювала українська діаспорна громада.

Василь Рудко (український філософ, публіцист, політичний діяч) від імені філософської секції ВУАН у США у своїй статті «М. Шлемкевич – філософ» [234, с. 2–4], що була поминальним словом на похороні. Він чітко окреслив, що вплинуло на світогляд М. Шлемкевича і що його надихало, розкрив яскраві моменти з життя і трансформацію від публіциста до громадсько-політичного діяча, проаналізував його ставлення до життя, на яке безпосередній вплив мала філософія: «Боротьба М. Шлемкевича зосереджується на проблемах, які в очах найбільш зрячих подвижників української думки вважалися найважчими. І це не дивно: наше життя – ось хоч би тут на еміграції – нагадує своєю галасливою порожнечою і безконечною забріханістю не модерну суспільність, а радше якусь гротескно-сюрреалістичну картину, якої атмосфера затроює і нищить усе живе. І це був терен боротьби М. Шлемкевича» [234, с. 4].

У цьому ж номері журналу «Листи до Приятелів» Я. Заремба (український громадсько-політичний діяч, член ФНЄ) опублікував статтю «Остання дорога доктора Шлемкевича» [227]. Він згадав про останню розмову з

М. Шлемкевичем перед його операцією: «Якби я помер, бо ж усе можливе, чи не було б шкода, коли б «Листи» також умерли разом зі мною?» [227, с. 4], тобто, навіть перебуваючи у важкому фізичному стані, він до кінця переживав за свою роботу. В іншому журналі «Наше життя» Я. Заремба через 20 років після смерті М. Шлемкевича опублікував розвідку «М. Шлемкевич зблизка», де виокремив основні етапи його життя і діяльності, детально охарактеризував його сімейне оточення і роботу, розглянув світоглядні життєві принципи вченого. Автор показав маловідомі сторінки життя М. Шлемкевича в молодості [226].

У «Листах до Приятелів» за 1967 р. також опубліковано низку статей, присвячених пам'яті М. Шлемкевича. У статті «Спомини про Миколу Шлемкевича» [233] Роман Придаткевич (український композитор, скрипаль, організатор Української консерваторії в м. Нью-Йорку) розповів про їхнє перше знайомство, дитячі роки, спільне захоплення музикою і навчання у Вищому музичному інституті ім. Миколи Лисенка. Автор подав декілька уривків обопільного листування під час перебування в США. У листах М. Шлемкевич ділився своїми планами, переживаннями, сумнівами й успіхами: «Саме пускаю в рух Публіцистично-Науковий Інститут, якого ціллю є протиставитись отій фальшивій інформації світу про Україну – кожного місяця виходить бодай по кілька наукових книжок з цілком дикими вістями про нас. Така отрута ллється з тисяча джерел а ми завважуємо тільки поверхню того коли щось добудеться до газет» [233, с. 32].

У статті «Наш М. Шлемкевич» [224] М. Дальний (український письменник, редактор, громадський діяч, засновник і голова Об'єднання української демократичної молоді Канади, член Об'єднання українських письменників «Слово», УВАН у Канаді) описував його як публіциста та редактора. Автор проаналізував редакційно-публіцистичну діяльність М. Шлемкевича. У поле зору дослідника потрапили кілька есеїв М. Шлемкевича 1930-х рр., які підписані псевдонімом М. Іванейко й опубліковані в «Літературно-науковому віснику». На думку автора, ці

публіцистичні праці М. Шлемкевича вирізнялись від інших вісниківських матеріалів широтою тематики й манерою викладу, несли новизну [224, с. 12]. Він опублікував кілька його листів, в одному з яких згадано про відому працю вченого «Галичанство»: «Разом із цим листом висилаю на Вашу адресу мою нову працю «Галичанство». Вона то зайняла мої останні місяці року, що я не встигав із кореспонденцією і іншими зобов'язаннями. Сподіваюся, що й цим разом книжка знайде Вашу прихильність, як то було із попередньою про «Загублену Людину»...» [224, с. 19].

У роботі використано аналітичну статтю мемуарного змісту Іллі Витановича (український історик, один із засновників Українського історичного товариства) «Соціологічна спадщина М. Шлемкевича» (1967, липень – серпень – вересень), де автор виділив важливі для українського суспільства праці вченого – «Українська синтеза чи українська громадянська війна», «Загублена українська людина», «Галичанство» [223].

До постаті М. Шлемкевича зверталися і на сторінках «Сучасності»: В. Кубійович «Замість листа до приятеля» [229], О. Кульчицький «Вчителі життя» [230].

В. Кубійович у статті «Посмертна згадка. Замість листа до приятеля» звернув увагу на найяскравіші сторінки з життя М. Шлемкевича. Підкреслив, що в 1945–1947 рр. він був каталізатором створення своєрідного українського державного центру в еміграції для координації роботи представників української діаспори в більшості куточків світу [229].

1966 р. у м. Вінніпегу вийшла збірка «М. Шлемкевич. Силуета й спогади про нього» [232]. У цій книзі вміщено багато маловідомих фактів із дитячих та юнацьких років життя М. Шлемкевича (зі слів сестри Стефанії Чапельської). Та найбільше фактів із життя та спогадів про нього розповів С. Волинець (український політичний і громадський діяч, журналіст, редактор, член ФНЄ), дороги якого неодноразово перетиналися з М. Шлемкевичем.

Спогади про М. Шлемкевича написав активний учасник ОУН Дмитро Федик. Характеризуючи в белетристичній формі власну націоналістичну

діяльність у 1930-х – початку 1940-х рр., автор згадав про своє перше знайомство з М. Шлемкевичем у 1940 р. у м. Криниця на Лемківщині: «І хоча ми жили далеко один від одного, від нього я вже не відходив ніколи». Дмитро Федик, проаналізувавши науково-публіцистичну діяльність М. Шлемкевича, стверджував, що він мав критичний талант та уяву, яка яскраво простежувалася в усіх його працях, особливо в циклі «Вітер», де найглибше представлені його роздуми про політику, мистецтво, релігію, науку, про «скупність духового життя Європи з проекцією на Україну» [236, с. 17].

Він високо оцінив талант М. Шлемкевича як знавця музики, зокрема в дослідженні творчості німецького композитора Й. Бетховена, та філософа, як автора праці «Філософія». Хоча остання книга і написана важким, «сконденсованим німецьким стилем», але «міркування автора про світову думку на манівцях, про наші духовні злидні, написані просто і зрозуміло» [236, с. 18].

Дмитро Федик виокремив ще одну сферу таланту М. Шлемкевича – вдалий аналіз суспільної діяльності українських земель: «як чулий сейсмограф, відчував, що діється в нашому громадському, культурному й політичному житті й негайно реагував». Особливо це проявилось в його активній громадсько-політичній і редакторсько-видавничій діяльності протягом 1930–1940-х рр., коли він був редактором журналу «Перемога» і співредактором щоденника «Українські Вісти», головним редактором «Українського Видавництва», брав активну участь у праці УЦК і в українському культурно-освітньому житті, став одним із ініціаторів реорганізації Державного центру УНР і творців УНРади. Автор стверджував, що через таку працю він переріс рамки всякого партійного чи групового думання і «став велетнем ... політики, науки, мистецтва, став незалежним мислителем-філософом, блискучим публіцистом, майстром живого слова, найкращим оратором, якого коли-небудь чули наші люди» [236, с. 18].

Американський період життя і діяльності М. Шлемкевича (1950–1960-ті рр.) пов'язаний з його активною працею в позапартійній політичній

організації – Союз українських національних демократів (СУНД) у м. Нью-Йорку та Об'єднанні демократичної української молоді (ОДУМ), у видавництві «Ключі» та в журналах «Листи до Приятелів», «Молода Україна». Д. Федик особно виокремив його роботу в часописі «Листи до Приятелів». Цей журнал був «тим подувом свіжого вітру, що не давав духово заснути економічно вже влаштованій нашій просвітній верстві, від дальшої діяльності якої залежала доля всієї нашої діаспори, а може й України» [321, с. 31].

На думку автора спогадів, смерть М. Шлемкевича в 1966 р. зупинила майже всі його вартісні почини: СУНД розпався ще за його життя; однодумці й послідовники не спромоглися поставити на тверду фінансову основу видавництво «Ключі» і через деякий час воно припинило існування; така ж доля спіткала й часопис «Листи до Приятелів»; ОДУМ, яке складалося переважно зі студентів-емігрантів зі Східної України, невдовзі перестало цікавитись актуальними питаннями сьогодення і стало ще однією звичайною еміграційною організацією [237, с. 32].

Олександр Кульчицький у своїх спогадах висловив думку, що М. Шлемкевич хоча й був відомою людиною на Заході як редактор і видавець та автор «Листів до Приятелів», але, на жаль, залишався недостатньо пізнаною людиною. Автор високо оцінив його життєвий шлях в еміграції: «... він зумів залишитися людиною, матеріально незалежною від будь-якої установи, людиною, яка не тільки самостійно крокувала через чуже її американське життя, але й несла на своїх плечах тягар цілком особливої редакційної праці та цілком своєрідного видавництва, і то з посвятою справжнього глибокого ідеалізму» [230, с. 82].

О. Кульчицький характеризував публіцистичну діяльність і філософські погляди М. Шлемкевича, вважаючи, що його творчий доробок перебуває «між двома силами» – філософією і публіцистикою – і є «світоглядом публіцистикою» [230, с. 83]. Завданнями останньої, які простежуються у книгах М. Шлемкевича «Загублена українська людина» і «Галичанство», є виявлення різних типів ментальностей у колективній духовності народу, пізнання та

окреслення цієї духовності. Аналізуючи працю «Загублена українська людина», дослідник порівнює ментальність «сковородинської», «гоголівської» і «шевченківської» людини, «суспільства вільних духів» І. Франка, «сильної людини» В. Липинського, «людини пролетаріату» В. Винниченка, «людини ірраціональної волі» Д. Донцова [230, с. 85–87].

У спогадах «Життя – події – люди: спомини і коментарі» І. Кедрин торкався характеристики громадсько-політичної діяльності М. Шлемкевича. Автор стверджував, що з початком друку у середині 1930-х рр. часописів «Українські Вісти» та «Перемога», які знаходилися у фарватері впливу ФНЄ, уперше розкрився талант публіциста М. Шлемкевича [228, с. 202-203]. І. Кедрин детально проаналізував діяльність вченого у СУНДі (створений після Другої світової війни представниками української діаспори США), його співпрацю в цій організації з К. Паньківським [228 с. 473-484]. Дослідник високо оцінив працю М. Шлемкевича, вважаючи, що він «був насправді речником і промотором поступу української громадської думки, був інтелектуалом і політичним діячем-публіцистом, що його годі було заступити» [228, с. 481].

Діаспорний дослідник О. Тарнавський у передмові-посвяті свого есе «Туга за мітом» високо оцінив М. Шлемкевича як редактора часопису «Листи до Приятелів». Він наголосив, що завдяки праці вченого вийшла у світ його робота: «Зважившись викінчити справу видання, я оцінюю всю велику працю її Редактора, включно з ревізією коректи, і з вдячності за постійну інспірацію, розумні поради і всю поміч присвячую цю книжку пам'яті розумного Вчителя і щирого Приятеля Д-ра Миколи Шлемкевича» [235, с. 6].

Отже, спогади про М. Шлемкевича, написані переважно публіцистами і науковцями після його смерті, характеризують різні аспекти громадсько-політичної, редакційно-публіцистичної і наукової діяльності вченого, репрезентують його як історіософа, дослідника важливих питань історії України, процесу українського державотворення та розвитку культури. Спогади містять важливий матеріал, що конкретизує суспільні настрої, дух, політичну

атмосферу очевидців подій другої третини ХХ ст., які після поразки національно-державницьких змагань українців середини ХХ ст. опинилися далеко за межами своєї рідної батьківщини.

П'яту групу джерел - праці М. Шлемкевича - можна поділити на кілька підгруп: публіцистика, наукові твори, доповіді. Нами виявлено понад 120 праць вченого на актуальну проблематику з етнополітології, історії, філософії, публіцистики. Більшість його праць опубліковано на сторінках газетної і журнальної періодики. Проте у матеріалах особистого архіву Марти Савицької-Шлемкевич містяться кілька неопублікованих розвідок М. Шлемкевича [63; 70; 78].

Основною працею свого життя М. Шлемкевич вважав «Філософію» [213], що спершу була докторською дисертацією, яку він захистив у м. Відні 16 липня 1926 р. У ній він аналізував думки філософів, розмірковував про те, у чому полягає сутність філософії, і намагався виокремити власне бачення, розтлумачити основні поняття.

Активну публіцистичну діяльність він розпочав після повернення в Галичину 1929 р., співпрацюючи з «Літературно-науковим вісником» [216], де почав писати під псевдонімом М. Іванейко. Він друкував праці на тему української духовності у формі «нарисів»: «Нариси. Оправданне філософії» [127], «Нариси. Структура нашої духовности» [128], «Нарис про Берлін» [126], «А вже весна, а вже красна» (1927 р.) [95]. Під час навчання у Віденському й Паризькому університетах (1923–1929 рр.) та подорожей Європою написав цикл нарисів «Вітер» (1928–1930 рр.) [101; 102]. У цих працях, окрім викладу філософських думок і порівняння світогляду людей, простежується набутий життєвий досвід М. Шлемкевича під час перебування у європейських країнах.

Період редакторської праці в журналі «Перемога» (1933–1939 рр.) [218] та щоденнику «Українські Вісти» (1934–1939 рр.) [221] вплинув на тематику публіцистичних статей М. Шлемкевича. Якщо раніше у своїх публікаціях він

значну увагу приділяв історії та філософії, то більшість його статей цього періоду присвячено громадсько-політичній тематиці.

Розгорнуті розвідки, опубліковані М. Шлемкевичем у кварталнику «Перемога», торкалися широкого кола тем - від культури («Два світи» [107], «Друге покоління і нащадки» [109], «Мислі азійського степу» [121], «Мисль і місто (розмова)» [122], «Печерний вчений» [137], «Поклін Шевченкові (в 120 річницю уродин)» [140], «Про баламутний ірраціоналізм, чудернацьке словянство й європейських рецензентів» [141], «Романтика» [149], «Світ і дім (лютень)» [150], «Горі серця» [158], «Горе надії» [105]) до політики («Життя й ідеал» [111], «За шлях у гору інтересів» [113], «Наша свобода» [131], «Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика)» [142], «Революційне філістерство» [147], «Pro domo sua» [157], «Генеральна атака» [159]) і економіки («Ідея й господарство» [116]). Ці проблеми М. Шлемкевич висвітлював цікаво і доступно. Центральною темою його статей було плекання національної свідомості, сумлінної праці в усіх сферах життя нації.

Важливу роль у громадсько-політичному житті Галичини відіграла стаття М. Шлемкевича «Націоналізм як інтуїція будучини» [130], опублікована в журналі «Перемога», яка була результатом його доповіді на I Конгресі Фронту національної єдності. У ній він розкрив суть ідеології «творчого» націоналізму, своє бачення української національної ідеї і майбутнього українців. Доповнювали розкриття цієї проблематики інші його статті - «Ідеологічні підстави «творчого» націоналізму» [117], «Націоналізм» [129], ««Творчий» націоналізм як філософія мілітанс» [151], «Трагічна доба українського націоналізму» [153]. Своєрідним узагальненням добробку публікацій на громадсько-політичну тематику стала його праця «Творчий націоналізм як філософія мілітанс» [204].

Частина статей, опублікованих М. Шлемкевичем у формі спогадів у кварталнику «Перемога», присвячена перебігу національної революції 1917-1923 рр., втраті української державності та шляхів її відновлення («В київських підвалах (Спомин)» [103], «Пересильний арештант (Спомин)» [136],

«Під залізним мостом» [138], «Пробудження (Спомин)» [143], «Травень 1920 року в Києві (Спогад з перед 15 літ)» [152], «Трясовина (Спомин)» [154]). Окрема публікація вченого вийшла у формі рецензії на працю А. Річинського «Проблема української релігійної свідомості» [96].

Статті, які друкував М. Шлемкевич в щоденній газеті «Українські вісти», передусім ставили за мету надати читачеві-українцю якомога ширші відомості про найновіші події українського та міжнародного життя, вести боротьбу зі зростанням серед українців, у першу чергу Галицького краю, байдужості до загальних справ нації, сприяти активізації руху «на фронті національної спільноти» [344, с. 578]. Як правило, публікації М. Шлемкевича у цій газеті носили проблемно-аналітичний характер і стосувалися непростих українсько-польських взаємин, міжпартійної боротьби українських політичних сил, реалій суспільного життя українців у Польській державі («Божий мир і Ф. Н. Є.» [97], «Боротьба за владу» [98], «В добі національних ідей» [99], «Війна всіх проти всіх чи органічна синтеза» [100], «Давні рани» [106], «Живі живе думаймо» [110], «За культуру політичної думки» [112], «За шлях у гору інтересів» [113], «Ідея й гниле яйце» [115] «Наказ нашого життя» [125], «Наші обставини» [132], «Не шукайте живого між мертвими» [134], «Оздоровлення від духа» [135], «Під найвищою опікою нації» [139], «Про перші речі» [145] та ін. [108; 114; 146; 149]).

Багато інформації щодо світогляду та громадсько-політичної позиції М. Шлемкевича знаходимо в його праці, яка вийшла двома виданнями «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (1946 р., 1949 р.) [208]. У ній автор розглядає український народ, його історію, сьогодення і те, що привело націю до певного критичного стану, які чинники на це вплинули і який вихід є в нації.

Велику кількість статей М. Шлемкевич опублікував у редагованому ним журналі «Листи до Приятелів» (1953–1966 pp.) [215]. Умовно за змістом їх можна поділити на такі підгрупи: публікації, присвячені дослідженню поразки у визвольних змаганнях періоду української національної революції

1917-1923 рр. та суспільно-політичному життю українців Галичини міжвоєнного періоду [164; 173; 183; 185; 187]; матеріали, приурочені пам'яті та характеристики творчого доробку українських письменників та митців [184; 186; 191; 194; 202; 205; 209]; редакційні статті [160; 166; 167; 178; 182; 188; 195; 198; 207; 210; 212; 214]; розвідки про громадсько-культурне життя української заокеанської діаспори [163; 168; 170; 176; 177; 181; 193; 199; 200; 201; 206]; історіософські роздуми автора [162; 169; 171; 172; 175; 190; 192; 203; 211].

У працях М. Шлемкевича «Прогулька до великої столиці : гутірка при ватрі про світогляд і характер» (1947 р.) [197], «Загублена українська людина» (1954 р.) [180], «Галичанство» (1956 р.) [174], есеях «Душа і пісня» (1956 р.) [179], «Верхи життя і творчости» (1958 р.) [165], «Новочасна потуга» (1958 р.) [189] виданих у другій половині 1940-х - 1950-х рр., подано авторське світобачення української людини, українського народу, висвітлено його державотворчі погляди.

Окремі розвідки М. Шлемкевича присвячені українській національній революції 1917-1923 рр. та діяльності письменника Івана Багряного були опубліковані вже після його смерті у діаспорному журналі «Сучасність» у 1970-х рр. [161; 196].

Отже, наукові й публіцистичні праці М. Шлемкевича мають історіософський, етнополітичний та філософський зміст. Творча спадщина вченого є складовою державницького напрямку української вітчизняної і діаспорної історіографії.

Таким чином, у процесі дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності М. Шлемкевича було використано різноманітну за походженням і змістовно-жанровими характеристиками джерельну базу, поділену на п'ять груп. Проведений аналіз первинних джерел свідчить про достатньо велику кількість фактологічного матеріалу з вивчення партійно-політичної, редакційно-видавничої і публіцистичної праці досліджуваної особи, який зосереджений в архівних українських і зарубіжних фондосховищах. Багато інформації можна почерпнути зі спогадів, написаних переважно діаспорними

публіцистами й науковцями. Доповнюють розкриття загальної картини дослідження тогочасна газетна періодика й опубліковані збірники документів. Складовою вивчення наукового доробку М. Шлемкевича є його історіософські і філософські праці. Натомість, через перегляд різних груп джерел залишаються не до кінця з'ясованими його діяльність у період ЗУНР та громадсько-політична активність 1920-х рр. Незважаючи на певну тенденційність, джерельна база дослідження в поєднанні з фаховими історичними публікаціями дає змогу реконструювати громадсько-політичну та наукову діяльність М. Шлемкевича.

Для залучення якомога ширшого кола джерел довелося провести чималу пошукову роботу. Складність її полягала в тому, що більшість матеріалів з досліджуваної проблеми мають фрагментарний характер, вимагають доповнення інформацією з інших джерел. У багатьох випадках документи потребували всебічного аналізу, зіставлення наведених фактів. Особливо це стосується аналізу громадсько-політичної діяльності М. Шлемкевича. Незважаючи на це, проведена багаторічна пошукова робота дала можливість виявити велику кількість нових документів, які до наукового обігу введено вперше. Комплексне використання всіх джерел сприяло виконанню поставленої мети об'єктивно з'ясувати і проаналізувати громадсько-політичну та наукову діяльність М. Шлемкевича.

1.2 Стан наукової розробки

Постать М. Шлемкевича в українській та зарубіжній історіографії майже не досліджена. У наукових і науково-популярних студіях переважали уривчасті характеристики його діяльності. Формування громадсько-політичних поглядів і державницька ідея М. Шлемкевича залишаються поза увагою дослідників. Незважаючи на його вагомий внесок у розбудову української державно-політичної думки, дослідники здебільшого оминали його постать, обмежувались аналізом кількох філософських праць та загальновідомих фактів біографії. Таким

чином, дисертаційне дослідження репрезентує нову наукову проблему з історичної біографістики і доповнює знання з історії України.

Нагромаджений історіографічний матеріал можна умовно поділити на три хронологічні періоди: 1) праці в еміграції; 2) радянські історичні видання; 3) науковий доробок сучасних авторів.

Життя і діяльність Миколи Шлемкевича знаходилася у полі зору діаспорних дослідників. Зміст цих праць носив напівмемуарний характер. У публікації К. Паньківського «М. Шлемкевич – публіцист» детально проаналізована не тільки публіцистична, але й громадсько-політична діяльність досліджуваної особи. Автор стверджував, що важливим є внесок М. Шлемкевича в об'єднання українських політичних сил в еміграції. Він був одним з ініціаторів створення Українського національного комітету, поновлення екзильного уряду Української Народної Республіки, відігравав провідну роль в організації круглих столів, конференцій за кордоном [302].

Серед українських діаспорних досліджень найбільш деталізованою є біографія М. Шлемкевича, вміщена у вступній розвідці О. Кульчицького до праці «Введення в проблематику сутності філософії». Автор на основі виявлених свідчень подав життєвий шлях ученого, показав основні принципи формування його світогляду [282].

До 30-ї річниці смерті М. Шлемкевича його зять, відомий український діаспорний митець Роман Савицький-мол. в американському часописі «Свобода» опублікував про нього статтю «Найкраща музика – філософія» [308]. Митець стверджував, що пік активної творчості М. Шлемкевича припав незадовго до його смерті – 1964–1965 рр., коли друкував публіцистичний журнал «Листи до Приятелів» з доволі великим, як для української еміграційної дійсності, тиражем 1500 примірників. «Це тим більше досягнення, коли зважити, що філософічні «Листи» від початку йшли без ілюстрацій, а поодинокі випуски (починаючи 1961 роком) сягали 80 сторінок», – резюмує автор. Р. Савицький-мол. стверджував, що особливо цінували його творчість історик, громадсько-політичний діяч Володимир Кубійович та актор Йосип Гірняк.

Останній навіть назвав М. Шлемкевича «совістю нашого часу». На думку Р. Савицького-мол., абсолютною передумовою творення його історіософської і філософської спадщини були воля та свобода: «незалежність окуплюється вбогістю». У творчості М. Шлемкевича переважали правда й оптимізм, наповнені глибоким інтелектом. Передусім він критикував радянську систему і дійсність. Наказній революційності цієї системи публіцист протиставляв ідею постійного ревізіонізму, тобто «сталогі перевірки становищ згідно із вічно новими умовами життя та вимогами дня» [308, с. 2].

Роман Савицький-мол. вважав, що М. Шлемкевич ніколи науковцем не був. Хоча його психологічна студія «Галичанство» має виключно наукове підґрунтя, незважаючи на те що опублікована без бібліографічного апарату. Погляди М. Шлемкевича – наскрізь соборницькі, він «прагнув створити «нове суспільство духа» понад гори і моря, які ділили український світ» [308, с. 2]. Автор зауважив, що популяризацію творчості М. Шлемкевича продовжують в українській діаспорі Мирослав Бігус з м. Торонто (Канада) і київський дослідник Сергій Білокінь [308, с. 3].

Діаспорний дослідник Б. Цимбалістий аналізуючи етнопсихологічні особливості родини і душі українського народу послуговувався працями М. Шлемкевича «Загублена українська людина», «Галичанство», «Душа і пісня» [327].

Серед праць діаспорних авторів слід виокремити розвідки, які стосуються друкованого слова, наукової та публіцистичної діяльності М. Шлемкевича. Важливою для аналізу є робота журналіста, редактора та дослідника історії української преси – А. Животка «Історія української преси» [263], де він розкрив внесок М. Шлемкевича в діяльність українських видань не тільки в Україні, а й в еміграції. На цю ж тематику використано дослідження Ю. Тернопільського «Українська преса з перспективи 150-ліття», де автор виокремив редакторсько-публіцистичний доробок М. Шлемкевича. Він стверджував, що українська преса на етнографічних українських землях розвивалась, не зважаючи на різні політичні та економічні обставини; для

прикладу він подавав М. Шлемкевича як редактора та публіциста [316]. Автори розглянули західноукраїнську пресу як цілісне культурницьке явище, простежили етапи її становлення, проаналізувавши, зокрема, роботу М. Шлемкевича як редактора.

Публіцистична «антирадянська» й «антиукраїнська» діяльність М. Шлемкевича зробила його персону і наукову спадщину в СРСР поза законом – недоступною і для вчених-філософів та істориків, і для широкого кола пересічних читачів. Тому інформація з біографічними даними й аналітичними політико-правовими концепціями автора була поміщена лише в «Енциклопедії Українознавства», публікація якої була реалізована під егідою Наукового товариства імені Шевченка, підготовлена і видана українськими діаспорними вченими в Сарселі (передмістя Парижа, Франція), за редакцією В. Кубійовича [336, с. 144].

Загалом праці діаспорних дослідників про М. Шлемкевича мають напівмемуарний характер. У них зафіксовано основні біографічні віхи досліджуваної особи, подано інформацію про нього як науковця, редактора, публіциста, громадсько-політичного діяча, простежено еволюцію його світогляду, виокремлено маловідомі факти біографії. Автори згаданих публікацій підкреслювали щире бажання М. Шлемкевича позитивно розв'язати історіософську «проблему української людини».

У радянський період не вивчали творчий доробок українських громадських діячів, які після Другої світової війни шукали кращої долі за межами рідної Вітчизни. Партійно-тоталітарний режим був спрямований проти інтелігенції як носія української національної ідеї. Ім'я М. Шлемкевича наприкінці 1940–1950-х рр. було в числі тих українських мислителів, котрих радянська наука оголосила ідеологічно ворожими.

Хоча з початком хрущовської «відлиги» з другої половини 50-х рр. XX ст. поступово урізноманітнювалася джерельна база досліджень, розширився спектр наукових студій учених. Проте й на цьому етапі домінували твердження про радянський єдиноправильний варіант облаштування української державності, а

про КПЗУ - як справжнього виразника інтересів народних мас у Західній Україні в їх боротьбі за возз'єднання з радянською Україною у 1930-х рр. Свідченням цих ідей були публікації М. Герасименка [250], М. Зільбермана [267], О. Швидака [332], О. Цибка [326]. Особливістю робіт названих авторів була штучна антагонізація державно-правових платформ ФНЄ і широких народних мас та несприйняття і нерозуміння ідеології «творчого» націоналізму, яку намагався донести М. Шлемкевич.

Помітне місце в радянській історіографії займали праці істориків С. Макарчука і Ю. Сливки, в яких частково досліджено УНДО, ОУН, ФНЄ, УСРП [291; 311]. Незважаючи на пануючі тоді ідеологічні штампи про «національну зраду українських націоналістичних партій», дослідники розкрили їх ідейно-політичні засади, уперше зуміли донести до людей інформацію про М. Шлемкевича як громадсько-політичного діяча та ідеолога ФНЄ.

Серед видань радянської доби, що не втратили актуальності, особливе місце займає дослідження С. Макарчука, в якому автор відобразив ідейно-політичні засади діяльності українських політичних партій, у тому числі й ФНЄ, охарактеризував особливості суспільно-політичної ситуації на західноукраїнських землях у 1920–1930-х рр. Проаналізувавши умови нормалізації польсько-українських відносин, автор вважав, що нова тактика націонал-демократів, спрямована на польсько-українське зближення, – це ніщо інше, як «повна відмова від опозиції до режиму і перехід до тактики вимолювання крихт зі столу польського фашизму» [291, с. 201]. Ю. Сливка висвітлив реакційну політику керівництва польської та української національних спільнот в міжвоєнний період та їх внесок у громадсько-політичне життя регіону [311, с. 238].

Ситуація в історичній науці докорінно змінилася після відновлення української державності 1991 р., оскільки серед дослідників зросло зацікавлення національною історією, зокрема біографіями українських діячів. Зняття ідеологічних обмежень, відкриття доступу до архівних матеріалів дало

змогу розширити спектр досліджуваних проблем. Водночас зазначимо, що навіть за таких умов не з'явилося окремих праць, присвячених громадсько-політичній і науковій діяльності М. Шлемкевича, незважаючи на те, що про нього згадано в багатьох філософських дослідженнях.

Аналізуючи загальний ступінь сучасної наукової розробки проблеми, варто виокремити такі підгрупи історіографічних джерел: 1) праці, які стосуються вивчення партійно-політичного руху 1920–1930-х рр. у Західній Україні та участі в ньому М. Шлемкевича; 2) загальні розвідки про основні етапи життя і діяльності вченого; 3) роботи, присвячені дослідженню історіософських і культурологічних поглядів мислителя; 4) праці про публіцистичну і редакційно-видавничу діяльність М. Шлемкевича.

Його партійно-політичну діяльність у 1930-х рр. охарактеризовано в працях О. Медвідь [292; 293; 348], Т. Ходек [325; 349], В. Чоповського [328], М. Швагуляка [329; 330; 331]. Хоча згадки про М. Шлемкевича в цих дослідженнях є фрагментарними, вони засвідчують його вагому роль у діяльності ФНЄ. Зокрема, Оксана Медвідь на широкому джерельному матеріалі показала участь цієї партійної організації в політичному житті Східної Галичини 1930-х рр. ФНЄ виступав з позиції ««творчого» націоналізму, боровся проти політики «нормалізації» [292]. Ідеологом цієї організації був М. Шлемкевич. Автор підкреслила, що на першому конгресі ФНЄ 20 вересня 1936 р. М. Шлемкевич (М. Іванейко) виголосив реферат, у якому виклав основні тези ФНЄ. У цьому документі, поряд із «Організаційним правильником» і Статутом, говорилося, що завданням ФНЄ в організаційній ділянці є підготовка ідейно активних і дисциплінованих фронтовиків, які втілюватимуть у життя цілі ФНЄ [293, с. 57].

Тетяна Ходек висвітлила державотворчі концепції українських націоналістів 1930-х рр., розкрила державотворчі підходи ФНЄ [325; 349]. Дослідниця вважає, що націоналізм в Україні тогочасного періоду не був єдиним цілісним явищем; у ньому вирізнялися два його різновиди: «інтегральний», або «організований», націоналізм, уособленням якого

виступила ОУН, і «творчий» націоналізм Д. Паліїва та М. Шлемкевича (М. Іванейка), відповідником якого був ФНЄ. Авторка проаналізувала партійно-політичну платформу ФНЄ і зауважила, що окреслена М. Іванейком у загальних рисах державотворча концепція ФНЄ передбачала відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях. Реалізувати свою програму фронтовики планували, опираючись на зовнішні та внутрішні фактори. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку проводу ФНЄ, міжнародний воєнний катаклізм, під час якого СРСР зазнає поразки [325, с. 180, 184].

У книзі Василя Чоповського «Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939)» висвітлено діяльність західноукраїнської інтелігенції. Автор прагнув виокремити роль еліти в піднесенні національної свідомості українців та з'ясувати причини їх прагнень до боротьби за свої права. Серед такої когорти борців за українську державність був і М. Шлемкевич, який усе життя працював над утвердженням національної самосвідомості серед українців [328].

В останні роки з'явилися наукові розвідки з аналізом передумов розколу українського праворадикального табору в Східній Галичині міжвоєнного періоду і створення відкрито опозиційного ФНЄ – легальної партії, яка виступала з позиції т. зв. «творчого» націоналізму, сформульованого М. Шлемкевичем, боролася проти політики «нормалізації», засуджувала тактику терору ОУН [292; 293]. Однак, як зауважує Василь Футала, питання про становлення ФНЄ та його діяльність у другій половині 1930-х рр. перебуває на початковій стадії дослідження [324, с. 282].

Спектр наукових досліджень Руслана Демчишака стосується вивчення наукових концепцій українських мислителів та діяльності організацій націоналістичного спрямування Західної України 1920–1930-х рр. щодо національного визволення та векторів зовнішньої політики майбутньої Української держави [259]. У поле зору його студій потрапила концепція ідеолога ФНЄ М. Іванейка (М. Шлемкевича). Як стверджує автор, публіцисти

ФНЄ вважали, що більшовизм перемінюється поволі в новітній московський націоналізм, який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалася головним завданням українського населення західноукраїнських земель. Фронтвики різко засудили позицію українських політичних партій, що погоджувалися на автономію українських земель у складі Польщі, виступили проти будь-яких угод із польським урядом. Власне цей підхід був розкритий автором через аналіз публікацій М. Шлемкевича - статті «Ідеологічні підстави «творчого» націоналізму» та розгорнутої праці «Галичанство» [259, с. 18–19].

Умови, в яких творився суспільно-політичний світогляд М. Шлемкевича, висвітлено в узагальнюючих працях І. Васюти «Політична історія Західної України (1918–1939)» [246] та М. Кугутяка «Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 рр.)» [281], «Українська націонал-демократія (1918–1939 рр.): Документи і матеріали» [92]. Станіслав Кульчицький в одинадцятому томі «Україна між двома війнами (1921–1939)» п'ятнадцятитомного академічного видання «Україна крізь віки» неодноразово підкреслював провідну роль націонал-демократії в західноукраїнському політикумі та її об'єднавчий вплив на суспільство. Автор проаналізував політику радянського керівництва щодо Західної України, діяльність представників центристського, ліворадикального і праворадикального рухів на цих теренах. Дослідник акцентував на територіально єдиному суспільно-політичному житті Західної України, незважаючи на прагнення польських чиновників зберегти роз'єднаність між українськими громадами, які тривалий час розвивались у двох різних імперіях – Російській та Австрійській (Австро-Угорській) [284, с. 325].

Світогляд, професійна і громадсько-політична діяльність української інтелігенції в міжвоєнний період XX ст. висвітлені в праці Костянтина Кондратюка «Західноукраїнський консерватизм у міжвоєнний період». Автор стверджує, що зовнішньополітичні орієнтири М. Шлемкевича зумовлені дискримінаційною культурно-освітньою, церковно-релігійною та соціально-економічною політикою польського уряду, адже нерівноправне становище і

високий ступінь безробіття провідної верстви західноукраїнського суспільства спричиняли невдоволення польською владою і сприяло поширенню національно-визвольних ідей [276]. Київський дослідник О. Рубльов характеризує наукові й культурні зв'язки інтелігенції УСРР та Західної України впродовж 1914–1939 рр., ставлення громадськості західноукраїнських земель, насамперед її інтелектуальних кіл, до комуністичного тоталітарного режиму в СРСР/УСРР. Автор вважає, що на розгортанні й зміцненні наукових та культурних зв'язків із західноукраїнськими науковцями і творчими працівниками позначився автономний статус УСРР (УРСР) у складі СРСР. Цю думку дослідник підтверджував прикладом діяльності спеціальних українських радників у повноважних представництвах СРСР за кордоном, передусім у Польщі й Чехословаччині, які не мали змоги провадити повноцінної роботи й належним чином забезпечувати інтереси України [307].

Івано-франківський історик Володимир Великочий, аналізуючи українську історіографію суспільно-політичних процесів у Галичині періоду Першої світової війни та української національної революції 1917–1923 рр., охарактеризував працю М. Шлемкевича «1917–20 роки й українське суспільство» [248]. Автор стверджує, що ця розвідка представника старшої генерації діаспорних дослідників написана з позиції психоісторії, несе відбиток особистих переживань, розпуки, роздратування як безпосереднього учасника тогочасних воєнних лихоліть. Це, відповідно, позначилося на доборі джерел та їхній інтерпретації [248, с. 62]. Львівський дослідник Віктор Голубко проаналізував державотворчі процеси періоду української національної революції 1917-1920 рр., звернувши увагу на діяльність українських політичних партій [253].

Серед загальних монографічних досліджень слід виокремити колективну монографію «Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні», у яких розкрито зміст дипломатичної служби в Європі, активність українських урядів в еміграції. Зовнішню діяльність партій Східної Галичини, у тому числі ФНЄ, в цьому розділі висвітлено фрагментарно. Автори з'ясували місце

українського питання в зовнішніх відносинах у Центрально-Східній Європі [340].

Орест Красівський досліджуючи польсько-українські відносини першої половини XX ст., наголошував на провідній ролі націонал-демократії в західноукраїнському політикумі та на її консолідаційному впливі на суспільство [279].

М. Шлемкевич довго перебував за кордоном. У контексті цієї проблеми заслуговують на увагу праці Степана Качараби і Олександра Лисенка, присвячені українській трудовій і політичній еміграції. Зокрема львівський історик С. Качараба констатував, що польський уряд прагнув за рахунок еміграції до європейських країн розв'язати проблему надлишку робочої сили в західноукраїнському регіоні. Не звертаючи особливої уваги на суспільно-політичні процеси у Західній Україні, він виокремив підписані Польщею міжнародно-правові акти, що стосувалися імміграції, охарактеризував законодавство Польщі в цій галузі. На перебіг еміграції впливали не тільки економічні чинники, підсумовував автор, а й політичні відносини між державами [270]. О. Лисенко звернув увагу на проблему військового полону як предмету соціальної та усної історії. Розгляд даного питання чітко корелюється з вивченням окремого періоду діяльності М. Шлемкевича, пов'язаного з його перебуванням у таборі переміщених осіб «Орлик» в Німеччині (1946-1949) [289]. В іншій праці київський дослідник розглянув методологічні аспекти дослідження історії українського національно-визвольного руху середини XX ст., активним учасником якого був М. Шлемкевич [288]. І. Краснодемська дослідила внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства 1920-1960-х рр., зокрема, виділивши вагомий внесок М. Шлемкевича [347].

Другу невеличку підгрупу досліджень становлять загальні розвідки з вивчення основних етапів життя і діяльності вченого. У своїй статті «М. Шлемкевич: до 120-річчя від народження» В. Горинь, окрім біографічного матеріалу, подав аналіз праць М. Шлемкевича та його світоглядної позиції. На

його думку, предметом наукових досліджень М. Шлемкевича була проблема формування української духовності: естетичні та етичні ідеали як система ціннісних орієнтацій, творчі можливості нації, формотворча сила світогляду, туга за щастям, верхи дійсності та творчості, місце і роль у людському житті релігії, науки, мистецтва [254].

Багато важливої інформації знаходимо у праці І. Дзюби «М. Шлемкевич» [261]. У дослідженні проаналізовано життєвий шлях громадсько-політичного діяча, дано характеристику його філософських та публіцистичних творів, проведено короткий історіографічний огляд літератури з вивчення постаті М. Шлемкевича.

Невеличку статтю про життєвий шлях вченого підготувала О. Ліщинська, яка опублікована у львівському журналі «Дзвін». Автор зосредила увагу на знакових сторінках життя М. Шлемкевича, проаналізувала його творчий доробок [290].

Український дослідник С. Сворак аналізуючи основні етапи життя і діяльності М. Шлемкевича, проаналізував його державно-політичні погляди. Зокрема, науковець охарактеризував державно-правові концепції вченого щодо становлення і трансформації народовладдя та монархії в Україні [309; 310].

Низку досліджень сучасних науковців присвячено аналізу історіософських і культурологічних поглядів М. Шлемкевича щодо майбутнього України. Історіографічні ідеї, проблема ідеалу, позитивізму, синтези у філософській публіцистиці і концепціях М. Шлемкевича розкриті в працях В. Артюха [239; 240], О. Кендус [271], І. Козія [273], В. Пономарьова [305]. Зокрема, В. Артюх проаналізував окремі історіософські аспекти у філософській публіцистиці вченого. Автор підкреслив, що осмислення катастрофічних подій новітньої історії М. Шлемкевичем виявляє не тільки нетривкість індивідуального буття в його конкретній національній ситуації, а й нестійкість людського буття взагалі [239].

Дослідниця Ю. Блажеєвська здійснила порівняльний аналіз національних питань українців у філософській спадщині публіцистів М. Шлемкевича та

Ю. Липи [242]. Авторка зауважила, що М. Шлемкевич порушував питання, які сьогодні є особливо актуальними. Його праці сповнені роздумами про майбутнє держави, потягом до вдосконалення української нації, вирішенням національних проблем, комплексів, що вкорінювалися у свідомість протягом століть. Мета доробку обох мислителів, як М. Шлемкевича, так і Ю. Липи, – побачити в майбутньому сильну, незалежну Україну з власними орієнтирами, ідеями, концепцією державотворення [242, с. 143]. В іншій праці Ю. Блажеєвська вказала, що М. Шлемкевич у своїх працях торкався питання релігійності як соціокультурного феномену, який вплинув на формування національної свідомості українців [243, с. 162].

Оксана Гринечко, вивчаючи філософську спадщину М. Шлемкевича (на прикладі праць «Галичанство», «Загублена українська людина», «Верхи життя і творчості»), зупинилася на характеристиці ним категорії соціальної віри, розкритті «життєвого світу» (феноменологічний підхід) [256]. В іншій праці науковець дослідила духовний і соціальний прояви людини, що представляють суть концепції людини М. Шлемкевича. Крізь призму типів людини, проаналізованих у його праці «Загублена українська людина», авторка розкрила соціальний аспект людини [257]. Узагальнюючи, О. Гринечко стверджує, що виокремлені М. Шлемкевичем типом людини досить цілісно показують розвиток української людини в історико-культурному контексті. Цінність його висновків виходять далеко за межі тих систем, які були йому сучасними, адже вони, на думку дослідниці, актуальні і в сьогоденні [257, с. 76]. У статті «Спільнота в контексті філософсько-публіцистичної спадщини М. Шлемкевича» О. Гринечко здійснила структурно-порівняльний аналіз публіцистичної спадщини та порівняльну ретроспективу поглядів М. Шлемкевича. Авторка зазначає, що величезний пласт його творчого доробку присвячений темі України та нації. Досліджено концепт національного та його ролі в становленні спільноти в публіцистичній спадщині М. Шлемкевича [258].

У фокусі дослідження Світлани Гірняк стала характеристика праці М. Шлемкевича «Галичанство» як основи розуміння духовного світу галичан,

вивчення особливостей розвитку всього українського (культури, освіти, мови) у Східній Галичині на межі XIX – XX ст. та у міжвоєнний період. Дослідниця аналізує міркування і роздуми вченого щодо Галичини «як психологічної категорії», української інтелігенції, яка проживала в цьому історико-географічному регіоні України [251; 252]. С. Гірняк стверджує, що «М. Шлемкевич вірив у світле майбутнє своєї знедоленої Батьківщини, вірив, що виплекана на межі XIX – XX століть українська інтелігенція знайде в собі сили вистояти у непростій боротьбі за розвиток української, мови, культури, держави, що зветься – Україна» [251, с. 74].

М. Кисельов і А. Колодний проаналізували філософські праці М. Шлемкевича [272; 275]. Зокрема, вони писали про його «Загублену українську людину». М. Кисельов підкреслював, що в працях М. Шлемкевича простежуються ідеї осмислення буття нації, яке є важливим для розвитку її самосвідомості [272]. А. Колодний зосередив увагу на аналізі ідеї М. Шлемкевича щодо формування культурно-цивілізаційної природи українців залежно від кліматично-географічної локалізації та геополітичних обставин, охарактеризував особливості трансформації цієї природи під впливом різних соціальних умов [275]. В. Горський в праці «Історія української філософії» [255], Ю. Барабаш у «Вибраних студіях» [241] та Л. Тарнашинська у книзі «Презумпція доцільності» [314] характеризують історико-антропологічні типи української людини в науковій конструкції М. Шлемкевича.

Львівський дослідник З. Тіменик на підставі аналізу праці М. Шлемкевича «Філософія» розкрив міждисциплінарні особливості історичної пам'яті у контексті філософськорелігійних ідей і «музеезації» буття. Автором утверджено тезу про неминучу гармонізацію раціонального та ірраціонального, якщо настають сприятливі історичні обставини. У комплексі названих процесів осмислюється «музеезація» буття [321, с. 95-100].

Для кращого розуміння змісту дослідження М. Шлемкевичем України в історико-антропологічній типології цікавою є праця Я. Калакури, О. Рафальського і М. Юрія «Українська культура: цивілізаційний вимір».

Автори у колективній монографії з'ясовують сутність цивілізаційного розуміння культури, місце українського культурного ландшафту в українській регіональній цивілізації, у європейському та світовому цивілізаційному і культурному просторі. Викладено історіософське трактування взаємодії культури і цивілізації, джерельне історіографічне та методологічне підґрунтя цивілізаційного осмислення української культури, її витoki, зародження і найважливіших етапів розвитку [269].

Окремі фрагменти історіософської спадщини мислителя подані в підручниках з історії української філософії О. Гринівим [334] і В. Білодідом [333], В. Татаркевичем [315].

Останню підгрупу історіографічних джерел новітньої доби з досліджуваної проблеми становлять праці, які стосуються редакційно-видавничої і публіцистичної діяльності М. Шлемкевича.

Оскільки М. Шлемкевич активно займався публіцистикою, був редактором і дописувачем низки журналів, то особливої ваги набуває біографічно-довідкова робота українського історика та журналіста М. Романюка «Оратаї журналістської ниви. Українські редактори, видавці, публіцисти», у якій подано біографічні матеріали про видавців, редакторів та журналістів українських часописів Галичини [306]. Частину подібних матеріалів містить історико-бібліографічне видання «Українська преса Львова». Центр дослідження періодики опублікував також серію біографічно-довідкових видань, зокрема «Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника», де подано біографічну інформацію про видавців, редакторів і журналістів українських часописів Галичини в другій половині XIX – першій половині XX ст., у тому числі й про М. Шлемкевича [343].

Л. Василик та Л. Лисенко показали зміст концептуальної (світоглядної) публіцистики М. Шлемкевича як феноменального явища розуміння сучасного масовокомунікативного середовища [245, с. 41–42]. Зокрема, Л. Лисенко зауважує, що концепція світоглядної публіцистики якнайповніше розкриває

процес моделювання національно ідентифікованої свідомості індивіда, формування його інтелектуальних та духовних орієнтирів [287, с. 192].

Характеристика публіцистичної спадщини М. Шлемкевича відображена в узагальнюючих працях Б. Залізняка [265], М. Титаренка [317; 318; 319; 320], С. Костя [278], Й. Лося [339], Л. Дениска [260].

Людмила Божук проаналізувала публікації з проблем української освіти та національного виховання, які виходили в діаспорному часописі «Листи до Приятелів» (1953–1967 рр.) [244]. Авторка зазначила, що це видання, маючи багатоаспектну тематику, стало можливим завдяки дружній співпраці відомих на еміграції наукових, політичних, громадських діячів, журналістів, яких об'єднав навколо себе засновник і незмінний головний редактор видання М. Шлемкевич, якого турбувала майже цілковита відсутність у світовій пресі, в енциклопедичних та інших виданнях різних країн інформації про Україну. Змінити ситуацію на користь української справи він намагався, у тому числі, і засобами преси [244, с. 204–205]. Л. Божук зауважила, що видання «Листів до Приятелів» і залучення до цього молоді, не без активної участі М. Шлемкевича, засвідчило тяглість української еміграції [244, с. 207].

Таким чином, історіографічний аналіз наукової проблеми свідчить про те, що вивчення громадсько-політичної і наукової діяльності М. Шлемкевича передбачає комплексний розгляд. Проведений аналіз історіографії проблеми дав підстави виділити два основні періоди її дослідження. Вони різняться між собою не лише кількістю робіт, колом авторів, але й науковою цінністю та оцінками. В еміграції опубліковано тільки кілька праць про нього, але вже після смерті, і мають вони напівмемуарний характер. Радянська історична наука не вивчала творчу спадщину М. Шлемкевича, епізодично у викривленому світлі розглядала його партійно-політичну діяльність 1930-х рр., намагалася сформувати стереотипний образ «націоналіста». Здобуття незалежності України дало змогу поглибити вивчення діяльності маловідомих українських діячів 1920–1960-х рр., які активно діяли як в українських теренах, так і за їх межами. На третьому етапі вивчення дослідники намагалися показати

М. Шлемкевича в основному як філософа, публіциста, іноді й не згадуючи про громадсько-політичну діяльність. Головна увага науковців концентрувалась на розгляді його окремих праць - «Галичанство» та «Загублена українська людина». У наукових розвідках періоду незалежності розкриваються лише деякі аспекти його багатогранної діяльності. Нам ще належить сповна оцінити внесок М. Шлемкевича в українську інтелектуальну спадщину та політичну культуру.

1.3 Методологічні засади

В умовах незалежної України перехід від догматичного до критичного історіописання спричинив його трансформацію. Якщо донедавна в українській історіографії більшість праць хибувала позитивістською термінологією, то на сучасному етапі відбувається переорієнтація на антропологічні категорії. Якщо в першому випадку основну увагу звертали на комплексне й порівняльне вивчення суспільно-політичної та соціальної ситуації, яка була характерна для Західної України, зокрема Галичини, то в другому основний акцент робиться на всебічне висвітлення ролі окремої особистості, у даному разі громадсько-політичного діяча і науковця М. Шлемкевича.

Важливим для історичного дослідження є вивчення ролі людини в непростих реаліях суспільно-політичного життя народу, нації; кола її прав і обов'язків, способів (і причин) групування в колективи, стереотипів поведінки та механізмів оновлення останніх у моменти зміни ціннісних орієнтацій, усталених уявлень про справедливую владу й особистий обов'язок, морально дозволеного і табуованого ставлення до «своїх» і «чужих».

Акцент на індивідуальному вимагає мікроаналізу, тобто фіксації не тільки життєвого шляху, а й свідомості індивіда. Проте не завжди це можна знайти в джерелі. Більше того, навіть коли в розпорядженні історика є написані його героєм листи, мемуари й твори чи виголошені промови, «дешифрування» конкретних епізодів та іміджів, які на себе в тих або інших ситуаціях приміряє

герой, залишається непростю справою. Адже дійсні мотиви можуть суттєво відрізнятися від тих, котрі він собі приписує чи в певних колізіях змушений декларувати.

«Після десятиліть панування в радянській історіографії офіційної методологічної доктрини (марксистсько-ленінського вчення), – зауважує Леонід Зашкільняк, – відкрилися сприятливі перспективи вільного вибору кожним дослідником відповідної його знанням, досвіду та ідеологічним чи політичним поглядам методологічної орієнтації» [337, с. 15]. Водночас така багатоманітність внесла певний деструктив у дослідницький процес. Характеризуючи особливості сучасного розвитку історичної науки, зауважимо, що академічна історія прагне встановити історичні явища і факти та пов'язати їх через теорії та інтерпретації. Професійний історик не може мати впевненості в кінцевому успіху своїх зусиль; він добре розуміє, що в історії є щось таке, що уникає точності й узагальнень. Це почуття сумніву і навіть певної розгубленості особливо посилилося в останні десятиліття, коли стало вже звичним говорити про велику кризу історичної науки [335, с. 68].

Під час висвітлення зазначеної теми дисертаційного дослідження було взято до уваги те, що наукова робота повинна мати внутрішню єдність, у якій визначальні проблеми предмета наукової розвідки взаємопов'язані, доповнюють одна одну і відповідно відображені у змісті. Дотримання такого підходу дало нам змогу здійснити відбір достовірного, репрезентативного, переважно документального матеріалу (архівні джерела, праці М. Шлемкевича, спогади оточення досліджуваної особи), виконати його неупереджений аналіз і синтез.

Детальніше вивчення історіографічного доробку попередників, узагальнення теоретичних і практичних результатів діяльності науковців дає змогу сформулювати власну концепцію праці (систему поглядів, опису предмета або явища стосовно його побудови, функціонування, що сприяє його розумінню, тлумаченню, вивченню головних ідей). Можемо чітко відповісти на запитання про передбачувану провідну наукову ідею, сутність явища (об'єкт,

предмет дослідження), а також суперечності, що виникають у процесі наукової роботи. Концепція має надзвичайне значення, оскільки є єдиним визначальним задумом, головною ідеєю наукової праці. Формування концепції – перший крок на шляху до отримання об'єктивного та очікуваного результату.

Також праця побудована на сучасному методологічному інструментарії. Під час написання дисертаційного дослідження ми використали низку методологічних принципів і методів наукової роботи. Застосування низки методологічних принципів - 1) історизму, 2) наукової об'єктивності, 3) всебічності, 4) наукового плюралізму, 5) послідовності, 6) проблемно-хронологічного - дало змогу здійснити необхідний критичний науковий аналіз досліджуваної теми в цілому та окремих її аспектів зокрема.

Завдяки використанню принципу історизму вдалося здійснити в історичній ретроспективі системний і, водночас, об'єктивний аналіз громадсько-політичної та наукової діяльності М. Шлемкевича на тлі його епохи – воєнних лихоліть Першої світової війни 1914–1918 рр. і національно-визвольних змагань західних українців 1918–1923 рр., умов перебування Західної України в складі Другої Речі Посполитої. Щодо характеристики принципу історизму, то слушним вважається міркування деяких дослідників, які стверджують, що історія як наука є способом інтелектуального продукування (виробництва) та матеріалізації нагромаджених і нагромаджуваних знань певного напрямку. Вони хронологічно синтезують у собі різні періоди від давнини до сьогодення. У цьому проявляється характер пізнання пройденого, пережитого народом, суспільством, державою, наслідки змін як продукту творення. Історизм історії «просинається», відтворюється частками в сьогоденному бутті і майбутньому [342, с. 34]. Історизм у кінцевому висліді є повнота інтеграції всіх форм методів, властивих історії.

Зважаючи на такі підвалини розробки історичного дослідження, принцип історизму вимагає послідовного дотримання конкретно-історичного підходу до аналізу зародження тих процесів і явищ, що вважаються визначальними в науковій роботі. Вивчаючи життя і діяльність М. Шлемкевича, ми брали до

уваги й умови, в яких він жив і творив, їх вплив на формування в нього відповідних світоглядних позицій, зокрема на становлення і розвиток української державності в умовах розгортання національно-визвольних змагань західних українців 1918–1923 рр.

Принцип наукової об'єктивності вимагає від історика дослідження подій, фактів тільки на підставі наукового підходу і зіставлення аналогічних фактів, адже, зіставляючи різні факти, історик має можливість розширити свої знання і з найбільшою вірогідністю об'єктивно підійти до його оцінки [341, с. 242]. У нашій роботі він допоміг виявити і пояснити різноманітні оцінки діяльності М. Шлемкевича та його історичної епохи в діаспорній та сучасній українській історіографії; дав змогу без упереджень виявити основні напрями громадсько-політичної, наукової і публіцистичної (робота на посаді головного редактора і дописувача різних за характером та змістом журналів, форми і зміст публікацій автора) діяльності досліджуваної особи.

Використовуючи принцип усебічності наукового дослідження, вдалося встановити весь спектр діяльності М. Шлемкевича у громадсько-політичній, науковій та публіцистичних сферах, показати його роль і позицію в політизації українського національного відродження.

Долучаючи до організації творчого пошуку принцип наукового плюралізму, розуміємо, що впровадження його в наукову роботу зумовлено політичною кон'юктурою, ідеологічними чи політичними уподобаннями, схильністю окремих істориків до міфологізації окремих історичних подій. Зазначений принцип не заперечує того, що коли стосовно тих чи інших історичних фактів, подій чи явищ можливе подвійне, потрійне і т. д. трактування, то «право на життя» повинні мати всі версії, якщо вони вочевидь не застаріли. Згідно з цим принципом, усі методи дослідження розглядаються як рівноправні, тож будь-який автор має право на свої думки й особисті симпатії; головне, щоб при цьому факти не перекручувалися чи не підганялися під упереджені висновки.

Проблемно-хронологічний принцип дисертаційного дослідження дав змогу висвітлити особливості історичного розвитку західноукраїнських земель у першій половині ХХ ст., його громадсько-політичні й соціально-економічні тенденції зміни, які відбувалися на території краю. Зазначимо, що використання цього принципу не можливе без оцінки діяльності конкретної людини, у даному разі М. Шлемкевича, який був творчою особистістю в непростих реаліях розвитку суспільно-політичного життя українців Галичини.

Принцип послідовності дає змогу викласти події першої половини ХХ ст. у нерозривному зв'язку з попередніми десятиліттями. Дотримуючись цього правила, вдалося виявити успадкованість ідей українського національного відродження в умовах політизації національного руху в першій половині ХХ ст. Цей принцип також застосований в історіографічній частині дослідження.

Поряд із принципами наукової роботи ми використали низку методів дослідження. Метод наукового дослідження являє собою сукупність прийомів, способів і засобів пізнання, здатних забезпечити одержання та переробку потрібної інформації щодо предмета дослідження, а відтак і досягнення поставленої мети. Разом із принципами пізнання (емпірично вироблені, науково осмислені й перевірені практикою найважливіші правила пізнання) методи дослідження становлять методологічну основу будь-якої дисертаційної роботи [339, с. 85]. Загалом метод є не тільки сукупністю правил, прийомів, способів, норм пізнання і дій, а й системою приписів, принципів, вимог, які повинні орієнтувати у вирішенні конкретного завдання, досягнення результату в будь-якій сфері діяльності [339, с. 85].

У процесі творчого пошуку нами використано такі наукові методи дослідження: метод евристичної обробки джерел, хронологічний метод, біографічний метод, метод компонентного аналізу (структурно-функціональний), метод порівняльно-історичного аналізу, метод типологічного дослідження.

Метод евристичної обробки джерел допоміг проаналізувати опубліковані матеріали й спогади особистостей досліджуваної доби, відображаючи

горизонти світобачення і світосприйняття людей того часу. Застосування цього методу уможливило чітко визначити громадсько-політичні погляди М. Шлемкевича на розвиток тогочасних подій. Використані джерельні матеріали були піддані новій інтерпретації та критичній оцінці.

Хронологічний метод дав змогу комплексно описати події і факти, які відбувалися на теренах Західної України та за її межами протягом першої половини XX ст., в історично-послідовному порядку. Завдяки використанню цього методу вдалося проаналізувати основні напрями громадсько-політичної і наукової діяльності М. Шлемкевича.

Біографічний метод уможливив комплексно вивчити діяльність М. Шлемкевича в контексті воєнних лихоліть Першої світової війни 1914–1918 рр. і розгортання національно-визвольних змагань західних українців 1918–1923 рр., його участь у ФНЄ, а також української еміграції. Зазначений метод дає змогу персоніфікувати історичну думку. Він орієнтує на з'ясування взаємозв'язку особи з суспільними процесами, визначення її місця і ролі в певних історичних подіях на тлі конкретної епохи [341, с. 246]. За допомогою вказаного методу вдалося здійснити системні критично-аналітичні характеристики життєпису М. Шлемкевича, формування та еволюцію в нього відповідних громадсько-політичних поглядів. У цьому контексті з'ясовано роль і значення громадсько-політичного діяча та науковця в організації редакційної політики часописів, які він очолював або був активним дописувачем.

Метод компонентного аналізу (структурно-функціональний) дав змогу насамперед комплексно проаналізувати події і факти, які стосуються місця конкретної особи в організації громадсько-політичного життя краю (М. Шлемкевич у структурі ФНЄ, ідеолог партії), творенні та діяльності українських національних організацій і партій (М. Шлемкевич - співтворець і заступник голови ради УНДС; учасник реорганізації ДЦУНР і співтворець УНР; співзасновник СУНД), редакційної та публіцистичної діяльності (М. Шлемкевич як редактор і дописувач часописів, журналів, місячників). За допомогою цього методу вдалося відобразити мотиви прийняття відповідних

рішень зі сторони досліджуваної особи. Також було проаналізовано структурні зміни, які відбувалися в системі організації громадсько-політичного життя Галичини першої половини ХХ ст.

Метод порівняльно-історичного аналізу дав змогу виявити схожість і відмінність між явищами, що вивчаються, визначити їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням), загальне й специфічне в їхньому розвитку. Завдяки використанню цього методу вдалося комплексно охарактеризувати публіцистичну діяльність М. Шлемкевича, праці якого друкували в галицьких журналах, часописах, показати еволюцію його поглядів на життя як України, так і країн світу (довго перебував за кордоном і міг зсередини побачити життя європейських країн та США).

Використання методу типологічного дослідження спричинило аналіз особливостей громадсько-політичного життя Галичини першої половини ХХ ст., тих умов, у яких жив М. Шлемкевич. Водночас, завдяки цьому методу можна було вузькоспеціалізовано охарактеризувати редакційну політику журналу «Листи до Приятелів». Високий професіоналізм М. Шлемкевича сприяв високому рівню концептуальної якості публікацій журналу.

Отже, проаналізована методологія, названі й охарактеризовані принципи і методи дослідження дали можливість не лише описати, а й проаналізувати спектр громадсько-політичної та публіцистичної діяльності М. Шлемкевича. Одночасно застосовані наукові принципи і методи дослідження допомогли виявити і встановити певні тенденції історичного розвитку Західної України в першій половині ХХ ст., виокремити його специфічні риси. Саме тому в дисертаційному дослідженні розкрито не лише життєвий шлях відомого українського громадсько-політичного діяча, науковця, редактора М. Шлемкевича, але й громадсько-політичні та соціально-економічні умови, в яких він жив.

Таким чином, нагромаджена чимала кількість джерел і літератури, яка відображає різні аспекти досліджуваної проблеми. Однак вона не є систематичною, не охоплює питання загалом. До сьогодні так і не створено

спеціальних монографічних досліджень, наукових статей, що комплексно розкривали б діяльність М. Шлемкевича. Його постать в історіографії досліджена доволі нерівномірно. Передусім фокусується увага на філософських працях науковця, натомість інші аспекти його діяльності залишилися поза увагою істориків. Отже, вже давно визріла потреба окремого, цілісного, здійсненого на широкій джерельній базі дослідження громадсько-політичної та наукової діяльності М. Шлемкевича.

Література до розділу

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 347, 348, 349.

РОЗДІЛ 2.

СВІТОГЛЯД І ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

2.1 Формування суспільних поглядів. Життєвий шлях

Через ідеологічно-політичні процеси перших двох третин ХХ ст. у сучасній історичній науці залишилася маловідомою постать М. Шлемкевича (1894–1966 рр.). Важливо на основі комплексу проаналізованих первинних та історіографічних джерел висвітлити життєвий шлях громадсько-політичного діяча, публіциста, редактора, філософа, простежити процес становлення його світогляду та професійне зростання в контексті національно-культурного розвитку Галичини в складі Австро-Угорської монархії, Західно-Української Народної Республіки, Другої Речі Посполитої. Дитячі роки і юнацтво М. Шлемкевича припали на період політизації українського національного руху в Галичині і кристалізації ідеї політичної самостійності України.

М. Шлемкевич – чи не найоригінальніша постать в українській еміграції. Він поєднував хист до науково-теоретичного й художньо-образного мислення, вирізнявся глибокою філософською підготовкою. Світогляд М. Шлемкевича еволюціонував від москвофільства (в юнацькі роки) до українофільства, від соціал-демократичного середовища «Робітничої газети», ідеології ««творчого» націоналізму» і державництва (1930–1940-ві рр.) до заклику підвестись над усіма розмежуваннями, до «суспільства духу» (1950–1960-ті рр.).

Народився М. Шлемкевич (псевдоніми М. Іванейко, Р. Срібний, С. Вільшина) 27 січня 1894 р. в селі Пилява Бучацького повіту на Тернопільщині [261, с. 121]. Його батьками були священник Іван Шлемкевич (додаток А. 2) і Ядвіга з дому Бучацька (додаток А. 1). Бабуся по мамі називалася Вільгельміна Камбефор (Cambeford), була французького роду. У родині Шлемкевичів виховувалося четверо дітей. Найстарша сестра Софія була заміжня за отця Турчмановича, друга сестра Стефанія одружилася з отцем

Левом Чапельським. Третьою дитиною був Микола. Наймолодша сестра Олена вийшла заміж за правника Анатолія Камінського, який працював у кооперативі [232, с. 27].

Дитячі роки і навчання в народній школі пройшли в селі Сновидові Бучацького повіту. Зі спогадів сестри Стефанії, яка була на 5 років старша від М. Шлемкевича, дізнаємося, що початкову освіту вони здобували вдома з місцевим учителем. Вона згадувала, як брат, зацікавившись картою Європи, що висіла на стіні кімнати, де вони навчалися, вивчив і міг показати всі країни на ній, головні міста, гори, ріки й озера. Також сестра неодноразово вказувала про феноменальну пам'ять і кмітливість М. Шлемкевича. Після народної школи він вступив до Бучацької гімназії, у якій закінчив 7 класів; а до 8 класу перевівся до м. Львова, де 12 червня 1912 р. склав з відзнакою іспит зрілості «матуру» [232, с. 25].

У старших класах гімназії формувався його світогляд і національно-політичні переконання. Він з раннього віку мав власну думку щодо будь-якого питання, тому всі співрозмовники завжди його поважали. Коли вдома бував хтось зі знайомих і починалася загальна дискусія, молодий хлопець сміливо й гідно відстоював свої погляди і переконання [261, с. 122]. Він об'єднував у собі декілька талантів. Багато читав, у тому числі праці стародавніх і новітніх філософів, захоплювався науковою спадщиною німецького мислителя Артура Шопенгауера. Він знав напам'ять вислови відомих філософів і міг легко їх цитувати. Пам'ятав їх дуже багато, і то в оригіналі, міг легко читати твори старогрецькою і латинською мовами. Крім української, польської і російської, вільно володів німецькою, французькою, а згодом і англійською мовами. Він усвідомлював себе українцем і вирішив розірвати зв'язки з русофільським (старорусинським) оточенням, яке підтримував його батько. Останній погодився на зміну сином школи й міста, але з умовою, що Микола перейде до неукраїнської школи. У м. Львові в четвертій (польській) гімназії за весь час навчання М. Шлемкевича вважали найкращим учнем. Маючи феноменальну

пам'ять, він легко вивчав матеріал, завдяки чому мав більше вільного часу, який присвячував музиці [232, с. 29].

Сестра у спогадах згадувала про любов М. Шлемкевича до природи, але ще більшим захопленням для нього була музика. У м. Львові навчався гри на фортепіано в Вищому музичному інституті ім. Миколи Лисенка в професора Марії Криницької. Добре опанував гру на фортепіано й міг виконувати твори Л. Бетховена і Ф. Шопена. Дуже любив музику і ніколи не втрачав нагоди побувати на концерті чи опері. Любив вести розмови на музичні теми. Навчався разом з відомими в майбутньому громадсько-культурними діячами Р. Придаткевичем та Н. Нижанківським. Вони разом грали концерти і подавали великі надії у професійному зростанні в музичному середовищі [232, с. 6]. М. Шлемкевич у своїх працях особливе місце відводив українській пісні. Вона, на його думку, «наше найбільше щастя і наші скарби – це наше благословення і наше прокляття одночасно» [179, с. 49].

Однак після першого року успішного навчання він вирішив цілковито покинути музику, яка, на його думку, вимагала багато нетворчої механічної праці, що було б перешкодою для його філософських та літературних прагнень. Р. Придаткевича та Н. Нижанківського здивувало таке рішення, але вони були змушені його прийняти і визнати. Проте для нього музика, а особливо українська, займала значне місце в його житті [232, с. 29].

Помітну роль у житті М. Шлемкевича відігравала філософія. З жовтня 1912 р. він навчався на філософському факультеті Віденського університету (додаток Б. 1). Протягом наступного року листувався з Р. Придаткевичем, інформуючи його, як стати студентом державної академії музики у м. Відні. У вересні 1913 р. Р. Придаткевич приїхав на навчання до столиці Австро-Угорської імперії; і вони бачилися з М. Шлемкевичем майже щодня - то в університетській бібліотеці, то в академічній їдальні довго розмовляли, реформуючи у власній уяві світ і дискутуючи про Україну, мистецтво, музику. Також часто відвідували оперу, театр. М. Шлемкевича завжди можна було знайти з книгою або в університетській бібліотеці, або в

книгарні слов'янського відділу університету, бо славістика вважалася його головним предметом [232, с. 30]. У м. Відні його застала Перша світова війна. З перерваними студіями він повернувся додому, але 1915 р. російське військо, відступаючи з Галичини, забрало його в полон і вивезло до Сибіру [282, с. III].

На засланні він отримав серйозну хворобу шлунка. Врятувала його делегація Міжнародного Червоного Хреста, що прибула в сибірський «Талергофф». Її голова - графиня родом з м. Відня звернула увагу на М. Шлемкевича, який спілкувався без перекладача. Вона домоглася, щоб його негайно перевезли до міського шпиталю для продовження лікування. Після одужання працював касиром у місцевого промисловця. Але з початком Лютневої революції в Росії (1917 р.) повернувся до м. Києва.

Переїхавши до України, М. Шлемкевич у 1917–1919 рр. був секретарем редакції київської «Робітничої газети». Після зайняття Києва більшовиками в 1919 р. він виїхав з міста та деякий час працював учителем у сільських школах на околицях Звенигородки на південному заході Черкащини, а 1922 р. повернувся до рідного с. Сновидова [282, с. III].

Перебуваючи в Галичині, М. Шлемкевич почав наздоганяти втрачений на війні і революції час для навчання. З матеріальною допомогою від батька він 1923 р. повернувся на навчання до Віденського університету, де 16 липня 1926 р. захистив докторську дисертацію «Сутність філософії» про зміст німецької філософії на зламі XIX–XX ст. (науковий керівник – Моріц Шлік). Для поглиблення своїх знань він продовжив здобувати філософську освіту в Сорбонському університеті (1928–1929 рр.), де захопився поглядами французького філософа Анрі Бергсона. Під час навчання і подорожей Європою написав цикл нарисів «Вітер» [232, с. 7].

Повернувшись 1929 р. до м. Львова М. Шлемкевич співпрацював у відновленому Д. Донцовим «Літературно-науковому віснику», став відомим і популярним серед читачів своїми нарисами та есе на теми української духовності – «Нариси» (1926 р.). Також написав есе у формі діалогу «А вже весна, а вже красна» (у підзаголовку «Розмова про розум і творчий життєвий

порив) (1927 р.) з увагою до структури та проблематики науки. У цей же час почав писати праці на філософські теми під псевдонімом М. Іванейко. У «Літературно-науковому віснику» появився його цикл нарисів «Вітер» (1928–1930 рр.), що був репортажем з подорожі Австрією та Німеччиною. Подібна його серія «Листи з Парижу» друкувалася в «Новому часі» 1929 р. [282, с. IV].

В умовах українсько-польського протистояння М. Шлемкевич став активним учасником громадсько-політичного життя краю наприкінці 1920 – 1930-х рр. У цій боротьбі брали участь представники різних верств населення та політичних течій. Поступово український націоналізм перетворився на найпомітніший чинник у політичному житті Західної України. У вирі становлення і розвитку нових суспільно-політичних ідеологем М. Шлемкевич прагнув зробити свій внесок у формування української національної свідомості та українського державотворення. Однак, як освічена людина, він мав власну думку щодо методу реалізації цих ідей. Як і більшість української інтелігенції, був натхненний націоналізмом, але створив власну ідеологію, так би мовити, його вдосконалений варіант – «творчий» націоналізм, який творить державу, а з її допомогою активізує спроможність народу усвідомлювати себе органічною цілісністю і творчо розв’язувати конфлікти інтересів між різними соціальними групами.

На формування його суспільно-політичних поглядів позначилася гіркота поразки визвольних змагань 1917–1923 рр. Немаловажну роль у кристалізації творення націоналістичного світогляду М. Шлемкевича також відіграла політика колективізації і голодомору комуністичного режиму на радянській Україні. Замість поширених у 1920-х рр. радянофільських настроїв серед молоді генерации української інтелігенції, а за нею й ширшого загалу, все більшого впливу набував новітній націоналізм як реакція на трагічне становище українського народу на українських землях Наддніпрянщини. Однак український націоналізм не був єдиним цілісним явищем. У 1920-х – на початку 1930-х рр. вирізнялися його різновиди: «чинний» націоналізм Д. Донцова, який сповідувала група «Заграва» і частково Українська партія національної роботи,

«інтегральний» або «організований» націоналізм, уособленням якого виступала ОУН. Практика індивідуального терору, застосована ОУН проти представників польської влади і комуністичного підпілля мала свої трагічні наслідки для самих учасників націоналістичного руху. Зважаючи на це, М. Шлемкевич, Д. Паліїв приступили до розробки концепції «творчого» націоналізму, виразником якого мав стати Фронт національної єдності. За задумом ідеологів відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях мала відбутися в результаті воєнного розгрому СРСР і знищення Версальської системи. Фронтовики різко виступили проти автономістської концепції УНДО. Засади державного устрою мали ґрунтуватися на ідеях вождизму і монопартійності.

Свої суспільно-політичні погляди він викладав у рогорнутих статтях тогочасної української газетної періодики («Перемога», «Українські Вісти»), яка знаходилася у фарватері впливу ФНЄ [232, с. 8].

Поряд з цим, у середині 1930-х рр. М. Шлемкевич щоліта приїжджав до села Сновидова Бучацького повіту. У гостинному домі батька отця Івана Шлемкевича часто відбувалися літературно-наукові вечори. Тому щороку (1934–1938) віддалений Сновидів ставав мистецько-літературним центром, оскільки до нього з'їжджалися відомі столичні (львівські) особистості: Мирослава (з роду Чапельських) та Станіслав Гординські, Микола Бутович, Володимир Лісовський, Оксана Керч, Дарія Каранович, Іван Книжник, Ярослав Гординський, археолог Юрій Полянський (додаток А. 4). Після таких зустрічей М. Шлемкевич, повертаючись до Львова, плідно працював над своїми національно-патріотичними творами.

1932 р. відбулися зміни в особистому житті М. Шлемкевича, він одружився з Константиною Посацькою – учителькою в навчальному закладі с. Скоморохи Бучацького повіту (додаток А. 3). Разом з тим, продовжував брати активну участь у роботі громадських та політичних організацій. Зі спогадів сестри Стефанії Чапельської дізнаємося, що, проживаючи з родиною в с. Сновидові, він завжди був зайнятий, уже тоді працював у видавництві

«Батьківщина» [232, с. 28]. У той період багато писав, і 1934 р. у «Записках НТШ» вийшов його головний твір «Філософія» – доповнена версія захищеної 1926 р. дисертації (перевидана 1981 р. під назвою «Сутність філософії») [282, с. III].

Протягом багатьох місяців М. Шлемкевич листувався з В. Левицьким, який у 1932–1935 рр. був головою НТШ. У своїх листах він стримано нагадував про свою працю і бажання її опублікувати. М. Шлемкевич із розумінням поставився до відтермінування друку, адже на це не вистачало коштів. Сприймав критику і працював над помилками, описував у листах до В. Левицького всі зміни в праці та звітував про виправлення зауважень [5, арк. 13-17]. М. Шлемкевич був комунікабельним і легко йшов на контакт, завдяки чому здобув хорошу репутацію. Листування з В. Левицьким не було марним, і працю «Філософія» опублікували.

Улітку 1935 р. М. Шлемкевич познайомився зі співредактором тижневика «Батьківщина» С. Волинцем, який у своїх спогадах згадував про захоплення постаттю М. Іванейка (у той період М. Шлемкевич активно використовував цей псевдонім). Він писав не тільки про його праці, а й про особисті якості. М. Шлемкевич був культурною і комунікабельною людиною, любив серйозні дискусії і вмів їх проводити [232, с. 32]. Особливо С. Волинець звертав увагу на феноменальну пам'ять М. Шлемкевича, який ще тоді, у м. Львові, проявив себе як блискучий промовець. Зазначав, що він ніколи не читав доповіді з нотаток. Готувався до виступів завжди, усамітнівшись, найчастіше в парку, де, прогулюючись, подумки складав свою доповідь.

Також С. Волинець згадував про виголошену М. Шлемкевичем на I Конгресі ФНЄ, що відбувся у м. Львові у вересні 1936 р., доповідь «Націоналізм як інтуїція будуччини», яка вплинула на багатьох її слухачів [232, с. 34]. Він зазначав, що саме українці є носіями слов'янської ідентичності, їх автентичної культури. Суттю української національної ідеї проголошував славізм. «Панславізм, – писав М. Іванейко, – мав політично-експанзивну закраску – у москалів, політично-дефензивну – у чехів. Те, що призначене

українцям – це славізм, чисто інтенсивне здійснення словянства. Тут є можливості будучого, здорового, на глибоких основах обдуманого українського культурного імперіалізму. Зробитися сонцем, що до нього тяглися, що його вогнем очищувалися б слов'янські душі» [119, с. 3]. На тому ж Конгресі М. Шлемкевич був обраний членом політичної колегії партії, тобто її центрального комітету, і головою Краєвої ради ФНЄ, що складалася з 30 членів. В обох установах уважно прислухались до його думки як ідейного провідника організації [232, с. 34].

1940 р. С. Волинець зустрічав М. Шлемкевича в м. Криниця на Лемківщині, який подався туди через початок Другої світової війни. Він мешкав там з дружиною Константиною та двома дочками – Христиною і Мартою (додаток А. 6). М. Шлемкевич, який був редактором, науковцем, публіцистом, філософом, не байдужим до суспільних і політичних проблем, виявив себе також добрим господарем та організатором. Він із Дмитром Паліївим, який також тоді перебував у м. Криниця, заснував велике підприємство «Бескид», що займалося виготовленням меблів та різьбленням різних декоративних предметів (додаток А. 5). М. Шлемкевич працював там як член управи, що було своєрідним запобіжним засобом перед вивезенням до Німеччини на роботу [232, с. 35].

Продовжуючи свою наукову діяльність, М. Шлемкевич 1942 р. був обраний дійсним членом НТШ, яке нелегально існувало в м. Львові [343, с. 327]. У той же час був співредактором журналу «Наші Дні», українського місячника літератури, мистецтва і культури [282, с. IV]. Так, незважаючи на активну громадсько-політичну діяльність, усе ж пам'ятав про науку й видавничу роботу.

На пропозицію голови Українського центрального комітету В. Кубійовича в 1941–1944 рр. М. Шлемкевич став одним із директорів і головним редактором «Українського Видавництва» (Краків – Львів), навколо якого згуртував найкращі наукові, мистецькі й літературні сили - як галицькі, так і з центральних та східних земель України. Тоді «Українське Видавництво»

видало сотні книг, серед них «До джерел» М. Зерова, «Патетична соната» М. Куліша та ін. [343, с. 327]. Канцелярія М. Шлемкевича розташовувалась на першому поверсі будинку на вул. Зіморовича, де колись діяла редакція «Слова Польського». У нього завжди було багато відвідувачів з широкого кола літераторів, митців і журналістів, які тоді перебували у м. Львові. Для кожного з них він знаходив час, щоб вислухати його бажання, кожному надавав потрібну інформацію чи пораду [232, с. 37].

Протягом 1941–1944 рр. М. Шлемкевич був співробітником Українського центрального комітету - єдиної дозволеної німецькою окупаційною владою в Генеральній губернії української громадсько-політичної установи, яка намагалася організовувати національне життя, перебуваючи під пильним контролем німецької адміністрації. Однак, як і більшість української інтелігенції, М. Шлемкевич змушений був емігрувати разом з дружиною та дітьми спершу до м. Відня, а згодом до німецької провінції Баварії в табір «Орлик» неподалік м. Берхтесгаден (додаток А. 7). С. Волинець згадував, що часто зустрічав М. Шлемкевича у м. Відні. Під час їхніх розмов він бачив, як М. Шлемкевич повільно, але рішуче представляв контури соборної, об'єднаної спільною державницькою ідеєю української політичної еміграції [232, с. 39].

Плідною виявилася діяльність М. Шлемкевича в таборі «Орлик» неподалік м. Берхтесгаден. Він долучився до створення там культурологічної організації. 20 травня 1946 р. М. Шлемкевич спільно з В. Дорошенком, О. Карашкевичем, Я. Зарембою, З. Тарновецьким, О. Грицаєм узяв участь в установчій нараді. Прийнято рішення не відновлювати діяльність Спілки письменників та журналістів у м. Карльсфельді, а створити нову, ширшу за формою роботи організацію під назвою «Літературно-мистецький клуб». Створено «про-ініціативний гурток», сформовано три його «ділянки» (секції): «науки» під орудою проф. В. Дорошенка, «мистецтва» на чолі з проф. С. Литвиненком, «музики» під керівництвом проф. Р. Савицького-старш. На наступному засіданні 22 травня 1946 р. розглядалися питання укладання статуту,

організаційної схеми, загальних зборів і членства в цій організації [24, арк. 4, 4 зв., 5, 5 зв.].

М. Шлемкевич брав участь у роботі наукової секції Літературно-мистецького клубу. 24 червня 1946 р. в українському таборі м. Карльсфельд він виступив з рефератом «Боротьба соціальних ідей» [34, арк. 19].

11 липня 1946 р. він узяв участь у виборах до Збору таборових делегатів (Таборової ради) українського табору «Орлик» у м. Берхтесгадені [44, арк. 28–31]. Свої засідання новообрана президія Таборової ради на чолі з І. Васишиним проводила в грудні 1946 р. – липні 1947 р., розглядала різноманітні питання життя української громади у м. Берхтесгадені, передусім фінансово-господарського характеру [37, арк. 1–8]. На одному із засідань від 15 лютого 1947 р. М. Шлемкевича було обрано до складу культурно-освітньої комісії і комісії Таборової ради [37, арк. 10]. Однак М. Шлемкевич з перших восьми засідань Таборової ради взяв участь тільки в чотирьох. Тому на зборах української організації 21 липня 1947 р., на яких він був відсутній, президія Таборової ради обговорила питання про виключення М. Шлемкевича та ще двох членів (Мудрика і Стецюка). Останні підготували два листи, у яких вказували, що зреклися мандатів у цій організації, бо «не вважають за доцільне займати місця радних і нести відповідальність перед громадянством за те, що діється на шкоду». Таке рішення М. Шлемкевича та його однодумців зумовлене неможливістю позитивної співпраці через зміну статуту Таборової ради та розірванням зв'язків з Обласним представництвом української еміграції. Таким чином, порушено засади побудови українського життя в еміграції. У другому листі підписанти заяви про своє зречення вказали ще одну причину такого кроку – неорганізованість скликання засідань Таборової ради. Проте голова товариства І. Васишин зазначив, що М. Шлемкевич та його товариші не виявляли бажання вести співпрацю з Табовою радою та з ОПУЕ [41, арк. 2, 2 зв., 3].

Зауважимо, що й раніше М. Шлемкевич був незадоволений роботою Таборової ради. Так, на її засіданнях 1 і 3 грудня 1946 р. він твердив, що

тримісячне урядування нової головної управи цієї організації не привело до «санації відносин» (умиротворення), у «таборі» існував поділ на «два світи» – демократичний і диктаторський [41, арк. 23 зв.]. На засіданнях 8–10 лютого 1947 р. разом з Мудриком і Р. Савицьким-старш. виступав проти затвердження нового статуту організації [41, арк. 60 зв.].

У таборі «Орлик» м. Берхтесгаден М. Шлемкевич долучився до створення об'єднання українських письменників Мистецький український рух (МУР). Він займався організацією проведення з'їзду українських письменників цього культурологічного товариства, який був запланований на 21–23 грудня 1945 р. у м. Ашаффенбург [29, арк. 2]. Оскільки всі члени МУРу і запрошені гості не могли прибути на цей з'їзд, то 28–29 січня 1946 р. в таборі УНРРА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) – «Адміністрація Організації Об'єднаних Націй для допомоги та відбудови» – міжнародна організація для допомоги потерпілим у Другій світовій війні) у м. Аугсбург були повторно виголошені основні доповіді про українські світоглядні шукання в літературі й мистецтві, стилі, напрями і течії сучасної української літератури в еміграції, заслухано звіт тимчасового проводу МУРу, представлено статут і програму діяльності товариства [29, арк. 2, 4].

Своїм завданням МУР ставив підняття літературного і мистецького рівня розвитку української інтелігенції. Головний осередок культурологічного товариства на чолі з Уласом Самчуком становили 7 осіб. На кінець 1946 р. до складу МУРу входили 48 членів і кандидатів [32, арк. 81 зв.]

М. Шлемкевич став членом редакційної колегії однойменного літературно-мистецького часопису товариства – «Збірник МУР». У збірнику друкувалися: редакційні статті; матеріали про діяльність культурологічного товариства; твори і спогади українських письменників, літературознавців і мистецтвознавців Івана Багряного («Думки про літературу»), У. Самчука («Велика література»), Ю. Шереха (Ю. Шевельова) («Стилi сучасної української літератури»), О. Гриця («Мала чи велика література?»), В. Блавацького («Моя праця з Курбасом»), Ю. Липи («Похвала математиці»),

В. Петрова («Історіософічні етюди»), П. Петренка («Мистецьке вірую Миколи Євшана»), С. Вереса (фрагмент поеми «Оксана»), М. Бажанського («Симфонія бравурного життя. Спогади про М. Чирського»), поезії Є. Маланюка, І. Багряного, О. Лятуринської, В. Барки, Л. Полтави; хроніка літературно-мистецького і наукового життя українців в інтернованих таборах [29, арк. 1].

Однак праця М. Шлемкевича в цьому літературно-мистецькому часописі виявилася складною. У листі до Юрія Шевельова від 9 грудня 1946 р. він звертав увагу на труднощі його фінансування [48, арк. 1].

М. Шлемкевич друкував статті в часописі українського табору в м. Берхтесгадені «Орлик. Журнал таборового життя». Зокрема, у другому номері журналу за 1946 р. він опублікував статтю «Спільнота і особа». Автор зазначав, що індивід – окрема людина – народжується, виростає і дозріває тільки в суспільності, у співпраці і протиставленні, у взаємній згоді і напруженнях між нею і громадою. Поза суспільністю особистість не може розвиватися в повному розумінні цього слова. Тому М. Шлемкевич риторично зауважив: «І самотній Робінзон це плід людської цивілізованої громади» [34, арк. 5–7].

У той час (1946–1949) донька М. Шлемкевича Марта (народилася 19 січня 1939 р.) навчалася в українській загальноосвітній школі й на фортепіанному відділі музичної школи м. Карльсфельд, а також в українській фаховій школі табору «Орлик» м. Берхтесгаден [38, арк. 112].

У таборі «Орлик» М. Шлемкевич долучився до розбудови політичної організації Українського національного демократичного союзу (УНДС). Також зробив свій внесок до впорядкування «Енциклопедії Українознавства», виданої в Сарселі (передмістя Парижа, Франція) (1949–1952 рр.), де головним редактором був В. Кубійович [232, с. 40]. Продовжував вести активну діяльність і як публіцист, і як співредактор журналів «Проблеми», «На чужині». Через деякий час двома виданнями вийшла його праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (1946 р., 1949 р.) [208].

1949 р. М. Шлемкевич з родиною прибув до Сполучених Штатів Америки й осів у м. Елізабет (штат Нью-Джерсі), де проживала рідна сестра Стефанія разом з чоловіком Левом Чапельським. Згодом поселився в м. Крендорф, неподалік м. Нью-Йорк [343, с. 327]. Перебуваючи за океаном, він не припиняв своєї активної громадсько-політичної та науково-публіцистичної діяльності.

М. Шлемкевич підтримував зв'язок зі своїми приятелями, з якими постійно листувався, і згодом з'явилась ідея видавати журнал. 1953 р. він заснував журнал під назвою «Листи до Приятелів» (м. Кренфорд), де був незмінним редактором і видавцем, автором статей і матеріалів. На його сторінках появилось багато статей дослідника на громадську, політичну та світоглядну тематику [282, с. V]. Він створив цей журнал власною працею і впливом, завойовуючи з кожним роком нових читачів і передплатників. Запорука успіху була в незалежності М. Шлемкевича як видавця, редактора й автора. Це притягло до журналу бажаних співробітників і читачів.

Після заснування журналу М. Шлемкевич почав активно писати. Так 1954 р. опублікував працю «Загублена українська людина» (м. Нью-Йорк). 1956 р. заснував видавництво «Ключі», у якому друкував власні книжки та журнал «Листи до Приятелів». У цьому видавництві публікував серію «Життя і мислі», де, зокрема, випустив свої відомі праці «Галичанство» (м. Нью-Йорк, 1956 р.), «Верхи життя і творчості» (м. Нью-Йорк, 1958 р.), а в серії «Проблеми» – есей «Душа і пісня» (м. Нью-Йорк, 1956 р.). У цих працях фактично реалізувався весь життєвий досвід М. Шлемкевича [343, с. 327].

Одним із найважливіших завдань української політичної еміграції він вважав боротьбу за українську правду. На початку 1960-х рр. за сприяння Т. Лапичака М. Шлемкевич заснував Український публіцистично-науковий інститут, завданням якого було стежити за перекрученою інформацією про Україну в чужих виданнях. У листі до Р. Придаткевича 1 травня 1962 р. М. Шлемкевич писав про цю ідею та переживання щодо її реалізації так: «Саме пускаю в рух Публіцистично-Науковий Інститут, якого ціллю є протиставитись отій фальшивій інформації світу про Україну – кожного місяця виходить бодай

по кілька наукових книжок з цілком дикими вістями про нас. Така отрута плетється з тисячі джерел а ми завважуємо тільки поверхню того коли щось добудеться до газет...» [233, с. 28]. Останні роки свого життя присвятив організації і розбудові цього Інституту. Його турбував факт майже цілковитого ігнорування України у світовій пресі, в енциклопедіях та інших виданнях різних країн. Систематично з цим боролися шляхом листування, друкування довідників і праць різної тематики. Це він ставив головним завданням Інституту. Бюро праці і видань цього закладу, керівником якого був М. Шлемкевич, видало українською та англійською мовами низку дуже цінних публікацій: «Українська Республіка 22 січня» (англійською мовою), «Західні Українські Землі і їх національне обличчя» (з діаграмами і картами, автор В. Кубійович, українською та англійською мовами), «Українсько-польська війна і ухвала Ради Амбасадорів» (українською та англійською мовами), «Організований голод в Україні 1932–1933 рр.» (англійською мовою) та ін. [232, с. 19].

Микола Шлемкевич був організатором урочистого вечора з нагоди вшанування засновника і голови Літературно-Мистецького Клубу Сергія Литвиненка, який відбувся 10 жовтня 1964 р. у м. Нью-Йорку. На цьому вечорі він виступив зі вступним словом, оцінивши творчий шлях українського діаспорного діяча [52, арк. 1].

Останні роки життя в особистому житті Миколи Шлемкевича були досить важкими і були пов'язані з його хворобою і недугою дружини та переїздом на постійне місце проживання у нове помешкання (1964 р.) [51, арк. 12]. У листі до Б. Бойчука від 7 червня 1964 р. він писав: «Це досить трудне моє становище вдома, через недугу, і разом із цим конечність більше працювати зарібково – не дає справлятися своєчасно» [51, арк. 13].

У жовтні 1965 р. М. Шлемкевич пережив важку операцію, але як тільки виписали з лікарні – почав завершувати випуск і розсилку наступного номера журналу «Листи до Приятелів». Однак через ускладнення хвороби був змушений знову повернутись до лікарні в м. Пассейк (штат Нью-Джерсі), де

помер у понеділок, 14 лютого 1966 р., об 11-й годині ранку, на 73-му році життя. Останні слова, які він продиктував дочці Марті для читачів книги «Листів до Приятелів», такі: «Повторна недуга знову прикувала мене до ліжка. Тому спізнюється і це число. Ми постараємось цього року надолужити число сторінок, щоб наші читачі не втратили нічого. Щиро дякую всім, хто допоміг це число закінчити. М. Шлемкевич» [90]. Похований на цвинтарі св. Гертруди в місцевості Рогвей [231, с. 1].

Після смерті батька Марта Шлемкевич-Савицька та керівник ЛМК Д. Кузик планували створити видавництво за участі співробітників «Листів до Приятелів». З цього приводу 17 вересня 1966 р у приміщенні Літературно-мистецького клубу м. Нью-Йорка була організована зустріч [49, арк. 27]. Справу видання журналу «Листи до Приятелів» мали продовжити Лев Ломиш і Роман Савицький-мол., а до редколегії також мали входити Р. Маланчук, Й. Гірняк, Рудко, М. Добрянський і В. Кубійович [49, арк. 29].

Отже, соціально-економічне і суспільно-політичне становище в Галичині початку ХХ ст., родинне виховання, навчання в Бучацькій, Львівській гімназіях та у Вищому музичному інституті ім. Миколи Лисенка, а також особисте знайомство з Р. Придаткевичем, Н. Нижанківським були тими факторами, що спричинили формування світогляду М. Шлемкевича. Він поєднував хист до науково-теоретичного й художньо-образного мислення, вирізнявся глибокою філософською підготовкою. Це дало йому змогу успішно навчатися на філософському факультеті Віденського університету. І, попри лихоліття війн, М. Шлемкевичу вдалося закінчити навчання в цьому європейському навчальному закладі та захистити 1926 р. докторську дисертацію «Сутність філософії».

На подальше формування його світогляду позначилася гірkota поразки визвольних змагань, криза політики національно-державницького табору, що спричинило активізацію крайніх радикальних політичних течій. До різкої зміни політичних настроїв на Західній Україні спричинилася також політика колективізації і голодомору комуністичного режиму на радянській Україні.

Наприкінці 1920-х – 1930-х рр. він поринув у громадсько-політичне життя як один з лідерів ФНЄ. 1940-ві рр. ознаменовані його активною працею в таборі інтернованих «Орлик» неподалік м. Берхтесгаден, що в німецькій провінції Баварія. Тут він долучився до громадської праці, творив літературно-мистецьке життя українських переселенців. Останній етап його активної життєвої діяльності припав на період еміграції в США (1949–1966), де він заснував видавництво «Ключі», журнал «Листи до Приятелів», Український публіцистично-науковий інститут, завданням якого було стежити за спотвореною інформацією про Україну в іноземних виданнях. М. Шлемкевич цікавився і жив громадсько-політичним життям України, на ці теми писав чимало статей і виголосив багато промов.

Загалом, суспільно-політичний світогляд М. Шлемкевича еволюціонував від москвофільства (в юнацькі роки) до українофільства, від соціал-демократичного середовища «Робітничої газети» (1917–1918), ідеології ««творчого» націоналізму» і державництва (1930–1940-ві рр.) до заклику підвестись над усіма розмежуваннями до «суспільства духу» (1950–1960-ті рр.), вінцем якого він бачив захист українських національних інтересів далеко за межами рідної батьківщини.

2.2 Громадсько-політична праця

Громадсько-політичну діяльність М. Шлемкевича умовно можна поділити на три періоди: партійна праця у ФНЄ (1930-ті рр.); діяльність у роки Другої світової війни (1939–1944 рр.); робота в таборі інтернованих українців у Німеччині й Австрії та в еміграції у США (1944–1966 рр.).

Головною ідеєю М. Шлемкевича в 1930-х рр. стала розробка концепції нової Української держави, стратегії та практики політичної боротьби за перемогу національної ідеї в майбутній незалежній Україні. Він, як активний будівничий концепції державного устрою та життя, глибоко переживав трагічні невдачі українського народу - борця за самостійність держави в період національно-визвольних змагань 1917–1923 рр. [103; 154], що й наштовхнуло

його, як і багатьох інших українських інтелігентів та державних діячів, до глибинного аналізу й переоцінки революційних подій та невдач української революції [161].

Це було підставою для М. Шлемкевича на початку 1930-х рр. стати активним учасником громадсько-політичного життя Галичини. Він був творцем ідеології ФНЄ – «творчого» націоналізму. ФНЄ – легальна політична партія, утворена 1933 р. у м. Львові, в умовах важкої політичної ситуації на українських землях під владою Польщі. Створив її Д. Паліїв, вийшовши з УНДО [294, с. 104; 312, с. 3-4; 323, с. 3]. Вона боролася проти політики «нормалізації», яку провадило УНДО. Зародком ФНЄ була ідеологічна група «Нового часу», утворена з ініціативи Д. Паліїва. Офіційною датою заснування політичної сили вважався вихід 1 листопада 1933 р. першого номера партійного періодичного органу ФНЄ – журналу «Перемога», редактором якого був М. Шлемкевич [249, с. 1-2]. У ньому було опубліковано тези політичної програми партії [297, с. 1]. Її головними засадами оголошувались нація і провід.

У журналі «Перемога» 1 березня 1935 р. М. Шлемкевич під псевдонімом М. Іванейко надрукував статтю під назвою «Ідея й господарство», де і описав «творчий» націоналізм. Ідеологію ««творчого» націоналізму» потрібно розглядати як частину поняття інтегрального націоналізму. Головна ідея – нація понад усе, всі українці повинні об'єднатися, щоби побудувати єдину соборну незалежну Україну. Українська нація може досягнути повноти своїх політичних сил тільки сконсолідована в одній суцільній політичній організації [116, с. 11].

Поява націоналізму як ідеологічного і політичного явища відобразила загальну тенденцію до посилення етнонаціональних факторів суспільного розвитку. Процес становлення модерних націй і національних держав перетворив націоналізм в один із найвпливовіших чинників новітньої історії. Український націоналізм не був єдиним цілісним явищем. У 1920–1930-х рр. вирізняли три його різновиди: «чинний» націоналізм Д. Донцова, який сповідувала група «Заграва» і частково Українська партія національної роботи (УПНР) «інтегральний», або «організований» націоналізм, уособленням якого

виступила ОУН, і «творчий» націоналізм М. Шлемкевича (М. Іванейка), відповідником якого був ФНЄ [325, с. 179].

«Творчий» націоналізм М. Шлемкевича є одним із напрямів українського інтегрального націоналізму, який також представлений в основному «чинним» націоналізмом Дмитра Донцова [262] та «організованим» націоналізмом ОУН.

Попри суттєві відмінності їх об'єднувало визнання нації найвищою цінністю, вирішальним чинником суспільного розвитку. Оскільки український націоналізм був рухом бездержавної нації, то в ієрархії його вартостей, поруч з ідеєю «нації» центральне місце займала ідея «держави», яка часто характеризувалась монопартійним авторитарним устроєм з визначальною роллю харизматичного лідера або партійного проводу. На формування таких державно-політичних моделей значний вплив мали тогочасні зарубіжні зразки. Однак між «чинним», «інтегральним» і «творчим» націоналістичними рухами існувало чимало відмінностей. Насамперед це стосувалося державотворчих програм.

Сформульована в загальних рисах державотворча програма ФНЄ передбачала використання пов'язаних із воєнним розгромом СРСР і знищенням Версальської системи сприятливих міжнародних відносин для відбудови соборної української держави. Реалізація цього завдання вимагала максимальної національної консолідації як основи фронтизму. Ідеї авторитаризму, вождизму, монопартійності, заперечення парламентських, ліберально-демократичних засад державного устрою були запозичені фронтовиками з європейських тоталітарних націоналістичних рухів. В основі «творчого» націоналізму були ідеї нації і держави, а також національної революції проти всіх окупаційних режимів [325, с. 180].

Варто зазначити, що М. Шлемкевич не сформулював чіткого визначення ідеології «творчого» націоналізму» [117, с. 3-8]. Для нього ця ідеологія була спробою окреслити раціонально те, що він вважав ірраціональним [274, с. 34].

У своїх публікаціях М. Шлемкевич звинувачував усі українські політичні партії в «розчленуванні суцільного національного організму в ім'я поділу на

ворогуючі класи» і закликав до консолідації всіх активних сил народу на ґрунті «творчого» націоналізму під таким проводом, який зумів би організувати ціле громадянство у свідому своїх прав і змагань та дисципліновану силу [105, с. 4-5; 113, 3-4; 151, с. 5].

На початкових етапах свого існування ФНЄ обмежувався ідеологічно-пропагандистською діяльністю через свої газети й журнали, головним редактором яких був М. Шлемкевич; саме завдяки йому зароджувались і публікувались основні ідеї, програми партії. Унаслідок жвавої усвідомчої й організаційної роботи діяльність ФНЄ набрала значного розвитку. У листопаді 1934 р. почав виходити тижневик «Батьківщина», а видавництво «Батьківщина» розгорнуло чималу видавничу діяльність; з листопада 1935 р. публікувався щоденник «Українські Вісти».

23 і 24 березня 1935 р. у м. Львові відбулася Перша крайова конференція ФНЄ, на якій проголошено тези партійно-політичної сили. На конференції були присутні 39 делегатів від 21 повіту. М. Шлемкевич виступив з доповіддю «Ідеологічні підстави «творчого» націоналізму» [238, с. 3-6]. Підтвердивши ідейно-політичний курс, проголошений у тезах, конференція конкретизувала свою державно-політичну програму, затвердила Провідну комісію, яка мала своїм завданням підготувати конгрес ФНЄ. Перша конференція започаткувала організаційний етап діяльності цього партійно-політичного утворення [117, с. 3].

1 квітня 1935 р. в часописі «Перемога» опубліковано «Тези ФНЄ», співупорядником яких був М. Шлемкевич: українці мають бути сильними; потрібно створити синтезу революційної ідеї нового українського світу з організованою працею заради нього в різноманітній гущавині сучасного життя; зупинити розкладові тенденції, розбудити національну спільноту – це основне завдання «творчого» націоналізму; українська національна ідея є революційною [297, с. 1]. У цьому ж номері було опубліковано повідомлення: ««Перемога» – це не масовий журнал. Її читачі ті, що їх об'єднує одна ціль: знайти правильні шляхи відбудови сили української нації» [117].

20 вересня 1936 р. у м. Львові відбувся I Конгрес ФНЄ, в якому взяли участь 376 делегатів із 35 повітів краю (80% становили селяни). М. Шлемкевич виступав на Конгресі й чітко сформулював мету їхньої діяльності [119]. Для ФНЄ це була переломна подія, що означала перехід від ідеологічно-пропагандистської підготовки до практичної роботи. Конгрес прийняв статут партії, який будувався на засадах суворого централізму, призначив керівником ФНЄ Д. Паліїва й Політичну комісію. Другим керівним органом ФНЄ була Крайова рада, до складу якої входило 30 членів. Партійний форум закликав до боротьби проти більшовизму, «всіх егоїстичних класових доктрин, всяких партійних поділів, демоліберальних гасел про народоправство», наголосив, що лише «творчий» націоналізм і сильний провід можуть сконсолідувати цілу націю на підставі великих ідей [304, с. 2].

Тези ФНЄ 1933 р., матеріали конференції 1935 р. і Конгресу 1936 р. склали основу «творчого» націоналізму М. Шлемкевича, при цьому головна увага була зосереджена на його ідейно-політичних засадах. Чіткого державотворчого плану дій ФНЄ не мав. Окремі його загальні фрагменти простежуються в ідейних і політичних рефератах конференції і конгресу, статтях і виступах фронтовиків. Вони вважали себе легальним націоналістичним рухом [325, с. 180].

Вихідною засадою ідейно-політичної концепції «творчого» націоналізму була ідея особливої історичної місії української нації в слов'янському світі та Європі. Ідеолог ФНЄ М. Іванейко (М. Шлемкевич) у рефераті «Ідеологічні підстави «творчого» націоналізму», виголошеному на краєвій конференції фронтовиків 23 березня 1935 р., зазначав, що саме українці є носіями слов'янської ідентичності, їх автентичної культури. Суттю української національної ідеї проголошувався славізм [117].

В ідеології «творчого» націоналізму центральне місце відводилося проблемі організації нації. У зв'язку з цим на конференції ФНЄ 1935 р. та Конгресі 1936 р. було висунуто ідею загальної перебудови всього політичного устрою українського суспільства. Зважаючи на згубність міжпартійної «війни

всіх проти всіх», лідери ФНЄ вбачали своє завдання в тому, щоб ліквідувати в українському світі будь-який партійний поділ і так звану анархію. Боротьба з партійництвом стала однією з головних засад діяльності фронтовиків.

М. Шлемкевич вважав, що національна ідея має бути «месіанською». Ідея української нації, як носія слов'янської і європейської культури і духу Божого народу, полягала в реалізації устремлінь європейського духу. Він вважав, що гаслом українців має стати: «Від європейського релятивізму – вперед! Саме тут українське самоздійснення переймає горючий смолоскип європейського духу із утомлених рук для дальшого бігу вічності на зустріч. Нині саме ми прикликані сповнити Божу волю на землі. Це зміст української національної ідеї в усім своїм багатстві» [119, с. 4].

Реалізувати національну ідею була покликана ідеологія «творчого» націоналізму, яка протиставлялася націоналізмові ОУН як охлократичному. ОУН – українська партійна організація, заснована 3 лютого 1929 р. Вона ставила собі за мету встановлення Української соборної самостійної держави. Цю мету планували досягнути через національну революцію. Для ідеологічного обґрунтування своєї діяльності ОУН використовувала ідеологію націоналізму Дмитра Донцова, основні положення якої були викладені в його праці «Націоналізм». ОУН свою ідеологію і практику будувала на тоталітарних засадах. Фронтовики скептично називали оунівців 105-відсотковими націоналістами, для яких властива система і метода політичної агітки, подібної до більшовизму [129].

Джерела європейського націоналізму 1920–1930-х рр. загалом і «творчого» зокрема М. Шлемкевич виводив з реакції на загрозу руйнівного охлократичного ідеології і політики більшовизму. Боротьба «модерних авторитарних націоналістичних держав (Німеччина, Італія, Японія) проти комунізму і його твердині СРСР» визнавалася головною суперечністю часу, доленосним катаклізмом, який змете несправедливу Версальську систему гноблення поневолених націй. Він стверджував, що ця боротьба не може бути байдужа для українців і має для них вирішальне значення [129, с. 3].

З огляду на це, М. Шлемкевич центральне місце відводив проблемі організації нації, як запоруки відновлення української держави. Це відрізняло українських фронтовиків від італійських фашистів і німецьких націонал-соціалістів. У зв'язку з цим Д. Паліїв у своєму виступі на конференції ФНЄ 23 березня 1935 р. зазначав, що український «творчий» націоналізм не може бути ані фашизмом, ані націонал-соціалізмом. Він мусить бути чимось своїм власним, що виростає з дійсності українців [225, с. 171].

Окреслена М. Іванейком (М. Шлемкевичем) у загальних рисах державотворча концепція ФНЄ передбачала відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях. Реалізувати свою програму фронтовики планували, спираючись на зовнішні і внутрішні фактори. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку проводу ФНЄ, міжнародний воєнний катаклізм, у ході якого СРСР зазнає поразки. М. Шлемкевич вважав, що «більшовизм перемінюється поволі в якийсь новітній московський націоналізм», який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалася головним завданням українського населення західноукраїнських земель.

Непримиренним було ставлення ФНЄ до Польщі. Фронтовики різко засудили автономістську концепцію УНДО, виступили проти будь-яких угод з польським урядом. УНДО – найбільша українська політична партія в Галичині, створена 11 липня 1925 р. Програма партії базувалась на ідеології соборності й державності, демократії та антикомунізму. З 1928 р. УНДО брало участь у виборах до польського парламенту і здобуло 26 мандатів до сейму й 9 до сенату. Боротьба з угодовством стала одним із факторів утворення ФНЄ. Така позиція фронтовиків зумовлювалась особливою роллю, яка відводилася західноукраїнському населенню у відродженні соборної української держави. Переконавання в неминучості міжнародного катаклізму, в ході якого буде зліквідовано Версальську систему з її пануванням одних націй над іншими, а також знищено головного ворога українства – більшовизм, як ударну силу новітнього московського імперіалізму, спонукала діячів ФНЄ

зосередитись на другій важливій передумові відбудови української держави – організації нації [325, с. 181]. Аналізуючи політичне становище українського народу в середині 1930-х рр., М. Шлемкевич наголошував на необхідності організації нації та максимальної її консолідації. У зв'язку з цим на конференції ФНЄ 1935 р. і конгресі 1936 р. було висунуто ідею загальної перебудови всього «збірного» політичного устрою українського суспільства. Зважаючи на згубність міжпартійної «війни всіх проти всіх», лідери ФНЄ вбачали своє завдання в тому, щоб ліквідувати в українському світі будь-який партійний поділ.

Боротьба з партійництвом стала однією з головних засад діяльності фронтовиків. Нищівній критиці було піддано, в першу чергу, діяльність УНДО і ОУН. УНДО звинувачували в застарілості організаційних форм політичної діяльності, угодовстві, зраді національних інтересів. Діяльність ОУН оцінювалась як політика національної катастрофи [156, с. 12].

З метою реорганізації суспільно-політичних відносин ФНЄ пропонував перейти до політики «творчого» націоналізму – фронтизму, який передбачав максимальну консолідацію партії, створення єдиного загальнонаціонального руху, досягнення господарської самодостатності, класового солідаризму, збереження національної ідентичності. Планували ліквідацію будь-якого партійництва та ліберально-демократичного парламентаризму. Основою єдиної загальнонаціональної організації, якою, як передбачалось, буде ФНЄ, мало стати українське селянство [119, с. 5].

У програмі партії було визначено, що відродження соборної української держави відбудеться в результаті національної революції проти всіх окупаційних режимів. На першому її етапі буде встановлено революційну диктатуру з подальшою трансформацією її в республіканський державно-правовий устрій. Він характеризувався наявністю монопартійного авторитаризму з визначальною роллю харизматичного лідера або партійного проводу. Фронтовики виступали проти ліберальної парламентської демократії і комунізму [325, с. 184].

Силу нації М. Шлемкевич убачав не в гаслах про «народоправство», а в якісних характеристиках її проводу, вождя, провідника, який уособлював загальнонаціональну організацію, виступав найвищою організаційно-політичною владою для членів ФНЄ. Безоглядний послух політичному провідникові й суворі організаційна дисципліна лягли в основу статуту і правилника ФНЄ [119, с. 7].

Отже, сформульована М. Шлемкевичем державотворча стратегія ФНЄ передбачала використання сприятливих міжнародних відносин, пов'язаних з воєнним розгромом СРСР і знищенням Версальської системи, для відбудови соборної української держави. Реалізація цього завдання, на думку теоретиків ФНЄ, вимагала максимальної організованості й консолідації західноукраїнського суспільства, якому відводилась одна з провідних ролей у відбудові держави. Окремі фрагментарні згадки щодо суті державотворчих засад свідчать про те, що ФНЄ намагався узагальнити вітчизняний досвід державотворення, становище українського народу в другій половині 1930-х рр. Разом з тим, у політиці ФНЄ очевидні запозичення з тогочасних європейських тоталітарних націоналістичних рухів з їхніми ідеями авторитаризму, вождизму, монопартійності, запереченням парламентських, ліберально-демократичних засад державного устрою.

Таким чином, аналіз державотворчих концепцій українських націоналістів засвідчив наявність у них як спільних, так і відмінних рис. Визначальними для УПНР, ОУН і ФНЄ були ідеї нації і держави, до будівництва якої мали бути залучені всі соціальні верстви нації, котру, в першу чергу, ототожнювали з селянством. У програмах націоналістичних організацій передбачалося, що відродження соборної української держави відбудеться в результаті національної революції проти всіх окупаційних режимів. На першому її етапі буде встановлено революційну диктатуру з подальшою трансформацією її в республіканський державно-правовий устрій. Він характеризувався наявністю монопартійного авторитаризму з визначальною роллю харизматичного лідера або партійного проводу. Націоналісти виступали

проти ліберальної парламентської демократії і комунізму. Разом з тим, відзначаючи різний ступінь довершеності державно-правових програм УПНР, ОУН і ФНЄ, слід вказати на різні підходи до тактики і стратегії побудови української держави [325, с. 184].

Сформульована в загальних рисах державотворча програма ФНЄ передбачала використання для відбудови соборної української держави сприятливих міжнародних відносин, витворених воєнним розгромом СРСР і знищенням Версальської системи. Реалізація цього завдання вимагала максимальної національної консолідації як основи фронтизму. Ідеї авторитаризму, вождизму, монопартійності, заперечення парламентських, ліберально-демократичних засад державного устрою були запозичені фронтовиками з європейських тоталітарних націоналістичних рухів. В основі всіх трьох націоналістичних течій були ідеї нації і держави, а також національної революції проти всіх окупаційних режимів.

Упродовж другої половини 1930-х рр. фронтовики здобули значний вплив серед українського суспільства. Цьому, значною мірою, сприяла організаційно-політична криза, в якій перебували УНДО і ОУН. До ФНЄ примкнула частина членів УНДО, незадоволених політикою «нормалізації», а також ОУН, гетьманців і навіть КПЗУ. Наприкінці 1930-х рр. ФНЄ займав помітне місце в західноукраїнському політичному спектрі. Популярності ФНЄ сприяла тактика легальної опозиції, яку провадила організація щодо польської держави. Д. Паліїв пов'язував з новою організацією далекосяжні плани, в основі яких лежала найвища мета – побудова самостійної соборної Української держави [225, с. 256; 300, с. 3-4; 301 с. 2].

Проте польська влада переслідувала ФНЄ, часто конфісковувала його видання і заарештовувала активних діячів (на початку 1939 р. був заарештований весь секретаріат); восени 1939 р. були заборонені «Перемога» і «Батьківщина», органом ФНЄ впродовж місяця був «Хліборобський шлях». Згодом видання «Батьківщина» поновлено [336, с. 3877].

Після окупації 1939 р. Німеччиною та СРСР Польщі, а в 1941 р. з початком німецько-радянської війни, українська проблема, як і загалом польсько-українські відносини, ще більше ускладнилися. Фронтвики розуміли, що СРСР, Німеччина і польський еміграційний уряд у м. Лондоні нахабно підігрівали ці етнополітичні суперечності з власною геополітичною метою. Тому через низку обставин українсько-польські та українсько-німецькі діалоги наприкінці Другої світової війни все ж були приречені на різке загострення, в центрі якого опинилися українські та польські збройні формування по різні боки фронту, а жертвами стали тисячі українців, поляків, євреїв, що мешкали на польсько-українському пограниччі.

Наприкінці 1930-х рр. М. Шлемкевич сподівався, що в боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України українство зможе розраховувати на сприяння чи навіть допомогу Німеччини, яка виступила тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. Незважаючи на вирішальну і підступну роль Німеччини в окупації Угорщиною в березні 1939 р. Карпатської України, праворадикали не втрачали надій на відродження національної державності за сприяння Берліна, насамперед у ході неминучої війни Третього рейху з Радянським Союзом. Тому на певному етапі, зокрема в 1930-х – початку 1940-х рр., в ідеології та політиці ФНЄ домінували засади інтегрального націоналізму.

Після початку німецько-польської війни у вересні 1939 р. частина провідних членів ФНЄ виїхала за кордон, оскільки в умовах німецької окупації на території Генеральної губернії не можна було вести незалежної української політики. Навесні 1941 р. ФНЄ перестав існувати. Членам партії доручено було включитися в працю громадської організації - Українського центрального комітету [336, с. 3877].

У своїх працях М. Шлемкевич деталізував кілька ідей, висунутих Д. Донцовим, але разом з тим вважав, що підвалинами нового націоналізму повинні стати відновлені традиції української родини, християнські цінності й етичні норми. Розвиваючи думку Д. Донцова про ініціативну меншість,

М. Шлемкевич вказував на необхідність створення українського проводу, який, формуючи ідеологію, разом з тим й організовуватиме маси. Найактуальнішим завданням для українського проводу, вважав він, є переорієнтація з домінуванням критики, відкидання тих чи інших думок з політичної спадщини, – на творчість нового, в організації життя на основі спільних утверджень [285, с. 342].

Другий період громадсько-політичної діяльності М. Шлемкевича припав на першу половину 1940-х рр. Через початок Другої світової війни він разом з дружиною та дітьми перебрались у м. Криниця на Лемківщині. У цьому місті голова УЦК проф. В. Кубійович після розмови з М. Шлемкевичем та Д. Паліївим організував навколо себе тісне коло друзів. Головним його радником і натхненником був М. Шлемкевич, який запропонував багато ідей у діяльності УЦК [232, с. 35]. Ця українська організація турбувалася українськими мешканцями Лемківщини, Засяння, Холмщини і Підляшшя, які після захоплення Польщі опинилися під німецькою окупацією.

Коли весною 1941 р. німецька армія почала концентруватись на захід від р. Сяну, її комендант генерал Кіссінгер зажадав доповідача, який описав би йому українську проблему. Полковник А. Бізанц запропонував на роль доповідача М. Шлемкевича. Він поїхав до м. Кросна, де тоді перебував штаб генерала Кіссінгера, і виголосив доповідь, яка, за словами А. Бізанца, вразила всіх [232, с. 36]. Однак М. Шлемкевич зрозумів, що при німецьких окупантах не можна продукувати ідеологію ФНЄ. Він дотримувався позиції, що краще не пропагувати ідеї ФНЄ.

У роки німецько-радянської війни 1941–1944 рр. М. Шлемкевич перебував у м. Львові, працював головним редактором «Українського видавництва». Коли до м. Львова приїжджав В. Кубійович, то вечорами в тимчасовому помешканні М. Шлемкевича, на вул. Зіморовича, відбувалися секретні наради з його найближчими співробітниками й радниками по роботі в УЦК. На тих нарадах вирішальний голос мав М. Шлемкевич, як це було і в м. Криниця.

На одній із таких нарад і з'явилась ідея створення УНР в еміграції та примирення галичан і наддніпрянців щодо питання майбутнього державотворення України. Передбачалося, що Німеччина скоро розвалиться і, відповідно, на Захід покотиться широка хвиля української еміграції, яку треба буде оформити політично на базі визнання уряду Української Народної Республіки в за межі рідної Батьківщини. Була нагода об'єднати навколо нього не тільки так званих старих петлюрівців, але й нових емігрантів з Наддніпрянщини й Галичини. Важливу роль у втіленні цієї ідеї в життя взяли на себе М. Шлемкевич та Кость Паньківський [232, с. 37]. Переговори з представниками наддніпрянської еміграції велися ще у м. Львові, а згодом у м. Криниця, м. Відні й Західній Німеччині, де справа створення УНР набула реальної форми та фінансувалася людьми, які не знали про попередню підготовчу працю з найближчого оточення В. Кубійовича. Велику частину підготовчої роботи здійснив М. Шлемкевич. Він ніколи не хвалився зробленим, тому після творення УНР відійшов у тінь і недовго був членом Виконавчого органу УНРади [232, с. 12].

За допомогою М. Шлемкевича в 1942–1944 рр. у м. Львові виходив журнал для молоді «Дорога», де друкувався і він сам. На жаль, журналом цікавилася тільки молодь, бо старше покоління вважало його дитячим, хоча згодом зрозуміли, що помилялись. Однак вплив виступів і праць М. Шлемкевича на частину тієї молоді вже тоді був помітний. Саме він, на думку М. Дального, був найвагомішим чинником формування світогляду багатьох молодих людей [224, с. 12].

На початку 1940-х рр. львівська молодь відчувала брак друкованого слова, хоча була бібліотека НТШ, періодичні видання УЦК, «мельниківська» книгарня на вул. Печарській. Але для молоді там усе було застаріле та нецікаве. А 1942 р. вийшов журнал «Наші Дні», де були нові есеї М. Іванейка, яким вона захоплювалася. «Наші Дні» своїм змістом відрізнялися від тодішньої української публіцистики. Молодь відчувала, що душею «Наших Днів» був М. Шлемкевич, поважала його. Молодим людям здавалось, що він має власні

відповіді на те, як вирішити українські проблеми громадсько-політичного буття, тому хотіли зустрітися з М. Іванейком тому що вони не знали хто писав під псевдонімом Іванейко. Згодом провід Об'єднання праці українських студентів (ОПУС) запросив М. Шлемкевича виголосити доповідь у великій залі Інституту народної творчості на вул. Францішканській. Саме тоді молодь дізналася, що М. Іванейко – це М. Шлемкевич. Великим здивуванням було те, що один із членів ОПУС давав доручення організувати бойкот його виступу. Молодим людям здалося безглуздом організовувати безпричинний бойкот виступу свого найулюбленішого публіциста, вони прийшли на його доповідь і після виступу влаштували бурхливі овації. Цей епізод найкраще характеризує взаємини української молоді з М. Шлемкевичем. Молодь любила його і завжди масово приходила на його виступи, незважаючи на заборони. Їй подобалися його твори, хоч їх і нелегко було знайти [224, с. 13].

1944 р., коли радянська армія почала наближатись до м. Львова, М. Шлемкевич разом з В. Кубійовичем домоглися від німців дозволу, щоб численні українські культурні кадри, що постійно прибували зі сходу, спрямувати до м. Криниця, де було створено експозитуру Українського центрального комітету під назвою Станиці УЦК. Начальником цієї Станиці було призначено С. Волинця. Опіку над науковими та письменницькими кадрами взяв М. Шлемкевич, який мав піклуватися наданням житла і продуктів, щоб вони могли займатися своїми духовними справами і влаштовувати збори. Подбав він і про те, щоби під час евакуації з м. Криниця всі українські вчені й письменники виїхали на захід, зокрема до м. Відня, де вони перебували до початку травня 1945 р. [232, с. 38].

Третій період громадсько-політичної діяльності М. Шлемкевича припадає на час його перебування в таборі інтернованих українців у Німеччині та в еміграції в США. Влітку 1944 р. М. Шлемкевич разом із К. Паньківським перебували за межами Галичини. Була домовленість між генерал-губернаторським УЦК та харківським Українським громадським комітетом (УГК) про координацію праці. Восени 1944 р. з ініціативи німецького уряду

почалися перемовини з представниками всіх українських політичних організацій про створення однієї української репрезентації в Німеччині. Дискусійним серед українських громадських діячів стало положення про те, чи ця організація має бути державно-політичною, чи громадсько-опікунською. Перемогла друга думка. 13 березня 1945 р. відбулася так звана Ваймарська конференція. На ній остаточно створено Український національний комітет, головою якого був Павло Шандрук. Він повинен був опікуватися всіма українськими робітниками та вояками, які перебували в різних німецьких частинах [232, с. 10].

Низка українських представників вважала, що об'єднання українських політичних сил має відбутися на базі уряду УНР. На внесення представників громадськості президент А. Лівицький поновив екзильний уряд УНР, закликаючи до нього діячів нової східної і західної еміграції. Уже тоді поставлено урядові як найважливіше завдання приєднати до спільної праці в Державному центрі УНР всі українські політичні групи і створити репрезентацію політичної волі українського народу у формі УНРади. Упродовж 1944–1947 рр. М. Шлемкевич стояв на підвалинах формування УНРади, організовуючи низку зборів і конференцій в еміграції [232, с. 11].

26 травня 1946 р. було засновано УНДС, головою якого обрано В. Доленка, а його заступником М. Шлемкевича. Справа створення УНРади просувалась повільно. Перша сесія відбулася 16 липня 1948 р. у німецькому місті Аугсбург. М. Шлемкевич увійшов до складу нового екзильного уряду. Центром української еміграції стало м. Мюнхен.

Паралельно у м. Відні М. Шлемкевич продовжував свою опікунську працю над українськими науковцями та письменниками [232, с. 38]. Він старався роздобути в переповненій тоді втікачами столиці Австрії приміщення для українських науковців і літераторів, але ще важливішим було подбати про те, щоб вони мали відповідне харчування. Коли на завершальній стадії німецько-радянської війни Червона армія наближалася до м. Відня, він допомагав безпечно виїхати до південних і західних німецьких провінцій [232, с. 39].

Згодом почався відплив української еміграції з західнонімецьких таборів до США, Канади та інших країн на постійне поселення. М. Шлемкевич у цей час видав серію книг для тих, хто виїжджав у невідомі їм краї, під спільною назвою «Слова на дорогу». У ній вийшло кілька книг із вибраними творами Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Рильського та «Слово про Ігорів похід». Сьогодні ці видання є вже бібліографічною рідкістю [232, с. 14].

Завершення німецько-радянської війни застало М. Шлемкевича в Південній Німеччині у провінції Баварії в таборі «Орлик» біля м. Берхтесгадена. Але територія табору була надто вузька для його праці, тому часто виїжджав до м. Мюнхена, де була згуртована велика частина української еміграції американської зони Німеччини. Він розгорнув там активну діяльність. Часто виїжджав і до інших таборових українських осередків, де брав активну участь в їх громадському і культурному житті [232, с. 12]. Він збирав на наради людей, які колись гуртувалися навколо голови УЦК В. Кубійовича, щоб обмінятися думками про подальшу долю української еміграції [232, с. 39]. С. Волинець згадував, як 1949 р. відвідав М. Шлемкевича і його родину в таборі «Орлик», де вони спілкувалися на різні філософські теми та ділились роздумами. Обговорювали також питання розбудови української демократичної політичної організації – УНДС, на яку могла б опиратись УНРада, і видання «Енциклопедії Українознавства». М. Шлемкевич долучився до реалізації цих справ [232, с. 40].

М. Шлемкевич був одним із членів-засновників Клубу демократичної думки (КДД), організованого 5 вересня 1946 р. у м. Берхтесгадені в таборі «Орлик». У статуті товариства вказувалася мета діяльності товариства: знайомити членів із течіями демократичної думки Європи й Америки та допомагати і поглибити ідеї української демократії. КДД організовував періодичні сходи, на яких заслуховувалися відповідні доповіді і влаштовувалися дискусії, а також проводилися спільні зустрічі з гостями «зادля культурної розваги і відповідних розмов (чайні вечори, прогулянки і т. п.)» [30, арк. 1, 1 зв.].

На базі КДД був сформований Комітет правопорядку, у роботі якого 25–26 листопада, 3 грудня, 5 грудня 1946 р. активну участь брав М. Шлемкевич. Однак керівництво адміністрації табору виступило проти діяльності цього Комітету.

У відповідь Комітет підготував резолюцію. У документі вказувалося, що її члени борються за принципи права і християнської моралі, проти морального і фізичного терору, за свободу думки і слова, взаємну лояльність та чесну критику відмінних поглядів у громадському житті, проти «поборювання осіб чи груп засобами клевети, інсинуації, очорнювання та денунціяцій». Комендант і поліція табірної управи не повинні бути знаряддям політичної акції якої-небудь з інших груп, а керівні посади пропорційно мають у ній обіймати зацікавлені представники цих груп. У справи виховання молоді («Пласт», Союз української молоді та ін.), діяльності церкви, проведення загальнонаціональних заходів не повинні втручатися посланці різних політичних кіл. Члени Комітету у своїй практичній роботі планували: кооптувати до її складу речників різних українських товариств і установ, які діяли в таборі; видати для українського громадянства одноднівку про сучасне становище інтернованих; збирати підписи громадян на відповідну декларацію; вести безперервні акції («летючки») до проведення виборів у таборі інтернованих, проінформувати про це табірну управу і УНРРА; оголосити в таборі «урядові години комітету» та надати місце для ведення канцелярських справ українцям; поширити сітку зв'язкових по блоках і товариствах; подбати про відповідну підготовку публічних рефератів з вищевикладеними вимогами [30, арк. 30–31].

У таборі «Орлик» м. Берхтесгаден М. Шлемкевич долучився до створення об'єднання українських письменників Мистецький український рух (МУР). Він займався організацією проведення з'їзду українських письменників цього культурологічного товариства, який був запланований на 21–23 грудня 1945 р. у м. Ашаффенбург [29, арк. 2]. Оскільки не всі члени МУРу і запрошені гості не могли прибути на цей з'їзд, то 28–29 січня 1946 р. в таборі УНРРА м. Аугсбург були повторно виголошені основні доповіді про українські світоглядні шукання

в літературі й мистецтві, стилі, напрями і течії сучасної української літератури в еміграції, заслухано звіт тимчасового проводу МУРу, представлено статут і програму діяльності товариства [29, арк. 2, 4].

25 листопада 1946 р. на «довірочній» нараді жителів українського табору «Орлик» було прийнято рішення про створення Комітету правопорядку (з 6 грудня 1946 р. – Товариство демократичної свободи і правопорядку на чолі з Володимиром Дорошенком). До його складу увійшло 28 членів та 10 радних, у числі яких був М. Шлемкевич. До компетенції цього комітету належало стежити за правопорядком в українському таборі [24, арк. 93, 109, 110, 111].

У цей час М. Шлемкевич виступав як публіцист і співредактор журналів «Проблеми», «На чужині» та ін. Згодом двома виданнями вийшла його праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (1946 р., 1949 р.). У ній М. Шлемкевич досліджував історичну взаємодію трьох творчих українських політичних сил – монархізму (князівська влада), народовладдя (демократія) та провідництва (провідник або отаман – це політик, що є «сам-собі-пан») [208].

Працюючи над створенням УНРади під орудою УНДС в другій половині 1948 р., Микола Шлемкевич готувався до вшанування пам'яті двох вікопомних дат з історії української національної революції 1917–1923 рр. – 30-річчя Листопадового зриву (1 листопада 1948 р.) та Акту соборності (22 січня 1949 р.) [49, арк. 2]. На його думку, окремі осередки українського суспільно-політичного руху в еміграції, попри матеріальну допомогу, знаходилися в занепаді. Він планував на підвалинах газети «Громада» і редакційної частини «Українського вісника» видавати новий часопис, який би знайомив європейців з українськими справами. Для знайомства європейців з українською проблематикою хотів видати низку брошур про діяльність екзильного уряду УНР, організаційне оформлення УНРади та її виконавчий орган, закордонні та національно-культурні зв'язки української еміграції [49, арк. 2].

Загалом його громадсько-політична діяльність у таборі переміщених у Німеччині зводилася до вирішення нагальних соціально-побутових питань, творення в нових умовах культурно-просвітницького життя українців. Він

остаточно відходить від пропагування ідеї «творчого націоналізму», намагається консолідувати патріотичні українські сили Галичини і Наддніпрянщини. Таким чином, відбувається еволюція поглядів Миколи Шлемкевича до національної демократії, пошуку кращих зразків демократичних засад розвитку заради вирішення найголовнішого питання – відродження української державності.

Прибувши з родиною до США в 1949 р., він продовжував свою громадсько-політичну діяльність, не розриваючи зв'язків з Європою, а в першу чергу із м. Сарселем біля м. Парижа, де знаходився головний осередок правління НТШ і головна редакція «Енциклопедії Українознавства» під керівництвом В. Кубійовича [232, с. 15]. Він включився в життя української діаспорної громади, брав участь у розбудові наукових товариств, мистецького життя, у створенні Літературно-мистецького клубу (ЛМК), репрезентував УНРаду на форумі Українського конгресового комітету Америки (УККА) [233, с. 13]. Микола Шлемкевич, перебуваючи в американській еміграції 1950–1960-х рр., уникав партійної приналежності. На його думку, українські діаспорні партії знаходяться не просто в стані суперництва, а війни, формуючи моральний розбій (занепад?) українського еміграційного громадянства [49, арк. 9].

Разом з тим, продовжував пропагувати ідеї націонал-демократії серед української заокеанської еміграції. Він турбувався долею Української національної ради, намагався окреслити напрями її розвитку в національно-демократичному руслі. М. Шлемкевич у США почав організовувати Союз українських національних демократів, намагаючись згуртувати в ньому найкращі елементи [232, с. 15]. Завданням цієї організації, створеної у квітні 1950 р., була патріотично-виховна робота і підтримка ДЦУНР в екзилі. М. Шлемкевич був ідеологом та керівником цієї організації, виступав з доповідями-промовами і циклостильною інформацією [233, с. 13]. Дехто розглядав СУНД як конкурента Українського національного державного союзу (УНДС), але він ніколи таким не був, а завжди був лояльний як до УНРади, так

і до виконавчого органу УНРади. М. Шлемкевич був хорошим другом і радником президента ДЦУНР в екзилі – Степана Витвицького [232, с. 16]. У своїх спогадах К. Паньківський писав, що М. Шлемкевич переймався станом «аполітичності», в якому перебувало українське суспільство. Він вважав, що завданням його життя є боротьба з таким станом [302, с. 91].

Отже, громадсько-політична діяльність займала провідне місце в житті М. Шлемкевича. Активну партійно-політичну роботу він здійснював від початку 1930-х рр. як член проводу ФНЄ. М. Шлемкевич став творцем одного з різновидів ідейно-політичних концепцій українського «творчого» націоналізму. Вихідною її засадою була ідея особливої історичної місії української нації в слов'янському світі та Європі. М. Шлемкевич зазначав, що саме українці є носіями слов'янської ідентичності, їх автентичної культури. В ідеології «творчого» націоналізму центральне місце відводилося проблемі організації нації, де не було б місця міжпартійній «війні всіх проти всіх». Зазначені міркування протиставлялися розробленим ідеям двох інших різновидів концепцій націоналізму – «чинного» Д. Донцова та «інтегрального», який сповідувала ОУН. Окреслені ідеологеми він висловлював на партійних з'їздах і нарадах ФНЄ та підкріплював у відповідних публікаціях у часописах «Перемога», «Українські Вісти», головний зміст яких – консолідація всіх активних національно-патріотичних представників українського народу під таким національним проводом, котрий зумів би організувати громадянство у свідому своїх прав і змагань та дисципліновану силу.

З початком Другої світової війни М. Шлемкевич сподівався, що в боротьбі за відновлення державної незалежності українство зможе сподіватися на сприяння чи навіть допомогу Німеччини, яка виступила тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. У цей час він відійшов від ідей «творчого» націоналізму. Став активно співпрацювати з УЦК, який, як легальна організація в умовах німецької окупації Галичини, функціонував у складі Генеральної губернії. Поряд із цим він підтримував у Галичині український студентський рух, співпрацюючи з

ОПУС. Проте на завершальній стадії війни, коли стояло неминучим питання поразки Німеччини, М. Шлемкевич став прихильником примирення галичан і наддніпрянців щодо питання майбутнього державотворення України, вів переговори з представниками наддніпрянської еміграції про створення представницького органу українців – УНРади. Після війни М. Шлемкевич, перебуваючи на підконтрольній американцям території Німеччини й Австрії, проводив опікунську працю серед українських товариств, схилявся до національно-демократичного світогляду, обраний заступником голови УНДС, став співзасновником КДД і МУРу. Він відходить від пропагування ідеї «творчого націоналізму». У цей час відбувається еволюція його поглядів від творення націоналістичного світогляду до національної демократії, пошуку кращих зразків демократичних засад розвитку заради відродження української державності. Переїхавши до США, він продовжив свою громадсько-політичну діяльність. М. Шлемкевич організував СУНД, підтримував дружні зв'язки з керівництвом екзильного уряду УНР.

Таким чином, життєві траєкторії М. Шлемкевича виявилися непростими і тернистими. Його світоглядні позиції формувалися в умовах існування іноземних державно-політичних режимів на українських теренах. Розуміючи, що боротьба за відновлення державності в період Другої світової війни завершилася невдалим результатом, останні два десятиріччя свого життя він творив нові україноцентричні ідеї, перебуваючи в еміграції, захищаючи таким чином національні інтереси далеко за межами рідної України. Громадсько-політична діяльність М. Шлемкевича мала три етапи свого розвитку. На кожному з них учений творив політичні ідеологеми, шукав нові шляхи для вирішення найважливішого питання, перед якими завжди стоїть патріот Вітчизни – як відновити українську державність, що для цього слід використати, щоб зреалізувати цю націєтворчу мету. Його партійно-політична діяльність 1930-х рр., активна участь в організації роботи низки українських громадських товариств 1940–1960-х рр. свідчить про його відданість служити власному народові та відродженню української нації.

Література до розділу

5, 24, 29, 30, 32, 34, 37, 38, 41, 44, 48, 49, 51, 52, 90, 103, 105, 113, 116, 117, 119, 129, 151, 154, 156, 161, 179, 208, 224, 225, 231, 232, 233, 238, 249, 261, 262, 274, 282, 285, 294, 297, 300, 301, 302, 304, 312, 323, 325, 336, 343.

РОЗДІЛ 3.

Редакційно-публіцистична робота

3.1 Редакційна праця

Великий вплив на становлення М. Шлемкевича як редактора і видавця мали навчання на філософському факультеті Віденського університету та його активна громадська робота на початку ХХ ст. Він здійснював плідну редакційно-видавничу діяльність протягом усього свого життя: писав статті, огляди, рецензії; організовував вихід газет і журналів; визначав тематику наукових та періодичних видань.

Редакторська робота М. Шлемкевича почалася 1917 р. у київській «Робітничій газеті» [119], де був секретарем редакції – центрального органу УСДРП. Події цих років вплинули на нього, адже був свідком боротьби за соборність та самостійність України. У праці «Верхи життя і творчості» він згадував: «Неначе верхи високих гір у сонячній короні стоять перед нашою уявою дати і акти 22 січня 1918 і 1919 рр. До них, як до далекої цілі, прямували зусилля в ХІХ ст. відродженої української нації» [165, с. 2]. У цей період тривала, за визначенням М. Шлемкевича, «внутрішня громадянська війна в духові, вже не в житті, але в мислях еміграції» [165, с. 39].

В 1920-х рр. М. Шлемкевич продовжив навчання у Віденському університеті, зосередивши головну увагу на підготовці свого дисертаційного дослідження «Філософія», яке захистив 1926 р. У той час він лише почав писати свої перші газетні й журнальні публікації, часто подорожуючи Європою. Тоді він ще не мав належного досвіду редакційної діяльності.

На початку 1930-х рр., поринувши у вир громадсько-політичного життя, М. Шлемкевич започаткував активну редакційно-видавничу працю. Спонукальним моментом для цього стала розробка ним концепції «творчого» націоналізму, яка була засадничою ідеологічною концепцією ФНЄ. Ці ідеї треба було поширювати в засобах масової інформації. А тому із заснуванням ФНЄ він одразу ж став головним редактором журналу цієї партії «Перемога» (з

1 листопада 1933 р.) [218]. Робота в названому часописі дала М. Шлемкевичу величезний досвід редакційної діяльності.

Як ідеолог партії він часто публікував свої статті на актуальні теми, де не тільки висвітлював партійні питання, а й прагнув донести до українського народу свої громадсько-політичні переконання, які мали на меті об'єднати українців для створення держави [96]. Ці погляди він обґрунтував, зокрема, у статтях «Проблема української інтелігенції (Інтелігенція і політика)», ««Творчий» націоналізм як філософія мілітанс» [151; 204]. М. Шлемкевич критикував тактику ліберального УНДО, яке на «пацифікацію» українців польською владою відповідало нормалізацією відносин із нею. Водночас він заперечував і відплатний антипольський терор ОУН, а її ідеологію чинного націоналізму згодом назвав «найрадикальнішою антитезою вільному духові». Обом цим ідеологічним напрямом він протиставляв свій «творчий» націоналізм [156, с. 18].

С. Волинець (співредактор тижневика «Батьківщина») познайомився із М. Шлемкевичем улітку 1935 р., який з листопада 1935 р. став членом редакційної колегії тижневика «Батьківщина». Ще краще пізнати М. Шлемкевича вдалося С. Волинцю, під час проживання разом у гуртожитку видавництва «Батьківщина» на вулиці Францішканській (бічна вул. Личаківської) у м. Львові. На тій же вулиці мешкали тоді Іван Гладилевич, співробітник щоденника «Українські Вісти», що його видавав ФНС, а також редактор Ярослав Заремба. Товариш по роботі в редакції, редактор Володимир Дзісь дав М. Шлемкевичу та С. Волинцю жартівливе прізвисько «Францішкани» [232, с. 32].

У роки німецько-радянської війни 1941–1944 рр. М. Шлемкевич працював головним редактором «Українського Видавництва» (м. Краків – м. Львів), підпорядкованого УЦК. Це єдине українське видавництво в Генеральній губернії підлягало суворій цензурі, але все-таки змогло за дуже складних матеріальних та політичних умов продукувати досить широкий спектр наукової, художньої та освітньої літератури. Навколо редакції згуртувалися

поважні інтелектуальні сили – Ю. Пеленський, І. Зілінський, О. Тарнавський, В. Сімович, С. Гординський, Ю. Стефаник, І. Крип'якевич, М. Кордуба та ін.; передруковано літературні твори (Б. Лепкого, В. Бірчака; великим накладом видано «Кобзар» Т. Шевченка) [224, с. 131].

Як редактор, Микола Шлемкевич скрупульозно підходив до справи перекладів текстів з іноземних мов. Будучи головним редактором «Українського видавництва» (1941–1944), він часто стикався з перекладами різноманітних заяв, меморіалів з німецької мови на українську. Спочатку М. Шлемкевич давав перекладати текст українцеві. Після цього мовностилістичні правки здійснював німець, фахівець німецької мови, якому було доручено виправляти мову і стилістику, а не зміст написаного тексту [48, арк. 4].

Саме як головний редактор «Українського Видавництва» М. Шлемкевич ближче познайомився з В. Кубійовичем. Майже одразу вони стали хорошими приятелями. В посмертній згадці В. Кубійович писав, що пізнав М. Шлемкевича і його життєвий шлях під час спільного перебування в еміграції [229, с. 126].

1942 р., працюючи в «Українському Видавництві», М. Шлемкевич уперше зустрічається з К. Паньківським. Останній у спогадах писав, що саме головний редактор був духовним провідником видавництва. Фінансових труднощів воно не мало, найважливішими проблемами було роздобути папір і уникнути цензури. Це вони робили добре [302, с. 83].

Робота видавництва отримала незалежну оцінку від польського публіциста і мислителя Єжи Стемповського. Він був знавцем української справи та культури, адже сам походив з України. У своїх спогадах «Щоденник подорожі по Австрії і Німеччині – Рим, 1946 року» Є. Стемповський писав: «Переглядаю з великим зацікавленням каталог львівського українського видавництва за роки 1942–1943. В тих роках і в тих умовах жоден з народів континенту не здобувся на подібне літературне і видавниче зусилля» [261, с. 122]. І саме М. Шлемкевич відіграв чи не найважливішу роль у цих зусиллях.

Діяльність у раді УЦК зблизила К. Паньківського та М. Шлемкевича, у них з'явилися спільні для обговорення теми розмов і подібна оцінка вирішення проблем. 1944 р. вони зустрілися з наддніпрянськими українцями, що викликало певну зміну світоглядних уявлень про розв'язання українського національного питання. УЦК і «Українське Видавництво» під проводом В. Кубійовича та М. Шлемкевича намагалися заохотити і спонукали українців за кордоном до єдності. Вони вважали, що їхнім завданням мав стати захист усіх українців. Через воєнну ситуацію та радянські війська, які ввійшли широким фронтом до Галичини, час розбудови праці УЦК і «Українського Видавництва» закінчився, почалась ліквідація й евакуація. М. Шлемкевич звільнився з видавництва [302, с. 86]. Улітку 1944 р. редакційний орган переїхав до м. Відня [302, с. 88].

Упродовж 1941–1944 рр. М. Шлемкевич був одним зі співредакторів журналу «Наші дні», де друкував свої статті під псевдонімом М. Іванейко. Цей місячник літератури, мистецтва і культури об'єднав навколо себе кращі творчі сили виснаженої війною Галичини та емігрантів з підрадянської України: тут друкували свої твори Іван Багряний, Ю. Шевельов (Ю. Шерех), Ю. Косач, Ю. Липа, О. Оглоблин, Т. Осьмачка, О. Тарнавський, Е. Козак, Н. Королева, А. Любченко, П. Ковалів, О. Повстенко, В. Міяковський та ін. [261, с. 131].

Перебуваючи в зоні американської окупації Німеччини, М. Шлемкевич організував новий видавничий орган. Це вважалося справжнім подвигом, адже в той час за межами рідної батьківщини не існувало української друкарні. Під його проводом було створено видавництво «Українська освідомна служба» – Укрос. З'являлися інформаційні статті, які поділялись на дві серії: «загальна» і «програмова». М. Шлемкевич не був упорядником і автором усіх випусків; деякі з них опрацьовував сам, часто не підписуючи; для інших умів знаходити відповідного автора [302, с. 89]. За назвами статей можна визначити їх зміст, ідею: «За український правопорядок», «Державно-правні підстави української справи», «Чому уряд Української Народної Республіки?», «Мета, характер і завдання Українського Національно-Державного Союзу», «Постанови і

Резолюції УНДС». Також цікавими були публікації, які окреслювали плани на майбутнє відродження України: «Засади внутрішньої політики – український мир», «Тези політики – церковної, культурної, економічної, закордонної», «Проблеми української еміграції» [302, с. 90].

У цей час він працював також у місячному журналі національно-державної думки «Проблеми». Його редактором був М. Добрянський, якому проте, активно допомагав М. Шлемкевич. Завданням журналу ставилося «будити думку, приспану гаслом бездушної пропаганди» [261, с. 124]. «Проблеми» продовжували ідейний напрям виходу публікацій півмісячника «На чужині» (спочатку під назвою «Проти баламутства»), який видавали в м. Фільсбібургу друзі-однодумці М. Шлемкевича В. Кохан і Д. Кузик.

У лютому 1947 р. М. Шлемкевич почав видавати в Західній Німеччині журнал «Листи до наших Приятелів». Вийшло тільки два його номери. У вступному слові до першого номера часопису М. Шлемкевич писав: «Живемо відірвані від рідної землі, яка є найсильнішим сполучником між людьми. Чим більше ми розділені, тим сильніше відчуваємо потребу зв'язку з собою. Обмін думок, правдива інформація, добра порада і взаємна переписка – це ті засоби, що ними можемо хоч частинно надолужити втрату природних зв'язків. Тому розвинулась між нами і нашими приятелями широка переписка. Ми рішили перейти на метод збірної переписки. Будемо видавати час від часу в одному збірному виданні наші відповіді на питання, які найбільше цікавлять наших Приятелів. Не претендуємо робити з наших «Листів» ані журналу, ані газети, тому вони виходитимуть в дуже обмеженій кількості. Одиноке, що ми бажаємо, це дати правдиву інформацію й оцінку та наш погляд на справи, які займають увагу наших Приятелів». Такі скромні були початки «Листів до наших Приятелів» [302, с. 92].

Зауважимо, що 1953 р. уже в США почало виходити друком періодичне видання під назвою «Листи до Приятелів». Епіграф до нього: «Це поклик до людей, що хочуть і вміють незалежно думати – поклик створити суспільство духа понад моря і гори і ріки, що нас ділять сьогодні!» [261, с. 125].

Це видання, використовуючи багатоаспектну тематику виходу публікацій, стало можливим завдяки дружній співпраці відомих на еміграції наукових, політичних, громадських діячів, журналістів, яких об'єднав навколо себе М. Шлемкевич. Визначаючи місце «Листів до Приятелів» серед інших періодичних видань, він наголошував, що це насправді є листи, а не часопис, у яких не буде сенсаційних новин, а публікуватимуть відповіді на запитання читачів, обмін думками. Особливості становлення видання, його роль у збереженні національної ідентичності українців, які проживали за межами етнічної батьківщини, віддзеркалюють філософські, освітньо-виховні, націєтворчі та інші проблеми українського зарубіжжя. Аналіз публікацій переконував в актуальності видання, яке, на думку його засновників, мало стати єднальним чинником української спільноти в країнах поселення: «Часто повторяємо, що колись ми були спільнотою однієї рідної землі, однієї мови, спільнотою життя. Тепер розкинуті по світах ми стали спільнотою духових зв'язків... Це наша незрима рідна земля: – зв'язок українських душ у мислях і почуваннях, у спільній спрямованості волі і мрій. «Листи до Приятелів» утверджують ту спільноту, що зродилася між нами на чужині і поволі наростає в принагідних зустрічах і листових розмовах» [244, с. 204].

У 150-му числі журналу, останньому, яке ще він сам редагував, у статті «Неювілейний звіт» вказувалося: «150-те число журналу, 150 місяців праці серед ясних днів і похмурих, серед сумнівів і віри, непевностей і утверджень. Перше число вийшло в березні 1953 р. Справді ми були бідні. Це була летючка на 8 сторінок друку, «народження журналу»! Ми не мали ні цента основного капіталу. Ми не пробували відкривати собі двері людських сердець, підлещуючись до їхніх віровизнаневих і провінційних сантиментів чи ресантиментів. Ми прагнули одного: відверто говорити те, що думаємо, а що сказати не було можливо в існуючій союзовій, церковній, партійній пресі. Найближчі приятелі, навіть перші співробітники сумнівались. Аж оце 150-те число! З малої летючки виріс журнал із доброю славою в суспільстві думаючих і незалежних людей. Яке ж політичне обличчя «Листів»? Найпростіше

визначити його, вбгавши журнал у якусь готову партійну шухляду. Та це неможливо, автори-співробітники – це люди з усіх партій і груп» [302, с. 94].

Видання не було органом конкретної політичної сили, не мало ні впливових меценатів, ні фінансової підтримки з боку американського уряду. Це сприяло тому, що часопис залишався таким, яким від початку був задуманий, пропагував ідеї, близькі його авторам і редакційному колективові. Часопис видавався на кошти від передплати та пожертвувальних на пресовий фонд. Причому, як це притаманно для типового західного видання, з номера в номер редакція знаходила місце для оприлюднення переліку тих, хто перераховував кошти на публікацію «Листів до Приятелів» [295, с. 62].

Серед значного кола питань, що активно дискутувалися на сторінках видання, варто виокремити проблеми національно-культурного самозбереження українців, розв'язання яких було можливим, передовсім, засобами українознавчої освіти та національного виховання. Проблема української школи – одна з найболючіших проблем української діаспори, яку, на жаль, мало хто порушував на той час у пресі. Слід зазначити, що з початком 1950-х рр. розгортався період громадсько-організаційного усталення шкільної освіти в країнах проживання українських громад, особливостями якого було затухання української освіти в чотирьох західноєвропейських країнах і перенесення акцентів в освітній діяльності до США, Канади, Австралії. Тому потрібна була певна мужність, щоби підняти це питання на сторінках часопису. Проте ні в членів редколегії журналу, ні в дописувачів не виникало сумнівів, що українська школа – «спільна жура суспільства». На глибоке переконання свідомих членів діаспорної громади, в часи української бездержавності українці в країнах проживання ставали репрезентантами всього українського народу, а відтак, вони мали бути, перш за все, справді освіченими людьми, згідно з ідеалами «з-перед тисячі років». Лише «освічена людина», вихована в національному дусі, може гідно представляти світу рідний край.

Не викликає сумніву, що провідною темою часопису «Листи до Приятелів» було збереження і подальший розвиток української діаспорної

спільноти. У численних публікаціях теоретичного характеру давалася не лише загальна характеристика, але й розкривалися особливості формування, етапи становлення, функції та завдання української еміграції на перспективу. До обговорення на сторінках видання зазначеного кола проблем активно долучилися провідні наукові, освітні, громадські діячі діаспори, зокрема: М. Шлемкевич, І. Лисяк-Рудницький, В. Кубійович, В. Голубничий. Розглядаючи українську діаспору як «українців й людей українського походження, які живуть за межами батьківщини», автори публікацій основне покликання еміграції вбачали в тому, щоб не «механічно віддзеркалювати Край, але радше, щоб його доповняти», розвивати у т. зв. Вільному світі духовні цінності українського народу, «в політичному мисленні та в організаційних виявах дати тимчасове життя і розвиток тим, убиваним у краю, можливостям вільно-порядкованого суспільства», а коли настане час – «відповідною духовною та політичною допомогою прискіпити відродження вільного українського життя». З іншого боку, давати світу всебічну інформацію про Україну, виконуючи функцію «посередньої ланки» [244, с. 205].

Розмірковуючи над проблемами рідної школи, М. Шлемкевич наголошував, що «школа – це передусім учитель, носій духа», а шкільний будинок - це «тільки символ, місце, в якому мов би горить незгасаючий вогонь живого духа передаваний з покоління в покоління». Тому на першому плані в шкільній справі неодмінно має бути людина: учитель – учень [244, с. 205].

При обговоренні проблем викладання українознавчих предметів учасники дискусії, у тому числі редакція видання, не могли оминати питання про вдосконалення змісту і методики викладання, необхідності нових посібників, які б відповідали запитам часу. І тут важко було не погодитися з думкою Р. Срібного (псевдонім М. Шлемкевича), що нові підручники «помагатимуть вчуватися в сучасні українські культурні і політично-державні проблеми, і розуміти їх» як молоді, так і старшому поколінню. А отже, шкільна справа є справою всього українського громадянства і справою суспільної педагогіки в

широкому значенні слова, процесом постійного виховування суспільства в українському дусі й на актуальному сучасному матеріалі [244, с. 206].

Загалом тематична спрямованість часопису була різноманітна – від висвітлення складних філософських, політичних, історичних проблем до оглядів преси, відповідей на запитання передплатників. Різні теми висвітлювались у журналі, однак К. Паньківський у своїх спогадах виокремлює три теми обговорення: діяльність Державного центру Української народної республіки в екзилі (ДЦУНР), Українського конгресового комітету Америки (УККА) і української Церкви [302, с. 94]. А найбільше писав і аналізував ці питання редактор журналу М. Шлемкевич.

У справах ДЦУНР «Листи до Приятелів», обстоюючи об'єднання всіх українців довкола нього, ніколи не зрікалися свого права критично оцінювати різні події, зокрема так звані кризи політичного життя.

Щодо питання діяльності ДЦУНР на шпальтах «Листів до Приятелів» пропагувалася консолідація всіх українців біля нього, попри непрості роки існування української екзильної організації в післявоєнний період. Оцінюючи різноаспектну працю УККА, редагований М. Шлемкевичем часопис завжди визнавав потребу одного представництва українського світу в США. Але обов'язок засобів інформації української діаспори – критично ставитись до політики його керівних органів. Наприклад, поїздка делегації УККА до Європи в 1952 р., щоб умовити українські політичні сили в м. Мюнхені до вступу до Координаційного центру антибільшовицької боротьби – КЦАБ – пришвидшила випуск першого номера «Листів до Приятелів». М. Шлемкевич у своїй статті «Невдала місія УККА» писав, що українці завжди були за порядок в українському суспільстві і виступали проти дроблення його. Виступали за одне представництво, але яке буде достойне, яке шанувало б себе і власні рішення – яке шанує своє громадянство і може спиратися на нього. Проблемам УККА у «Листах до Приятелів» завжди присвячували багато уваги. Ось думки М. Шлемкевича в одній з його останніх статей 1965 р. за підписом «Р. Срібний» під назвою «Так, що ж робити?»: «Чи махнути рукою на УККА, не журитися

його роботою, його делегатським з'їздом? Чи може творити другу репрезентацію, якийсь другий УККА в США? Чи громадська думка в США приготована на те, щоб прийняти і підтримати таку нову репрезентацію? На наш погляд: ні, не приготована. І з того перший висновок: не творити нової репрезентації, нового УККА. Бо такі «революційні» думки мусимо розуміти як емоціональний вибух, а не передуманий план. Це крик розпуки, а не політики, яка мусить рахуватися з можливостями. Другий висновок: не вільно відходити від бою за те, щоб існуюче представництво стало справжнім представництвом суспільства, щоб те представництво було достойне. За це відповідає не тільки група, що у проводі, але, певною мірою, і опозиція» [302, с. 95].

Проблема становлення патріархату Української католицької церкви української діаспори хвилювала широкі кола читачів «Листів до Приятелів». Тому журнал не міг оминати цю тему. М. Шлемкевич писав про неї у статті «Церковні справи» 1965 р.: «Мусимо усвідомити собі, що безперечно важливі справи, як патріархат, українська богослужебна мова, традиція і т. п., все таки не можуть прислонювати головної церковно-політичної проблематики: об'єднання українських католицьких єпархій в одну Українську Католицьку Церкву під керівництвом верховного архієпископа. Мусимо усвідомити собі, що від вирішення цієї основної справи залежать усі інші. В упорядкованій, єдиній Українській Католицькій Церкві питання мови і традиції утратять гостроту. Ці справи не вирішатиме диктаторська самоволя окремих владик. Їх вирішатиме для всіх єпархій верховний архієпископ у порозумінні з єпископами. Суспільство не боятиметься мовних або календарних змін, за якими скриваються асиміляторські підходи частини духівництва, відчуженого від українського світу, його болів і мрій. Тоді і титул патріарха для верховного архієпископа буде тільки визнанням досягнутої зрілості Української католицької Церкви» [302, с. 95]. Такі міркування М. Шлемкевича щодо майбуття української Церкви в еміграції спричинили появу низки ворогів серед діячів ДЦУНР, УККА і офіційних представників діаспорної Церкви, які не поділяли його точки зору.

Кожного номера в рубриці «Події та рефлексії», або ж «Контакти зі світом» друкувалися повідомлення про найважливіші, на думку редакції, події у США, Європі та Радянському Союзі, що так чи інакше стосувалися української громади. Мета такого огляду полягала не тільки в інформуванні, а й у спробі проаналізувати події і зробити прогноз їхнього впливу на українську політику та становище українства.

У постійній рубриці «З преси» подавався огляд української преси, що виходила за межами СРСР (переважно «Народної волі» та «Свободи»). Автори таких оглядів (найчастіше ним був М. Шлемкевич, який підписувався криптонімом «М. Ш.»), як правило, негативно оцінювали публікації в інших виданнях про діяльність УНР, ОДУМ, українських політичних партій в екзилі [295, с. 63].

Майже в кожному номері часопису з'являлася рубрика «З листів до «Листів», де друкувалися уривки з листів читачів. Це були переважно схвальні відгуки на матеріали, розміщені в попередніх числах «Листів до Приятелів»; думки з приводу публікацій в інших виданнях; запрошення до дискусій навколо значущих для українства тем історичної ретроспективи творення національної державності, єднання, національної свідомості тощо. Писали до «Листів» зі США, Канади, Італії, Німеччини, Австралії та інших країн світу [295, с. 63].

До кожного надрукованого листа редакція під орудою М. Шлемкевича давала свої коментарі, причому робила це ненав'язливо, без спроб поставити під сумнів думку читача. Це відповідало стилю часопису, оскільки його автори були переконані, що об'єднувати громадськість преса може тільки тоді, коли вона є об'єктивною, етичною, створює передумови для подальших роздумів і знаходить компроміс через дискусії. Про те, що еміграція була готова сприймати такий стиль подачі інформації, свідчить популярність часопису. «Листи до Приятелів» розповсюджувалися не лише в США та Канаді, а й у країнах Європи, Австралії, у Новій Зеландії, Бразилії тощо.

Незважаючи на постійний брак коштів, видання знайшло можливість збільшити обсяг від восьми сторінок у 1953 р. до 32 сторінок, починаючи з

1959 р. Аби зменшити витрати на друк та розповсюдження, від 1961 р. видання стало двомісячником із обсягом 64 сторінки. Щоправда, уже після смерті М. Шлемкевича воно виходило один раз на три місяці. Унікальність «Листів до Приятелів» пояснюється ще й незвичною для західного читача середини ХХ ст. духовністю, відвертістю, про що свідчать такі заголовки: «Загальнолюдське», «Здеградований дух», «Шляхи оздоровлення». Оскільки часопис від початку задумувався як унікальне видання, більше схоже на щомісячне зібрання листів, аніж на традиційного типу інформаційно-подієвий друкований засіб масової інформації, то нещирість, штучність суперечили б суті видання [295, с. 63].

Мета «Листів до Приятелів» – об'єднання української діаспори, збереження її національних особливостей, пропагування національної ідеї, сприяння становленню української державності, вироблення спільної політичної стратегії щодо вирішення питання майбуття України, перспектив її розвитку в умовах творення радянського тоталітарного режиму в СРСР.

З-між інших завдань часопису – збереження в тих, хто з політичних, економічних причин залишив Батьківщину, став громадянином іншої країни, духовної єдності, «спільноти духовних зв'язків». У вступній статті часопису вказувалося: «Це наша незрима рідна земля: зв'язок українських душ у мислях і почуваннях, у спільній спрямованості волі і мрій. «Листи до Приятелів» утвердять ту спільноту, що зродилася між нами на чужині. Прийміть же їх як перший триваліший, організований вияв нашої духовної родини» [166, с. 1].

Зворотного зв'язку з читачами редакція прагнула досягти і завдяки спокійній, щирій, ненав'язливій манері подання інформації. «Листи до Приятелів» не претендували на сенсаційність, оскільки, на переконання їхніх авторів, вона провокує песимістичні настрої, втрату сенсу життя, не розширює світогляд читачів [295, с. 63].

Як редактор «Листів до Приятелів», Микола Шлемкевич намагався залучити до друку ширше коло авторів. Так, у листі до письменника Богдана Бойчука від 7 листопада 1960 р. просив, щоб той надрукував статтю «Безталання Шевченка». Хоча ця праця мала швидше вийти в «Українській

літературній газеті». Для цього М. Шлемкевич навіть готовий був зустрітися з Б. Бойчуком у м. Нью-Йорку: «Кількандцять хвилин вияснило б більше, ніж довгий лист» [51, арк. 2]. Після опублікування статті М. Шлемкевич інформував Б. Бойчука про здійснені редакційні правки [51, арк. 3]. У листі до українського письменника від 16 грудня 1960 р. він жалівся, що передплатники часопису «Листи до Приятелів» з країн Європи і Південної Америки або бідні, «або живуть у краях низької валюти і платити не можуть». Проте «за мною немає ніякої «масівки» і ніякої «грошівки», таким чином вважаючи цінність видання і літературних дискусій, які започаткував М. Шлемкевич у цьому журналі [51, арк. 4].

Повертаючись до тематики часопису, варто сказати про висвітлення подій у Радянському Союзі. На відміну від своїх колег у СРСР, публіцисти діаспори, зокрема й М. Шлемкевич, могли вільно писати і говорити про всі протиправства радянського режиму. У «Листах до Приятелів» до уваги бралися тільки два боки конфлікту, існуючого в Радянському Союзі: московський світ та УРСР. Аналіз ситуації в інших республіках відсутній, так само як і становище російського населення – під московським світом розглядається лише панівна радянська верхівка. У всіх негараздах публіцисти часопису звинувачували центральну владу Союзу, а не керівництво УРСР чи й саме її населення.

У журналі аналізувалися і перші післяреволюційні 1920-ті рр., втрачені можливості як для громадян УРСР, так і для української еміграції щодо досягнення державності України. Усе це робилося не для того, щоб зайвий раз посумувати над становищем УРСР в 1950–1960-х рр., а задля визначення подальших її перспектив та необхідних дій (насамперед, для діаспори) [295, с. 63].

М. Шлемкевич оцінював і світову політику, ставлення найвпливовіших країн світу та їхніх лідерів до СРСР та, зокрема, України. Публіцисти відстежували переважно політичні, економічні та культурні події у світі, а також оцінювали, наприклад, наскільки ООН і США були справедливою

«правовою силою», прогнозували ймовірність перетворення їх на ще одну тоталітарну імперію, подібну до СРСР, але вже світового масштабу. М. Шлемкевич та його однодумці наголошували на тому, що капіталізм (США) і комунізм (СРСР) – це різні вияви однієї і тієї ж суті – процесу знедуховлення і знекультурнення суспільства [295, с. 64].

Заклики «Листів до Приятелів» зберегти духовність, моральність, єдність М. Шлемкевич підсилював не тільки шляхом оцінки попереднього досвіду. У часописі постійно друкувалися аналітичні матеріали, у яких у довільній формі передавалися думки найславетніших світових філософів, істориків: Альберта Камю, Арнольда Тойнбі, Макса Вебера, Фрідріха Ніцше, Габріеля Марселя, Альберта Швайцера, Зігмунда Фрейда та ін. Траплялися в «Листах до Приятелів» і філософські роздуми щодо сенсу життя, світогляду людини, її взаємодії зі світом; спроби визначення таких понять, як людина, душа, світ, добро, зло, щастя. У цих статтях відчувається вплив не лише сучасних їм філософських течій, а й принципів християнства, язичницьких традицій.

Проте це не означає, що автори «Листів» обов'язково поділяли переконання названих філософів. Зокрема, для М. Шлемкевича була неприйнятна філософія Ф. Ніцше, який не допускав синтезу політики та моралі. Політику він розглядав лише як аморальне явище. Редактор «Листів до Приятелів» такої однозначності не дотримувався, про що свідчить уся його публіцистика [295, с. 64].

Чимало місця відводилося також для літературно-критичних, мистецьких публікацій. Поезію, прозові твори через невеликий обсяг «Листів» видання не друкувало. Своїм завданням засновники та автори вважали зацікавити читача виходом тієї чи іншої книги, проведенням виставки, новим спектаклем тощо. В часописі постійно анонсувалися книги видавництва «Ключі» та ін. Чимало літературно-мистецьких матеріалів часопису присвячено життю та творчості знаних українських письменників, художників, режисерів, акторів (серед них – Т. Шевченко, І. Франко, Л. Курбас та ін.).

Провідна проблема, що порушувалася на сторінках «Листів», – визначення місця України на світовій політичній мапі (приклади заголовків – «Наші політичні справи», «З українського державницького фронту», «Місце України», «Націоналістичний рух», «Дискусія життя й ідеології»). Актуальність цієї проблеми, на переконання авторів часопису, підсилювалася зміною в середині ХХ ст. культурної епохи (релігійної, мистецької творчості) на, як вони її називали, епоху цивілізації, «епоху світового миру» чи «універсальної держави», в центрі якої – наука і техніка [295, с. 64].

На відміну від політиків початку третього тисячоліття, М. Шлемкевич не піддавав сумніву належність українського світу до західної культури і, як наслідок – ще більш очевидна суперечність існування УРСР в країні «московської окупації», що заперечувала всі демократичні засади «вільного світу». «В процесі спішного перегону в цивілізацію ми радикально відкидаємо московську окупацію, її насильство і терор, але приймаємо прискіплене упромислення України, як осяг з погляду її національно-демократичних потреб», – зазначали автори часопису в одній із редакційних статей під назвою «Місце України» [167, с. 7]. Україна не може дозволити собі «розкіш повільного дозрівання» в добу ракетних технологій та штучних сателітів. Водночас, додавали вони, наприкінці другого тисячоліття вона все ще стояла «у весні своєї культурно-духової епохи». Враховуючи це, публіцисти «Листів» вказували читачам на основне завдання українства в еміграції – «усвідомити собі ті тяжкі завдання і їх синю далечінь, впорядкувати їх духом, на те, щоб колись допомогти Україні певно здійснювати їх в своїй вільній культурі й цивілізації» [167, с. 7].

Проблеми української освіти та національного виховання постійно перебували в центрі уваги редколегії журналу та його дописувачів. Важливо, що до дискусії на сторінках часопису «Листи до Приятелів» долучилася молодь, що засвідчило тяглість української еміграції.

Микола Шлемкевич хотів, щоб у «Листах до Приятелів» друкували свої твори українська еміграційна молодь. Був радий, щоб у журналі долучалися до

літературних дискусій нью-йоркська група українських письменників (Б. Бойчук, Ю. Лавріненко, В. Лесич) [51, арк. 7]. На думку редактора журналу, літературні дискусії мали б носити високопрофесійний характер, без використання «лайки». М. Шлемкевич у листі до Б. Бойчука від 4 серпня 1963 р. з цього приводу відзначав: «Супротивник не мусить бути «вбогий духом», він може бути надто нескомплікованою натурою, якій всяка складність і почувань і мислей нестравна...». У літературній дискусії приятелів редактора журналу більше ввижалася дискусія ідей, а не полеміка з людьми. Остання є демагогією, адресованою до мас: «Літературна ж дискусія не є справою мас, але духових верхів» [51, арк. 11].

У редакційній політиці українських еміграційних часописів США він хотів бачити дискусійні статті, готовий був до критики своїх опублікованих праць. Зокрема, у жовтні 1955 р. в «Українській літературній газеті» вийшла критична рецензія Юрія Шереха (Ю. Шевельова) на його працю «Листи до Приятелів» [49, арк. 5]. У листі до Юрія Лавріненка від 15 грудня 1961 р. Микола Шлемкевич відзначав, що «коли родяться в душі критичні думки, не треба їх замовчувати. Цим не робимо прислуги ні поетові, ні мистецтву». Головне, щоб ці думки не принижували, не ранили автора творів, праць, а навпаки допомагали підводитися вгору. У свою чергу, редактор не повинен робити змін у творах автора без його погодження [49, арк. 8].

Микола Шлемкевич часто стикався з труднощами перекладу своїх текстів на англійську мову. У листі до проф. Юрія Шевельова від 4 грудня 1961 р. скаржився, що його стаття про джерела світогляду Т. Шевченка на англійську мову непрофесійно перекладена, здійснена симпліфікована (спрощено-перекручена) передача змісту тексту. М. Шлемкевич зауважує, що перекладачі й мовні редактори переконують авторів подавати перекладені тексти у спрощеній (симпліфікованій) формі: «Очевидно, роблять це вони задля власної вигоди, щоб не морочитись складнішими фразами, думками, образами... перекладачі знущаються над нами, а наша правда, перекручена й упрощена, мусить коритись їхній... вигоді, що знайшла вже для себе «ідеологічну

надбудову»: цього – мовляв – треба для чужого читача...» [48, арк. 2]. Непрофесійних перекладачів М. Шлемкевич називав дилетантами [48, арк. 3]. Однак з таким принципом непрофесійної редакційно-перекладацької роботи він не погоджувався. М. Шлемкевич від перекладача вимагав скрупульозного підходу у перекладі тексту, незважаючи на те, що після цього працював ще й мовний редактор. Часто він приїжджав до перекладача і особисто коригував текст [48, арк. 2].

Проте високопрофесійних перекладачів не вистачало. Так, у листі до Б. Бойчука від 1 серпня 1965 р. він просив, щоб в рамках роботи Українського публічно-наукового інституту письменника Патриція Килина переклала на англійську мову історичну працю Гольдельмана «Жидівська автономія в Україні 1917–1920 рр.». Причому за таку працю Інститут платив пристойні гроші: 2 – 2,5 дол. за сторінку машинописного тексту (близько 2 200 – 2 400 др. зн.) [51, арк. 31].

У 1959–1961 рр. М. Шлемкевич редагував також журнал «Український огляд», частинно журнал для родин, завданням якого було зацікавити людей до знайомства з найновішими творами українських письменників. Це було популярне і багате за змістовою наповненістю про українську літературу видання [302, с. 98].

Микола Шлемкевич брав участь у впорядкуванні та друці англomовної «Енциклопедії Українознавства». Був готовий прийняти будь-які критичні (а не полемічні) зауваження щодо оформлення гасел, які надходили на адресу літературного відділу енциклопедії: «Критичні уваги помагають виправити помилки (орраре-гуманум...) і дають насвітлення з іншої сторони». На його думку, подання цих зауважень зі сторони рецензентів – це доброзичлива співпраця з редактором та авторами гаслової енциклопедії [51, арк. 13].

Микола Шлемкевич підготував статтю до американського часопису «Свобода» статтю «Словникова енциклопедія українознавства». Автор ознайомив читачів з організацією і принципами написання українського енциклопедичного видання, надрукованого в діаспорі. Нове чотирьохтомне

видання словникової частини є продовженням її попередниці, виданої у трьох томах, гасла яких опубліковані поазбучно. На думку М. Шлемкевича, обидва видання доповнюють одна одну, але «все ж творячи кожне для себе окрему, незалежну цілість». Автор стверджує, що дана колективна праця вчених – це «останнє слово української науки про Україну». Пропоноване видання формує наукові підвалини суспільства, його віру у велике завдання і призначення у боротьбі за визволення України. У свою чергу, поважний неукраїнський вчений чи політик, який займається вивченням проблем Сходу Європи, вже не зможе некритично повторяти за російськими чи іншими енциклопедіями імперіалістичну пропаганду викривлених свідчень про Україну.

Перший том словникового видання «Енциклопедії Українознавства» вийшов з помилками. Проте, на думку автора, такі недогляди і недопрацювання трапляються завжди, та справою редколегії є постійне внесення правок. Тому у другому томі енциклопедичного видання будуть враховані всі зауваження і побажання. За сприяння НТШ і видавництва «Молоде життя» планувалося видання двадцяти випусків словникової частини енциклопедії. М. Шлемкевич звертався до читачів про надання фінансової і моральної допомоги у його виданні [56, арк. 1–4].

Таким чином, редакторську працю М. Шлемкевич розпочав у період Української національної революції, працюючи секретарем редакції київського центрального органу УСДРП «Робітнича газета». В 1930-х рр. він активно займався громадсько-політичною діяльністю. Однією з ділянок роботи в лавах ФНЄ стала редакційна робота. Будучи головним редактором журналу «Перемога», він публікував як свої, так і однопартійців, статті, центральною проблематикою яких стояло об'єднання всіх національно-патріотичних сил Західної України з метою створення власної держави. М. Шлемкевич був також активним дописувачем інших часописів, які знаходили у сфері впливу ФНЄ, – щоденника «Українські Вісти» та тижневика «Батьківщина».

В умовах німецької окупації Галичини періоду Другої світової війни він очолив «Українське Видавництво», згуртувавши навколо себе найкращі

інтелектуальні сили галичан і наддніпрянців. М. Шлемкевич був співредактором журналу «Наші дні», в якому долучав для видання твори відомих тогочасних українських письменників, митців, загалом діячів культури. За його редагування, коротко в часі, виходили подібні за змістом журнал «Проблеми» і півмісячник «На чужині». Наприкінці війни, перебуваючи в зоні американської окупації Німеччини й очоливши видавництво «Українська освідомна служба» – Укрос, діаметрально змінив сутність своєї редакторської роботи. У періодичному органі цього видавництва друкував довідкові статті, які зінформували європейську спільноту не тільки про події в Європі і світі, але й про життя інтернованих українців, їхні наміри відновити державність.

Наміри про створення українського журналу, який би знайомив про громадське і літературно-мистецьке життя українців за кордоном, у М. Шлемкевича зародилися в Німеччині після війни. Це стало початком для друку журналу «Листи до наших Приятелів» у 1947 р. Проте з переїздом М. Шлемкевича до США, він змінив свою назву – «Листи до Приятелів» – і став популярним серед громадськості української еміграції. Статті в цьому журналі знаходили свого читача й нових авторів серед представників заоеканської діаспори. Друкуючи матеріали в цьому часописі, він дотримувався твердого переконання, що редактор має бути тим організатором матеріалів, який залучатиме більшу кількість цікавих і оригінальних публікацій. На сторінках цього журналу порушувалися актуальні, наболілі тогочасні проблеми української діаспори, найважливіші з яких – можливість консолідації емігрантського суспільства навколо ідеї відновлення української державності, піднесення культурно-освітнього рівня населення, перспективи розвитку національно-культурних товариств тощо. У США М. Шлемкевич редагував також літературний журнал «Український огляд».

3.2 Публіцистичний вимір творчості

Перша половина XX ст. була багатою на доленосні події для українського народу: три революції та дві світові війни, три голоди, репресії, встановлення

більшовицького режиму, нова економічна політика, насильницька колективізація та індустріалізація, боротьба за незалежність України. Усе це не тільки вплинуло на українське суспільство, а й стало стимулом для створення публіцистичних праць та філософських концепцій, прочитання яких у сучасних умовах є винятково актуальним і виправданим. До публіцистів-філософів, котрі звертались до питань української екзистенції та національного характеру, належить М. Шлемкевич.

Особливу роль у формуванні суспільної свідомості відіграє саме публіцистика, адже вона, на думку Л. Василик, «порушує визначальні для соціуму проблеми, не лише інформує, а й формує суспільну думку, в тому числі з найважливіших націєтворчих аспектів, утверджує національну ідентичність та визначає дискурсивні перспективи розвитку українського суспільства» [245, с. 41].

Філософська публіцистика, вважає О. Зеленіна, покликана задовольняти суспільний запит на тлумачення життя; вона повинна не тільки відображати виникнення і розвиток ідей, що впливають на сучасну дійсність, а й моделювати майбутнє, його мету в служінні суспільній моралі та справедливості. Публіцист повинен відчувати виклик часу, трансформувати його в образи й передавати суспільній свідомості, актуалізуючи в зрозумілій широкому колу читачів формі важливі світоглядні основи, бути каналом зв'язку між буденним і науковою свідомістю, забезпечувати смислові орієнтири в умовах суспільної трансформації та ціннісної кризи [266, с. 100]

Публіцистична спадщина М. Шлемкевича відносно недавно стала предметом детального наукового аналізу в сучасній українській культурі, незважаючи на те, що його ім'я було добре відоме за кордоном у другій половині XX ст. спочатку в Німеччині, а потім і в Америці. В 1990-х рр. статті про дослідника почали друкуватися в працях з історії української філософії, адже М. Шлемкевич поєднав у своїй творчості філософію і публіцистику [242, с. 137].

Кость Паньківський писав, що змістом життя М. Шлемкевича була публіцистика. Він гордився званням публіциста і захищав свій статус: «Ясно, що промови – це публіцистика, а не наука. Але й доповіді-етюди, так само підводяться під поняття публіцистики. І я прохаю шановних читачів ставитися так до цих речей. А то, не зважаючи на мої відверті попередження, до моїх писань часто підходять, як до наукових трактатів, і після цього роблять мені незаслужені зауваги, мовляв, я не дотримуюся наукових вимог. Мені чужий науковий фанатизм, і так само далекі мені посягання дивитись на мої думки, як на науково доказані правди» [302, с. 84]. Варто зробити уточнення, що ця думка і зауваження стосуються промов, доповідей та безпосередньо публіцистики М. Шлемкевича, адже, окрім цього, він усе ж займався науковою діяльністю.

М. Шлемкевич свої перші кроки в публіцистичній сфері здійснив у 1917–1919 рр., коли був секретарем редакції київського часопису «Робітнича газета». Про ці роки згадував у своїй статті П. Феденко, який зустрів М. Шлемкевича вперше в м. Києві в січні 1919 р. в редакції. 1918 р. М. Шлемкевич перекладав українською мовою книжку німецького соціал-демократа К. Каутського «Диктатура пролетаріату». Ця перекладена праця була важливим антикомуністичним аргументом на з'їзді УСДРП [322, с. 67].

У 1920-х рр. у «Літературно-науковому віснику» з'явилися нові есеї Шлемкевича-Іванейка. Це згадані вже «Нариси» (1926 р.) зі спеціальною увагою до структури й проблематики науки, есей у формі діалогу «А вже весна, а вже красна» (у підзаголовку «Розмова про розум і творчий життєвий порив») – 1927 р., згодом «Вітер» (1928–1929 рр.), що є певним репортажем із подорожей Австрією і Німеччиною. У цих працях М. Шлемкевич розкрив себе як поет. Простежується «ідея синтези», яка буде з'являтися і в громадсько-політичній публіцистиці. Згадані есеї показують, що він був близьким філософським традиціям України. М. Шлемкевич у 1920-х рр. багато в чому нагадував визначного автора, Володимира Юринця, який у той самий час друкувався в радянській Україні. Однак він дуже відмінний від іншого відомого

сучасника, Юліяна Вассіяна, який захоплювався історіософськими концепціями, зокрема їхнім трагізмом, і був філософом-теологом.

У другій половині 1920-х рр. М. Шлемкевич друкував популярні статті в «Самоосвітнику». Цикл подорожніх нарисів «Вітер» [101; 102] засвідчили його літературні аспірації та схильність до ліричного тону й поетичної образності. Водночас, його оповідь густо насичена культурно-історичною інформацією, міркуваннями на мистецькі теми та принагідними екскурсами у філософську проблематику. Так, у нарисі «Вітер», де писав про м. Берлін, у побутовий план знайомства з містом увесь час подавалися спостереження над його архітектурними і культурними пам'ятками та роздуми про його державотворчу роль. Берлін постає як місто філософів Й. Фіхте й Й. Гегеля та державного діяча О. Бісмарка: «Столиця залізних організаторів духа й держави. Вони не знали пощади для перешкод і не раз жорстоко, дуже жорстоко насилували факти, кроваво правили життям. Та хто й коли збудував яку велику систему й державу без того?» [126, с. 614]. І тут же висловлює нашу сковородинську альтернативу: «Український філософ Сковорода склав собі надгробний напис: Світ ловив мене, але не піймав! Гордість берлінських філософів була в тім, що світ не давався їм, але вони піймали його! Дві духові еліти, – дві філософії, – дві історії!» [126, с. 615].

Есе М. Шлемкевича актуальні тим, що вони торкалися проблем української сучасності. Виникало питання: що далі? Автор опинився на рідній землі, однак при слабких культурних аспіраціях середовища і в час постійного зниження будь-якої думки. Тому це питання не було зайвим. Після згаданих есе прізвище М. Шлемкевича декілька років ніде не з'являлося. Згодом зустрічалося, однак уже як громадсько-політичного діяча, а його роботи були присвячені актуальним проблемам українського життя тих років. Мінялися часи, режими, мінялися терени праці. Він писав статті, друкував книги, але все менше було в них філософського змісту. Їх основне завдання інше: вони мали бути зброєю в боротьбі за українську суспільність, тобто за спільноту, яка вміє

думати, діяти і відповідати за свої справи. Боротьба М. Шлемкевича зосереджувалась на проблемах, які вважались найважчими.

Українські асоціації та альтернативи постійно супроводжували М. Шлемкевича в його культурницько-філософських мандрах. Майдан Республіки коло Рейхстагу в м. Берліні йому нагадував м. Київ весни 1917 р., «коли Дніпро виступив з берегів, залив набережні, Труханів острів, і могучий ніс кудись граючись деревляні будинки, що ставили на йому. А над золотоверхим містом, ген при другім кінці Володимирської вулиці на скляних банях музею щось як перші тони прелюдії. Тільки вона не вдалась. Забракло того, що оце перед нами в музиці Берліна: Вежі Перемоги, Бісмарка і Мольтке» [126, с. 609]. А ось Unter den Linden (вулиця Під липами): «пряма, як похід сталевошоломних вояків під звуки воєнного гимну...». І знову думка про своє: «Шевченківський бульвар у Києві? Треба додати йому рух Хрещатика, щоб мати далекий натяк на Unter den Linden. Тільки той безконечний ряд тополь – той не зблідне ні від якого порівняння. Він вибігає далеко на гору, тополі стають навшпиньки заглянути, чи не йде хто в Київ. Чи не задзвонить ще раз розспівана присяга підняти червону Калину? І чудесний бульвар чекає...». А через кілька рядків: «Того вже давно дочекались крилаті німецькі липи» [126, с. 610].

Можна зрозуміти це постійне повернення до своєї батьківщини під враженнями від державної сталості іншої країни. І неприховувана повага до твердої руки, що скеровує націю до перемоги, перегукувалася з настроями того покоління, яке пережило велику історичну поразку, втратило свою Весну [261, с. 123].

Стиль М. Шлемкевича скріплений поетичними порівняннями й метафорами, літературними й мистецькими асоціаціями. Так, на прикладі народної пісні «Тихо, тихо Дунай воду несе, а ще тихше дівча косу чеше...» він, моделюючи її імовірне сприйняття слухачем, показав плин інтуїтивного прикладування власних переживань до наглядних символів.

М. Шлемкевич ніколи не випускав із уваги людську особистість, індивідуальність, яка (своїм темпераментом, пориваннями, амбіціями, імпульсами самоствердження) впізнається і у філософських теоріях, і у творах мистецтва, і в релігійних уявленнях. Навіть «боротьба метафізичних систем за признання» – це не останньою чергою «боротьба людських типів за владу» [213, с. 127], – розуміється, звісно, влада у світі інтелектуальному.

Але М. Шлемкевича цікавила не лише людина-філософ, людина-митець, людина – релігійний містик тощо, а й людина поза цим, як самоцінна особистість. У ній він цінує не лише раціональність, а й чуттєве багатство. Згідно з законом суперпозиції, нагадує він, вищі психічні функції укладаються понад нижчими, інстинктовими й привичковими, але не нищать їх. Однак у дорослої культурної людини раціональні елементи часом не залишають місця для інстинкту й почування, і вона стає машиною. «Ідеалом було б: найбагатіше емоціональне життя на можливо найвищій раціональній підставі. Як досконалий мистецький твір перетоплює в одне раціональні елементи й буйне життя наглядних уявлень і почувань, так і тут приходимо до подібної схеми ідеальної людської свідомості» [213, с. 114].

На початку 1930-х рр. М. Шлемкевич зблизився з ФНЄ. Був головним редактором ідеологічного органу ФНЄ - журналу «Перемога», що виходив у м. Львові протягом 1933–1939 рр. Варто зауважити, що в цьому журналі М. Шлемкевич публікував статті не тільки політичного характеру, а також на духовну та філософську тематику: «Метрополія духа і націоналізм» (1933 р.) [120], «Недоля духа» (1933 р.) [133], «Життя й ідеал» (1934 р.) [111], «Українська філософія» (1935 р.) [155]. У цих публікаціях він аналізував питання української духовної культури з націоналістичного погляду. Найбільше уваги приділив характеристиці націоналізму та ФНЄ у працях ««творчий» націоналізм як філософія мілітанс» (1935 р.) [151], «Націоналізм як інтуїція будучини» (1936 р.) [130], «Проблема української інтелігенції (Інтелігенція і політика)» (1936 р.) [142], а 1938 р. вийшла стаття «Ундизм – УНДО й ФНЄ» [156]. У всіх цих працях М. Шлемкевич намагався донести до

українського народу основні завдання, шляхи та принципи відродження нації, суть «творчого» націоналізму та його роль у національній ідеї. Це був період його активної політичної діяльності у ФНЄ [261, с. 130].

З 1 листопада 1934 р. М. Шлемкевич став членом редакційної колегії щоденника «Українські Вісти», у якому публікував статті на різну тематику. Він любив спілкуватись і бути наставником для молоді, часто виступав для неї, а в «Українських Вістях» присвятив їй статті – «Молоді» (1938 р.) [123], «Молода інтелігенція в краю» (1938 р.) [124]. Писав на різні теми: «Історія – вчителька життя» (1938 р.) [118], «Рідний край духа» (1938 р.) [148], «В добі національних ідей» (1938 р.) [99], «Голос у душі народу» (1938 р.) [104], але в кожній статті розкривав важливі питання для українського народу.

В 1942–1944 рр. він виступав з популярними розмовами про світогляд у молодіжному журналі «Дорога» (в них використано й мотиви згаданого вже циклу есеїв «Вітер», друкованого наприкінці 1920-х рр. у «Літературно-науковому віснику»); 1947 р. їх видано окремою книжкою в Німеччині у видавництві «Пласт». М. Шлемкевич, завжди уважний до запитів молоді, знайшов цікаву форму розмови з нею про світ моральних цінностей і «порядок мислей» - мандрівку незнаними столицями й містами, якими є засадничі поняття свідомого людського життя: «Світогляд – це порядок ідей, порядок мислей, – це неначе сучасне, розумно господарене місто, та незнана столиця, що то ми пустилися її вулицями розглядатися і пізнавати», - вважав він [261, с. 130]. Цими вулицями, містами, столицями М. Шлемкевич веде своїх молодих читачів у світ важливих за своєю суттю філософських питань: «Ідея чи природа?», «При джерелах пізнання», «Світогляд і характер», «Вчителі щастя», «Противники ероса», «У світі темної сили», «Завдання будучого чи нинішня розкіш», «Вийдемо на нові шляхи» [261, с. 131].

Від кінця 1944 р. М. Шлемкевич на еміграції, спершу у м. Відні, потім у Баварії, долучився до організації українського громадського і культурного життя, виступав з лекціями та доповідями. З 1949 р. перебував у США. Тут почався новий, хоч і за тяжких обставин, але дуже продуктивний період його

творчої та громадсько-політичної і науково-публіцистичної діяльності. Він активно співпрацював з «Енциклопедією Українознавства», брав участь у обговоренні політичних питань, виступаючи проти ідеологічних чвар, партійного гегемонізму й обстоюючи необхідність пошуку об'єднавчої національної позиції. Цьому була присвячена історико-публіцистична праця «Українська синтеза чи українська громадянська війна?» [208].

М. Шлемкевич як громадсько-політичний діяч переймався тим, що українці були аполітичними. Свої думки щодо цього він оформив 1947 р. у статті під назвою «Об'єднані мистецтва – самосвідомість, ідеологія, політика», написаній з приводу з'їзду українських мистецьких об'єднань у м. Берхтесгадені. У формі слова до представників українського культурного світу він відчував потребу підкреслення речей, які, здавалося б, верхам суспільства мали б бути відомі і зрозумілі. Обговорюючи головну доповідь з'їзду на тему «Мистецтво і політика», він писав: «Є ситуації, де митці мусять бути дуже насторожені. Ось прикро вражає, коли ті самі імена прикрашають постійно політичні часописи різних напрямків. Хай усі ті часописи високого інтелектуального і морального рівня, то все ж не все в порядку, коли один і той самий письменник співпрацює в часописах, що себе рішуче поборюють. Бо тоді люди, що думають, мусять поставити собі питання: що це значить? Чи це аполітичність, чи понадпартійність, чи безпартійність, чи може просто безхребетність, прикрита гаслами свободи?... Скоріше треба б назвати такий стан неполітичністю, що досить дивна серед митців політичної еміграції» [302, с. 91].

У своїй статті «Новочасна потуга (Ідеї до філософії публіцистики)» (1958 р.) М. Шлемкевич подав масштабне дослідження й теоретичне обґрунтування терміна «світоглядкової» публіцистики, нового для тодішньої української журналістики, що й донині залишається «білою плямою» в цій науці [319, с. 122].

М. Шлемкевич писав про публіцистичну традицію української літератури, спричинену не лише ментальністю, а й історичними обставинами. Він

пояснював вирішальне значення публіцистики в житті слов'янських народів, національний світогляд яких формувався не на університетських чи академічних кафедрах, а у світоглядних працях публіцистів: «Може, це не так історична тимчасовість, як якась своєрідна неминучість нашого духа. Може, саме в такій рішальній ролі публіцистики виявляється... особливо наше, українське прагнення поєднати мислення і діяння, прагнення до постійної близьини духа і життя» [189, с. 130]. М. Шлемкевич також передбачав: «Коли сердечна туга і мрія українства не в сфері абстрактних цінностей, але в цінностях здійснюваних і переживаних, і коли згідно з цим темою українського мислення є щастя справедливого і одночасно гарного життя, тоді публіцистика буде й далі правдоподібно осередньою і рішальною силою тих шукань і прагнень» [319, с. 128].

Аналізуючи тяглість духовного процесу «світоглядкової» публіцистики, що стоїть на межі філософії, М. Шлемкевич писав у праці «Новочасна потуга (Ідеї до філософії публіцистики)», що «публіцистика – це дрімуча філософія, а філософія – це свідомо своїх далекосяжних цілей і своїх методичних засад публіцистика» [189, с. 115].

Автор чітко розрізняв публіцистику (первинне) та журналістику (вторинне, похідне), вважаючи, що журналістика – це новий тип публіцистики [189, с. 111]. Публіцистику він теж зараховував до «межових речей», додаючи до літератури інші суміжні з нею сфери: науку, мистецтво, релігію, історію, філософію тощо. М. Шлемкевич вважав, що дати точне визначення публіцистики згідно з вимогами логіки складно, однак він брався за виведення означення, намагаючись окреслити найближчий рід і специфічну різницю виду всередині того роду (*Definitio fit per genus proximum et differentiam specificam* - Визначення відбувається за допомогою уточненого роду і видової відмінності). І, якщо фізіологію та астрономію автор легко окреслив відповідно до поданого «рецепту», то найближчого роду для публіцистики він не знаходив: «Не можна включити її ні в поняття релігії, ні мистецтва, ні науки. В своєму повному засягові вона не вміщається ні в одній з названих ділянок духової культури. А

все ж вона в їх сусідстві, і публіциста зачисляємо до родини співтворців чи співробітників духової культури» [189, с. 109–110].

Тож, початкова дефініція М. Шлемкевича така: публіцистика – одна з ділянок духовної культури, споріднена з наукою, мистецтвом, релігією, але не одна з них. Так само автор не міг знайти видову відмінність у середині роду: в науці, приміром, розбіжності існують або в предметі (але публіцистика – багатопредметна), або в методі (автор вважав, що не має спеціального публіцистичного методу) [320, с. 44].

Після цих міркувань М. Шлемкевич «зрікається точної логічної дефініції» і пробує окреслити показове означення (*definitio per demonstrationem* - ра визначенням демонстрації), себто приблизний перелік того, що зазвичай зараховують до змісту поняття публіцистики. У цьому контексті автор наводить цілу низку жанрових форм публіцистики, їх особливості та авторів: промови і послання; газетну і журнальну статтю; фейлетони, реферати-доповіді, есеї, ескізи, розвідки; актуальні праці політично-ідеологічного, критично-естетичного, світоглядного змісту та ін. Нарешті, не маючи змоги вмістити публіцистику в якомусь одному понятті, він образно уподібнює її до міфу, що має будити життя і заливати його собою, мов весна чи море.

Не тільки в публіцистиці, а й у філософії автор не може визначити рід і предмет, що споріднює між собою ці два поняття. Що більше, М. Шлемкевич їх поєднує, пропонуючи кілька образних синкретичних визначень, з-поміж яких класичне і всюди цитоване – про публіцистику як лаву життя, а також таке: «Публіцистика – це дрімуча філософія, а філософія – це свідомі своїх далекосяжних цілей і своїх методичних засад публіцистика» [198, с. 15]. Водночас автор подав певну ієрархічну типологію публіцистики: спочатку це рівень щоденників та тижневиків; потім – журнальні огляди, студії, етюди, есеї; і аж тоді – твори світоглядової публіцистики, що межують із філософією [320, с. 44].

Український журналіст, філолог Володимир Здоровега зауважив, що М. Шлемкевич трактував публіцистику в найширшому значенні. Однак

зазначимо, що, судячи зі статті М. Шлемкевича, автор також розумів публіцистику на двох рівнях: широкому (про який пише В. Здоровега), а також вужчому (рівень світоглядної публіцистики). І якщо, справді, на першому рівні (рід) у М. Шлемкевича йдеться чи не про всі журналістські виступи, то на другому (вид) – лише про публіцистику філософського спрямування: універсальну, автентичну, субстанційну, людинотвірну, концептуальну (а вона займає лише невеликий сектор публіцистики як такої) [320, с. 45].

М. Шлемкевич вважав, що публіцистика споріднена з наукою, мистецтвом, філософією, релігією, зараховував до публіцистики найдавніші промови і послання (апостол Павло, Демосфен, Цицерон), газетні та журнальні статті, есе, ескізи, розвідки М. Шлемкевич називав публіцистичними творами і сучасні актуальні праці політично-ідеологічного, критично-естетичного, світоглядного змісту [198, с. 15].

На початку 1960-х рр. М. Шлемкевич разом із Т. Лапичаком заснував Український публіцистично-науковий інститут, покликаний стежити за іншомовними публікаціями про Україну та реагувати на всіляку недостовірну інформацію і фальсифікації. 1953 р. почав виходити його журнал «Листи до Приятелів» – спершу як щомісячник невеликого обсягу, а від 1961 р. – як двомісячник подвійними числами. Журнал позиціонував себе як орган незалежної думки, критично налаштованої щодо панівних в українській діаспорі політичних та ідеологічних доктрин (здебільше взаємопоборювальних), а водночас як трибуну толерантного обговорення болючих питань українського життя, вільного обміну поглядами, коректної полеміки, що відповідало назві журналу і було принципово новим в атмосфері запеклого ворогування політиків і політиканів. Стиль журналу також принципово відрізнявся від панівної тоді в еміграційній журналістиці риторики і «бомбастики», тому редакція не раз застерігала свою не надто й численну аудиторію («Приятелів») від незуваженості, оскільки «згущений» зміст багатьох статей «вимагає трохи іншого читання, а саме повільного передумування, духовної активності, а не лише пасивного сприймання цікавих

фактів і сенсацій». Цю відмінність журналу від стереотипу відзначали не лише «приятелі», а й деякі колеги з інших видань (тоді як загалом «ортодоксальна» націоналістична преса ігнорувала його публікації). Так, в «Українському Прометей» 2 травня 1957 р. В. Сварог називав «Листи до Приятелів» «журналом нового типу», призначеним для тих, «хто хоче і вміє мислити» [261, с. 148].

Багато уваги журнал приділяв культурній інформації, насамперед із життя еміграції, новинам з радянської України, спогадам про бурхливі події недавнього минулого, культивуванню історичної пам'яті; не оминали й питань моралі та естетики в контексті літературного й мистецького життя українців на чужині, яка вже ставала постійною домівкою. Стежили й за культурним та літературним життям у радянській Україні; розуміючи підневільне становище там письменників і митців, зберігали толерантність і вибірковість, але й принциповість в оцінках; викривали русифікаторські маніпуляції КПРС [261, с. 148].

М. Шлемкевич та його колеги прагнули запропонувати українській громаді вільні від партійної вузькості погляди, демократичні й гуманістичні, суголосні плюралізму західного світу (не можна заперечувати вирішальний вплив адаптації до західної демократії на еволюцію поглядів багатьох емігрантів, особливо інтелектуалів), а водночас звернені до глибин української проблематики. Розуміння цієї проблематики пов'язувалося з розумінням світового життя та змін у ньому [261, с. 149].

Прикметно, що, звертаючись до творчості видатних письменників і митців радянської України, автори «Листів до Приятелів» ніколи не дозволяли собі довільних претензій та нетактовних звинувачень з приводу їхньої підневільної поведінки в умовах більшовицького терору («зламався», «покаявся» тощо). Ось, скажімо, стаття відомого поета й есеїста Остапа Тарнавського, родом із Західної України, «Максим Рильський – поет-гуманіст» [261, с. 158]. Ідеться про великі здобутки М. Рильського в поезії, перекладацтві, лексичному збагаченні й стилістичному вишліфовуванні української мови, про його роль як гаранта високого рівня української культури. А про вимушене

співіснування з режимом сказано дуже делікатно: «Все, що написав Рильський, вказує на його людську й поетичну гідність. Він ніколи не знизився до ролі режимного підбрехача. Рильський намагався в кожному вірші, писаному для заспокоєння вимог інквізитора, знайти і мистецьку, і людську достойність: його вірш майстерний, його мова – поетична, його думка – думка людини великої культури і такту, думка людини, яка навіть в ситуації немилосердної тиранії вміла зберегти свою гідність». Зауважмо: це писано в той час, коли войовничі ультратраптіоти оголошували чи не всіх радянських письменників запродавцями і з'являлися книги, в яких Володимира Винниченка, Миколу Хвильового, Миколу Куліша кваліфіковано як «гробокopatелів України» [261, с. 158].

«Листи до Приятелів» зверталися і до творчості нового покоління письменників радянської України, зберігаючи при цьому ту обережність, яка необхідна була, щоб не дати підстав для звичних нагінок на них з боку режиму. Так, у кн. 4 – 5 – 6 за 1967 р. надруковано статтю «Пізнаймо Павла Загребельного» [261, с. 158], велике інтерв'ю з ним (передрук з варшавського «Нашого слова») та уривок з роману «День для прийдешнього». У наступному числі передруковано з «Літературної України» статтю Івана Драча «Сполето, поезія, 1967» [261, с. 159] – про традиційний «Фестиваль двох світів» у італійському місті Сполето, в якому він брав участь (перший з українських поетів); знаменним і важливим було те, що І. Драч розповів про свою зустріч та розмову з видатним письменником і видавцем з м. Штутгарта (ФРН) Ігорем Костецьким, про якого в нас тоді воліли не згадувати [261, с. 159].

Редакція «Листів до Приятелів» дуже раціонально використовувала малий обсяг журналу і насичувала його великою кількістю різноманітних компактних матеріалів, серед яких статті про визначних діячів української культури і науки, відгуки на нові літературні твори, мистецькі імпрези тощо, анотації, бібліографія, спогади з українського життя, відповіді на запитання читачів. Більш-менш регулярно з'являлася рубрика «Справи Публіцистично-наукового Інституту», заснованого М. Шлемкевичем для висвітлення українського життя у світі, особливо ж для збирання інформації про відгуки на

нього в закордонній пресі. Наприклад, дуже цікавою була підготовлена Юрієм Лавріненком добірка «Проза Миколи Хвильового в оцінці американської критики. 1933–1963»; деякі з цих оцінок доволі неординарні [261, с. 159].

Часопис припинив своє існування невдовзі після смерті М. Шлемкевича, але в 1966–1967 рр. ще встиг надрукувати спогади та есеї про свого редактора й кілька принципових статей, що продовжували гостру критику болячок українського життя і стереотипів мислення. З-поміж них слід назвати статтю психіатра і публіциста Богдана Цимбалістого «Параноїдний стиль серед українців (Дещо про патологію українського політичного думання)» [261, с. 159], у якій стверджувалося, що параноїдальне мислення з його фальшуванням дійсності, неадекватністю й «надмірною ворожістю і агресивністю до людей» стало «майже панівним у нас», тобто в певних колах політичної еміграції, хоч водночас воно спостерігається і серед української суспільності взагалі. Причину поширення параноїдальності автор вбачав у глибоких травмах, яких зазнали українці, надто у XX ст., а насамперед це «факт, що українці не є партнерами в політиці, що українські справи вирішуються без участі українців», і це «посилює тенденцію дивитися на події як наслідки дії всемогутніх темних і злих сил...» [261, с. 159].

Часопис «Листи до Приятелів» залишив слід в інтелектуальному житті й журналістиці української еміграції, як і серія «Життя і мислі» видавництва «Ключі». Про пієтет, який мав М. Шлемкевич у колі своїх колег, можна судити хоча б із того, що Остап Тарнавський свою книжку есеїв «Туга за мітом» [235] присвячував «пам'яті розумного Вчителя і щирого Приятеля М. Шлемкевича». Юрій Лавріненко віддав «глибокий поклін покійному редакторові журналу «Листи до Приятелів» Миколі Шлемкевичеві, що захопив мене до критичної праці» [286, с. 7].

Григорій Костюк у своїй праці присвятив окремий розділ М. Шлемкевичу. Він, зокрема, писав: «Це була людина широкомасштабного державного дихання, з добротною європейською освітою і культурою (докторат Віденського університету, далші студії в Сорбонні), філософ з покликання й

фаху, людинознавець і психолог. Він увесь свій небуденний талант віддав на пізнання людини взагалі, а української зокрема. Пізнанню замуленої бездержавністю української людини М. Шлемкевич присвятив багато своїх праць: «Проблема української інтелігенції» (1936), «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (1949), «Загублена українська людина» (1954), «Галичанство» (1956) та інші. Світоглядowo – демократ у найглибшому розумінні цього слова, він гостро боровся з тоталітаризмом у світі, в тому числі й отруйне його відлуння в українській спільноті» [277, с. 380].

Отже, публіцистична спадщина М. Шлемкевича розмаїта за своєю змістовою наповненістю. Перші кроки в цій сфері творчої діяльності він розпочав у роки Української національної революції публікацією праці про європейський соціал-демократичний рух. Твори М. Шлемкевича, написані в другій половині 1920-х рр. переважно за межами України, оповиті тугою за Батьківщиною. У публіцистичних працях цього періоду творчості вченого, впорядкованих у формі репортажів і есеїв, притаманний показ своєрідних культурно-філософських мандрів, не приховуванням свого болю за втратою української державності, спогляданням на сталий і розмірений розвиток європейських країн. У 1930-х рр. М. Шлемкевич активно долучався до партійно-політичного життя Галичини, ставши членом ФНЄ. Для його публіцистичних творів цього періоду характерна політичність, у них міститься пошук нових шляхів і принципів відродження української нації. Його праці періоду Другої світової наближені за своїм змістом до творів 1920-х рр., спрямовані для української молоді і стосуються вивчення досвіду європейських країн. Твори, написані в еміграції в останні двадцять років життя М. Шлемкевича, сповнені роздумами про майбутнє держави, прагненням до вдосконалення української нації, вирішенням національних проблем, комплексів, що вкорінювалися у свідомість протягом століть. На другу половину 1950-х – початок 1960-х рр. припадає апогей його публіцистичної творчості. Будучи редактором журналу «Листи до Приятелів» і ставши співзасновником Українського публіцистично-наукового інституту, у своїх

публіцистичних творах він торкався питання перспектив подальшої долі української еміграції та майбутнього України.

Таким чином, працюючи редактором і дописувачем українських періодичних видань, М. Шлемкевич здійснював активну редакційно-видавничу діяльність протягом усього свого життя. Важливим чинником в організації редакторської праці він бачив гуртування навколо себе наукових і літературно-мистецьких сил, об'єднаних єдиною метою, виховання їх у дусі відданості народові. Він дотримувався твердого переконання, що редактор мав бути тим організатором матеріалів, який залучатиме більшу кількість цікавих публікацій. Публіцистична спадщина М. Шлемкевича, особливо в еміграції, була спрямована на показ правдивих подій про Україну. Головним завданням у своїй публіцистиці в останні роки життя вважав «вдихнути» в представників української еміграції нові ідеї, щоб вони знайшли себе, адже в той період вони переживали духовну кризу. У всіх публіцистичних працях вченого є основна думка – побачити в майбутньому сильну, незалежну Україну з власними орієнтирами, ідеями, концепцією державотворення.

Література до розділу

48, 49, 51, 56, 96, 99, 101, 102, 104, 111, 118, 119, 120, 123, 124, 126, 130, 133, 142, 148, 151, 155, 156, 165, 166, 167, 189, 198, 204, 208, 213, 218, 224, 229, 232, 235, 242, 244, 245, 261, 266, 277, 286, 295, 302, 319, 320, 322.

РОЗДІЛ 4.

Наукова спадщина

4.1 Україна в історико-культурологічній типології Миколи Шлемкевича

Науковий доробок М. Шлемкевича не тільки свідчить про його інтелектуальну діяльність, освіченість, але й дає змогу простежити еволюцію його світогляду та поглядів. Серед творів мислителя слід виокремити найвідоміші та знакові: «Прогулка до великої столиці. Гутірка при ватрі про світогляд і характер» (1947 р.), «Загублена українська людина» (1954 р.), «Галичанство» (1956 р.), «Душа і пісня» (1956 р.). Вони об'єднані тематикою визначення рис українського національного характеру (релігійність, любов до природи, праці, індивідуалізм, меншовартість, потяг до справедливості, естетизм, особлива роль жінки, матері в суспільстві). М. Шлемкевич розглядав український індивідуалізм, окреслюючи його коротко – індивідуалізм без індивідуальностей, а також зневажливо називаючи його «гіперіндивідуалізмом».

Науковець особливе місце відводив українській пісні. Вона, на думку філософа, – праматерія української душі; в ній відображається все: думки, переживання, це «наше найбільше щастя і наші скарби – це наше благословенство і наше прокляття одночасно» [179, с. 49]. Аналізуючи українців у статті «Душа і пісня», М. Шлемкевич застерігав від поширення меншовартості: «Ми занадто часто зовнішніми впливами пояснюємо наші внутрішні вияви» [179, с. 49].

У праці «Загублена українська людина» дослідник викривав велику кількість негативних рис українського народу: «захитаний світогляд», безініціативність, брак відваги, активності, яскравих думок» [180, с. 7]. М. Шлемкевич зазначав, що інтелігентна людина не може створити держави й утримати її. Для цього потрібні сили, сильна людина, а не вільний дух, притаманний українському національному характерові. Інтелігенція у

світосприйнятті М. Шлемкевича перебуває осторонь національної кризи, не знає, «що дати для розради».

У цій книзі він описав основні типи переживання дійсності українською людиною новітньої доби й особливо зразків екзистенційного існування українців після Другої світової війни – і тих, які пішли в еміграцію, і тих, хто залишився під владою Радянського Союзу. Зокрема, М. Шлемкевич писав про феномен масових «душевних зламів» у носіїв української ідентичності, переживання стану «межових ситуацій». Аналогіями «межових ситуацій» особистого життя людини в історії є перехідні періоди. Перехідний період в історії як період радикальних зрушень в існуванні певних спільнот примушує людську свідомість загострено сприймати час та історичні події [180, с. 25].

М. Шлемкевич проаналізував всеосяжну кризу української людини, яка в подіях ХХ ст. загубила чіткі світоглядні, моральні й естетичні орієнтири свого існування. Мистецька творчість, замість того, щоб бути в безпосередній близькості до життя, до відображення його почуттєвої правди, ставала прозовою чи віршованою ілюстрацією більшовицької та націоналістичної ідеології. Такий «спутаний Ерос» на службі в ідеологій і є знаком загубленості української людини в глибинах власної душі. Взагалі мистецтво, завдання якого через актуалізацію почуттєвого начала показувати прояви та мету людського життя, поводить так, нібито воно є світоглядом, тому що повчає і веде людину до якихось великих цілей. Світогляд же, «замість роз'яснювати дороги життя» і давати людині чіткі моральні норми й ідеали, намагається «зворушувати» людину, ніби він і є мистецтво [180, с. 34].

Науковець, осмислював типові життєві ситуації українців, ставив остаточний діагноз модерній людині та й усій епосі, яка породила ці проблеми, коли в її визначенні ще й ще раз говорив «про покинутість людини, про тривогу як її основне почуття, про тривогу як про праматерію душі» [180, с. 34]. Та саме стан тривоги створює можливість виведення індивіда за межі свого несправжнього існування, тому що змушує шукати чітку спрямованість у майбутнє; майбутнє це часто також невизначене, однак є хоча б надія, що саме

там людина може позбавитися цього всеосяжного почуття. Тому стан тривоги найчастіше є конструктивним; для людського існування він означає, що людина здатна прямувати у своє майбутнє, сподіваючись, що в ньому її ще щось чекає [239, с. 18].

М. Шлемкевич твердив, що, незважаючи на екзистенційну несправжність американського суспільства (та, напевно, як і будь-якого іншого), українці не можуть не пристосовуватися до умов його існування, інакше їх розчавить ця нова для них реальність. Але, пристосовуючись, одягаючи потрібні «життєві маски», все ж таки не потрібно забувати й про «свій український світ». Якраз цей «український світ» у нього й створює можливість прориву до автентичного буття, до своєї екзистенції [180, с. 36].

У праці «Загублена українська людина» М. Шлемкевич крізь призму світоглядних настанов українців досліджував народження, формування, розщеплення, за-(роз-)губленість тогочасної української людини в умовах політичного конформізму. Автор також детально розглядав моральну кризу української душі, яка сформувалася на тлі історичних умов та суспільних криз (соціальної, культурної, політичної, економічної). Так, на його думку, українська людина того часу, дозволивши підпорядкувати себе абстрактній ідеї, відсторонилася від християнської моралі, а український науковий світогляд, втративши істину, трансформувався в примітивну агітку. Він також досліджував поняття етичних ідеалів, суспільних цінностей, «заблукану творчість», у межах якої художня література стала одним із засобів «ідеологічного ошукання», а також осмислював кризу сім'ї, що була пов'язана, на думку автора, насамперед із жіночою емансипацією та сексуальною революцією, що відбулася у XX ст. [242, с. 140]. Таким чином, філософ здійснював глибокий аналіз проблем української ментальності на культурному, моральному, творчому, інтимному рівнях.

Я. Калакура, О. Рафальський і М. Юрій стверджують, що людина – це ключова ланка у взаємодії культури і цивілізації. Цивілізація віддзеркалює поступ людства у сфері культури в широкому розумінні слова, виступає як

певна стадія організації і змісту культурного, соціального, економічного, політичного і духовного життя [269, с. 7].

«Загублена українська людина» – це спроба відповіді на болючі питання життя української еміграції, які для М. Шлемкевича фокусувалися в політичній і моральній кризі, у втраті українською людиною тих якостей, що забезпечують здатність адекватної відповіді на запити доби. Власне, говорячи про еміграцію, М. Шлемкевич постійно брав до уваги історію української людини взагалі. Його уявна, бажана аудиторія – вся Україна. «Дорогі українські люди Харківщини, Полтавщини, Київщини, широкої й великої України, – люди Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині, Підляшшя..., – звертався він до цієї аудиторії. – Знову стою перед вами і чекаю відповіді від вас. Мої питання не вичитані з чужих мудрощів. Я ставлю перед вас українські думки, зроджені в українській душі. Я ставлю перед вас вічну боротьбу української душі з ангелом сумнівів. Чи почую відгук?» [180, с. 9]. І забуття цієї боротьби немає і не буде: «Загублена українська людина живе в нас і плаче в нас» [180, с. 11]. Тому М. Шлемкевич звертався до історії цієї людини – до історії її загубленості, себевтрати.

Початок «пригод» сучасної української людини, вважає він, слід шукати «при смертному одрі другої української держави» (козацької, Гетьманщини – добу Київської Русі він оминає). Опинившись під владою Москви, провідна козацька верства, колись горда і свавільна, розщепила на кілька адаптованих до нових умов характерних, зорієнтованих на виживання, людських типів. Один із них – «старосвітські поміщики», увічнені в геніальній карикатурі М. Гоголя. Ставимося до цього типу з погордою чи сміхом, але, каже М. Шлемкевич, оглянімося навколо себе – побачимо його, в осучаснених шатах, там і сям. Інша частина колишньої провідної козацької верстви, яка не могла задовольнитися таким животінням, «присідала до нових, російських імперських возів». При всьому прив'язанні до України, її звичаїв та народної культури, ці люди впліталися в життя ще молодой, сповненої енергії та перспектив Російської імперії. Цей тип М. Шлемкевич умовно називав гоголівською людиною. Знов-

таки: і цей тип, сказати б, пішов у мандрівку століть - скільки «-енків» щирувало і щире на найвищих посадах у радянській імперії. Але, зауважив М. Шлемкевич, «в теперішніх достойників немає тієї любови до України, що колись горіла в Гоголя та в інших українців на імперській службі» [180, с. 19].

Для доби розвалу «другої української держави» притаманна сковородинська людина, яка є глибоким людським типом, що не прийняв нової російської дійсності, але й не опустився до рівня «старосвітського» поміщика. У своїй душі, в самовдосконаленні, він шукав нового, кращого світу. М. Шлемкевич погоджувався з порівнянням Г. Сковороди із Сократом, проте грецький мислитель проповідь моральної перебудови й очищення «виніс на атенські базари» і мужньо виступив проти панівної тоді софістики, а український – зі своєю правдою «жив по затишних пасіках поміщиків» [180, с. 20]. Сократ зі своїм ученням означив початок нової духовності, а «Сковорода при всій шляхетності й величчю означає тільки кінець епохи, а не початок нової» [180, с. 20]. Блідий відблиск сковородинської постави публіцист убачав у тих діячах науки й літератури, які сповідують «тиху відданість духові без огляду на потреби нового життя», а в поезії – «проповідь втечі від життя в душу і долю» (тут варто застерегти, що М. Шлемкевич зовсім не був прихильником політичних або якихось інших декламацій у поезії).

Гасло шевченківської людини «Борітеся – поборете!». Суспільний ідеал Шевченка – знання і справедливість, осередком світогляду кобзареві людини є наука, моральний ідеал – вільний дух [180, с. 23]. В І. Франка – це дух, що тіло рве до бою. Яскравим зразком шевченківської людини вчений називав саме І. Франка. І хоч які це різні світи – М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, В. Винниченко, – але всі вони мріяли про суспільство з вільним духом, для яких держава – це тільки організаційна форма того суспільства. Утвердити українське вільне суспільство своєю власною державою – стає політичним, конечним ідеалом шевченківської людини [180, с. 25]. М. Шлемкевич наголошував на першості «суспільства людського духа» над державою, що має бути лише формою для нього. У цьому

могла бути його альтернатива абсолютизації державництва, що панувала в риторичі нелюбих йому «політруків», у застиглих догматах політиканів. Рутині безликіості він протиставляв «спіраль індивідуалізації».

Шевченківська людина радикально відкидала пристосування до чужої сили в Україні, чекала правди й науки не для поринення в забуття, але для перетворення світу й життя на основі нового, праведного закону. Така людина сформувалася на межі ХІХ–ХХ ст. [261, с. 138].

М. Шлемкевич спростував думку, що шевченківська людина пов'язана насамперед із мистецтвом, адже в уяві поета покровителями правди були Архімед і Галілей. Ядром світогляду такої людини він вважав науку, що має рушійною силою розум. Моральним ідеалом її він називав вільний дух, що сам на основі свого пізнання самовизначається. Від морального ідеалу залежить ідеал соціологічний.

Водночас М. Шлемкевич розрізняв два типи людських об'єднань: спільноти і товариства. Спільноти творить саме життя, а товариства – це результат свідомої волі людини. Для шевченківської людини на перше місце виходять «розумові товариства». Дослідник зазначав, що людина розуму й науки мріяла про суспільство вільних духів, конституційно створене нею, як про ідеал співжиття. Щоб утвердити таке суспільство, потрібна власна держава – у цьому полягає суть політичного ідеалу шевченківської людини [180].

Автор наголошував, що цьому часові був властивий оптимізм, зумовлений успіхами науки, вірою в її всемогутність. Головні риси світогляду такої людини втілили, зокрема, М. Драгоманов, М. Грушевський, Леся Українка, М. Коцюбинський, В. Стефаник, В. Винниченко, а також українські революціонери та січові стрільці [261, с. 138].

Натомість до омріяного «суспільства людського духа» Україна, на його думку, наближалася в національній революції 1917–1923 рр., свідком, а почасти й учасником якої він був у м. Києві. За твердженням М. Шлемкевича українська шевченківська людина завершила свій розвиток і свою боротьбу. Вона створила державу вільного духа - Українську Народну Республіку, що й було її метою.

Мабуть, усе-таки не цілком створила, не завершила її оформлення, та й реальна життєва, соціальна наповненість нетривалого буття цієї держави була далекою від замисленого ідеалу, хоч шлях і було обрано. М. Шлемкевич змушений констатувати, що вільний дух створив державу, однак не втримав її. Причини – не тільки в зовнішніх обставинах та в нашій неприготованості; вони глибші, вони були неминучі, клас, що їх репрезентує – інтелігенція – не може створити держави й утримати її [180, с. 27]. На це потрібна інша сила, сперта на глибоку традицію, на життєвий інтерес. Треба зазначити, що він оминав конкретний зміст означеної проблеми. Його тут цікавило інше: як національна катастрофа позначилася на долі української людини. Розпочинається криза – так зване розщеплення, як форма себевтрати. Повторення – в іншій формі – того, що було у XVIII ст.

Це розщеплення, на його думку, починається з пошуку причин поразки та винних і відбувається в трьох головних напрямках віднайдення «сильної людини», яка має подолати слабкість вільної людини-інтелігента. Перший напрям – це клас хліборобів, тільки сильна хліборобська людина створить і втримає державу. Так вважав і представник консервативної течії українського політикуму 1930-х рр. В'ячеслав Липинський. Другий напрям дотримувався думки, що вільну і щасливу державу не створить інтелігент, а тільки сильна людина, глибоко закорінена в класі пролетаріату. Провісником такого комплексу думок був голова Директорії УНР В. Винниченко, а потім вони оформилися в цілий рух на Наддніпрянській Україні 1920-х рр., найяскравішим виявом якого став хвилювізм (від імені відомого громадського діяча і письменника Миколи Хвильового. – *Н. Л.*).

І перша, і друга ідеї, за всієї своєї часткової обґрунтованості, не утримувалися на рівні вільної і цілісної, з погляду досягнення повноти українського буття, шевченківської людини, були відщепленням від неї.

Та найрадикальнішою антитезою вільному духові є світогляд, оформлений у Західній Україні та в європейській еміграції, центром якого стали публіцистичні праці представника інтегрального націоналізму в українському

політикумі 1910–1930-х рр. Дмитра Донцова. Донцовська сильна людина – це людина ірраціональної волі, догми, волюнтаристська людина. М. Шлемкевич не заперечував таланту Д. Донцова, з яким колись почасти співпрацював, але в його великому впливі на галицьку молодь, а потім на політичну еміграцію не бачив багато доброго. Він, на його думку, прищеплював імморалізм і тоталітарне мислення, почерпнуте з чужих джерел та не адекватне українській реальності, хоч і вніс динаміку та запал в ідеологічні дискусії [180, с. 28].

Усі названі напрями пошуку української сильної людини як альтернативи людині вільного духу, на думку М. Шлемкевича, вичерпали себе або збанкрутували. Але, згадуючи про еміграцію, стверджував, що «доля покарала нас прокляттям духовної неплідності. Знайшовшись серед темряви післявоєнної, серед перехресних скитальських доріг, ми не мали дороговказних зір. І тоді в розпуці ми поверталися до давніх, пережитих етапів мислі. 40-ві роки - це постійні заклики назад. Ті роки переповнені такими «назадницькими» тенденціями. Назад до Липинського! Назад до Донцова! Назад до Хвильового! Назад до демократичної проблематики 1917–1918 років!» [180, с. 33]. Але ж хліборобський клас В. Липинського знищено під час революцій, розкуркулення та голодомору 1932–1933 рр. Українського комуніста вистріляно або приборкано. Волюнтаризм донцовського типу вироджується в пусту фразу і в атмосфері західних демократій стає анахронізмом. Проте за інерцією та через відсутність традиції критичного мислення він усе ще панує, особливо в середовищі молоді. (Особливо шкідливим, вважав М. Шлемкевич, є диктат догматів у літературній творчості, і його оцінка емігрантської поезії досить сувора й саркастична. Зауважмо, однак, що це було написано до розквіту т. зв. Нью-Йоркської школи молоді поезії, що повстала проти ідеологічних та естетичних шаблонів). Натомість вільний дух (чи то його залишки), «окопавшись в демократичних колах і установах, тепер вже веде оборонну тактику» [180, с. 29]. Основна частина книжки М. Шлемкевича присвячена аналізу ситуації, коли безперспективні ідеї не здають своїх позицій, а вільний дух слабкий і дезорієнтований.

Він має усвідомити свій потенціал і свою можливість охопити всю складність і все багатство життя. Саме вільний дух дружній усім творчим проявам життя. А ірраціональні, волюнтаристські, догматичні ідеї ворожі їм. Цю ворожість М. Шлемкевич, зокрема, простежував у таких тонких сферах, як мистецтво, поезія, любов, ширше – у царстві Ероса (під Еросом він, за античною традицією, розумів не лише людську інтимність, а життя благодатного духу взагалі, поривання за межі рутини, повноту розкриття особистості, протистояння канону; в нього два крила – світогляд і мистецтво; тому Ерос – у всіх живих з'явах літератури й мистецтва, скажімо, в усій українській літературі 1920-х рр. – від П. Тичини до М. Хвильового. І, оглядаючи сучасну йому літературу, насамперед емігрантську, М. Шлемкевич констатував: «Ерос у неволі» і висував гасло: «розкувати Ероса!»). Водночас вільний дух зовсім не виключає громадянських мотивів у мистецтві, поезії, бо ж він таки вільний сповна, він тільки бере їх під своє крило, не дозволяючи логічну дисципліну плутати з агіткою [261, с. 139].

Ці та інші думки М. Шлемкевича, хоч і висловлені понад півстоліття тому та за інших обставин, видаються, проте, досить актуальними сьогодні для нас, із нашими часто не дуже мудрими конфронтаціями прихильників протилежних, однаково затертих і давно спростованих «абсолютів». Повчитися можна в М. Шлемкевича толерантності, багатобічності думки, вміння бачити різні виміри явищ та процесів і, часом, їхню взаємодоповнюваність та, сказати б, необхідність їхнього протистояння для здорового розвитку всякого життя.

Для прикладу можна розглянути взаємодію «порядної людини» й інтелектуала. «Порядні люди» складають (власне, складали) основу сталих суспільств (це стосується і радянської «порядної червоної людини»). Вони забезпечують політичний і моральний консерватизм, вони – оплот філістерства або й фарисейства, бояться заглянути думкою в нетрі власної душі, й нерідко горе тому, хто відважиться зробити це за них. Література й мистецтво, коли це роблять, наражаються на неприйняття та осуд. Скрізь (наведено приклади світової міри) і в нас так само [261, с. 139].

Під цим кутом зору М. Шлемкевич пропонував слушний погляд на нашу класику від Т. Шевченка до О. Кобилянської. «Зудар індивіда й його серця з тим утвердженням у нашому світі моральним ідеалом порядної людини – це найглибша тема Шевченкових великих поем від Катерини через Наймичку, Відьму, аж до Неофітів і Марії. На Заході України трагічна молодість Франка й його революція це удар із суспільством, що завмерло в тупій владі ідеалу тільки порядної людини, ідеалу утвердженого й благословлюваного церковною гієрархією. На переломі сторіч установлюється деяка рівновага. На сході України революційне кипіння, революція 1905 р., життєвих наслідків якої не може вбити навіть і Столипінська реакція. Леся Українка, Коцюбинський, Винниченко розбивають тісні рамки тільки порядної людини. На заході – духовна революція Івана Франка й його учнів отвирас вікно у світ і в запліснявілі кімнати вривається нова думка й нова життєва постава. Стефаник, Черемшина, Мартович, Кобилянська, далі Молода Муза – все це своєрідна антитеза філістерства» [180, с. 78–79].

Але звернімо особливу увагу на цей висновок М. Шлемкевича: «Це час рівноваги між суспільством порядної людини й творчим духом. Це родючий час для оформлення української людини-індивіда» [180, с. 79]. Тобто мораль порядної людини, суспільство порядних людей неминучі й необхідні як система стримів, як чинник «рівноваги», без чого поривання «вільного духа» зависатимуть і розряджатимуться в порожньому просторі. Нові цінності виборюються в боротьбі, або вони – фікція. Приблизно так постає ця колізія – світова колізія – в розважаннях М. Шлемкевича [261, с. 140].

Він постійно мав на увазі світовий контекст. «На переломі наших сторіч почув світ страшне слово глибокого філософа культури: – а я кажу вам, умер останній бог, хай живе надлюдина! – Минуло чверть століття. Знову інший пророк культурного схилу, Освальд Шпенглер, кликав світові: а я вам кажу, умер дух, хай живе техніка! – І знову проминуло чверть століття. І тепер саме в половині його виразно бачимо: коли вмер Бог, і вмер дух, – на наших очах вмирає людина! О, приятелі: – рятуймо ж людину серед нас, рятуймо людину в

нас!» [180, с. 152].

Тим часом «серед безмежжя просторів плаче українська загублена людина» [180, с. 39]. Її плач, певно, гіркіший, ніж будь-чий. Бо хоч і в теперішній Європі дух б'ється підстреленим птахом, але ж народи Європи – «духовно завершені вже, окреслені індивідуальності». І «які були б ми щасливі, коли б сьогодні, в час негоди, ми могли б увійти під високе склепіння нашого «Гамлета» чи нашого «Фавста»; коли б могли шукати доріг духа, заглиблюючися в наших Кантів, Шопенгауерів, Ніцше, Бергсонів. Маємо великих провісників у Шевченкові, Франкові, Лесі Українці, але не маємо завершителів духа. Тож не під склепінням своїх палат, але серед дороги, битий вітрами, стоїть український дух-скиталець без теплої одежі мислі й образу» [180, с. 135].

У «Загубленій українській людині» М. Шлемкевич розглядав необхідність важливого внутрішнього звороту: «Душевна криза наростала роками, тож і реконвалесценція не є справою одного дня, чи року, і не може бути вислідом засвоєння цієї, чи іншої готової ідеології, або наслідком членства в цій чи іншій групі. Важний внутрішній зворот! Важно прокинутися і вийти з тупого самовдоволення! Важно привернути пошану чесности; важно привернути правду й відвагу: – мислі, життя, мистецтва. І коли і тут тільки виняткам дано бути героями, то тужити, створювати підсоння, в якому може здійснитися віднова Духа й життя – це призначення нас усіх» [180, с. 154]. Зробити такий зворот найтяжче, адже «легше зробити революцію, ніж настроїти цілу душу на її новий тон» [180, с. 148]. Автор також закликав ніколи не бути засобом, а лиш ціллю в собі.

М. Шлемкевич робив такі влучні порівняння: «Бо в душах людських є все: – ангел і чорт, святий і розпусник, праведник і злодій, і лише перевага одної чи другої крайності характеризує людину. І є культурна людина, і є дикун-звір у людині, але культурна людина в цивілізованому суспільстві приборкує звіра, накладає намордник закону на його пащеку... Цивілізація і культура заганяють того злочинця й звіра в душевне підземелля, де вони мовкнуть, чекаючи нагоди

вискочити... Звір прокинувся в українській душі, і оце нове порядкування життя, його нормалізування поволі заганяє того звіра назад у духовні печери» [180, с. 59–60].

М. Шлемкевич доходив висновку, що: «В душах є все, небо і сонце, і далина, і темні льохи для приборканого в душі злочинця. В людській душі є добро і зло, правда й брехня, щирість і підступ, праведник і розбійник. Цивілізація присмирює несоціальні сили злочину, егоїстичних прагнень, але й нівелює оригінальні й незвичайні пориви до новости, до творчості, добуваючи на поверхню досить однострійне обличчя порядної людини» [180, с. 74]. Однак на сучасному етапі внутрішні вияви такого хижацтва можна пояснити здебільшого впливами зовнішніми: тероризмом, природними катаклізмами, всюдисущим насиллям, брудом тощо. Таким чином, ми пробуджуємо ще в наших душах великого звіра. Цей звір – найстрашніший, бо поїдає дух, стає масовою свідомістю (себто несвідомістю); почуття страху, агресії та озлоблення поступово замінюють усі інші почуття, спілкування просякнуте сарказмом, іронією, жовчю, а відтак про еліту в Україні доводиться говорити як про міф [318, с. 175].

М. Шлемкевич приділяв особливу увагу дослідженню української душі, яку він називав ядром, протоплазмою нашого духового існування. Вчений намагався осягнути суть життя. Важливе значення в цьому для Нового часу мають «два кличі у постаті неспокійного духа»: «існую посскільки думаю» і «усе треба зустрічати сумнівом» [239, с. 12]. Українські філософи та історіософи доклали чимало зусиль, щоб довести мовну і расову окремішність українців. Саме така інакшість була причиною самотності нашої держави в Східній Європі, що підтверджує зародки самотності української душі, якої не розуміє світ.

Щоб зрозуміти українську душу, слід було порівняти її з душами інших народів, підтвердивши подібність і відмінності. М. Шлемкевич порівнював українську душу з грецькою, з якої народжується душа європейська. Наша душевність проявляється в пісенній ліричності. Українська міфологія,

порівняно з європейською, надто бідна, хоч українці мали «славне Слово княжої доби» і «Думи козацької епохи». Міфічні герої найяскравіше проявлялися в європейському епосі, з яким пов'язувалася західна філософія. М. Шлемкевич писав: «Пізніше в таких європейських сагах місце богів і героїв займають абстрактні поняття, як субстанція, буття, бування, дух, небуття, ніщо, воля, дух, і ми матимемо нові оригінальні саги в формі філософських систем Фіхте, Гегеля, Шеллінга, Шопенгауера» [261, с. 135].

Якщо європейський епос обертається в уявному світі, то епос український стосується світу історичного, реального, ґрунтується на фактах. М. Шлемкевич зазначав: «Український епос не намагається пластично їх зобразити, але занурює їх в українську душевну праматерію, в ліричну пісенність, і тоді виймає їх звідти преображеними і перетопленими в чудовному горнилі розспіваної, емоціональної настроєвості. Тоді перед нашими очима постають формальні парадокси, але все нове зразу здається парадоксальним. Тоді перед нами постають ліричні епопеї» [239, с. 14].

М. Шлемкевич стверджував, що в українському світі без супротиву співучість, пісенність приглушує уявність, зміст. Як діють у такій ситуації європейці, він показував на прикладі Ріхарда Вагнера, котрий підпорядкував музику змістові опери. На думку дослідника, музичний зміст наших пісень значно глибший і багатший, ніж словесний, поетичний, уявний, а форма вбиває настроїв, бо настроєва пісенність боїться твердої, ясної форми. Домінантною формою в українській музичній творчості вважається пісня, цей «наш геніальний примітив», який «вбиває творчі таланти» і не зрозумілий для світу, хоч асоціюється з «примітивами Полінезії, Африки». Саме цим автор пояснює музику М. Лисенка як «жертву закоханості в пісні». Аналогічно він оцінював перевагу етюдів і пейзажів у нашому малярстві. Те саме стосується українського народного театру [261, с. 136].

У житті українці мають індивідуалізм без індивідуальностей, бо він боїться форми. Такий індивідуалізм проявляється в отаманщині. Українська емоційність зумовлює перехід однієї крайності в іншу, любові в ненависть і

навпаки. М. Шлемкевич ставив завдання перед формотворчою інтелігенцією: «патосові степу протиставити співмірний патос інтелекту» [239, с. 20]. Виконанню такого завдання протистояли концепції В. Липинського і Д. Донцова як «протиінтелігентські течії». На противагу таким підходам в останні роки життя Т. Шевченко показав «досконалу синтезу-завершення в «Неофітах», «Марії», у могутніх переспівах-подражаніях», давши приклад для українських митців на майбутнє.

На шляху дослідження української людини М. Шлемкевич підходив до життя народу як тяглості. Мислитель прагнув розбудити загублену українську людину. Таке завдання стоїть перед провідною верствою, моральний обов'язок якої вести маси. Шукаючи «нинішньої розгубленості української людини», М. Шлемкевич звертався до часів втрати нашої козацької держави, коли провідна верства почала перетворюватися в старосвітських поміщиків, інтереси яких не виходили поза межі задоволення біологічних потреб, тобто їхнє життя перетворилося в животіння [239, с. 20].

Інша частина провідної козацької верстви не могла змиритися з подібним життям і почала вплітатися в нове життя Російської імперії. Таких вихідців з українського народу автор кваліфікував як тип гоголівської людини. Він не зник і в радянські часи, хоч і зазнав чималих змін, адже серед його представників немає тієї любові до України, яку ще зберігав М. Гоголь.

Поразка національно-визвольного руху 1917–1923 рр. змусила переглянути ставлення до вільного духа, вважаючи його причиною невдач. На перший план вийшла сильна людина. Перший тип сильної людини почав обґрунтовувати В. Липинський. Ідеться про сильну хліборобську людину. В. Винниченко побачив таку сильну людину в пролетаріаті. Цим зумовлена ціла течія під назвою хвильовізму. Найрадикальнішим антиподом вільному духові була людина ірраціональної волі. Тип сильної людини, який пропагував Д. Донцов, проявився на західноукраїнських землях і серед українців у європейській еміграції [239, с. 21].

Попри такі нові явища вільний дух не вмер, але, як пише М. Шлемкевич, для 1920-х рр. «стає старим, витертим, немодним одягом тих, що не вміють прислухатися до голосу нових часів, нових подій». Він залишається ще й тому, що доля сильної людини виявляється трагічною. Починаючи з 1930-х рр., про сильну хліборобську людину говорити не доводиться. Не витримав випробувань часу український пролетаріат, зустрівшись «з сильною комуністичною людиною московського хову». Автор стверджував, що донцовська людина в 1930-х рр. відзначалася не силою, а лише «позою сили», бо набула протилежних рис: «не переконування, але голосне перекрикування других – це підсоння, яким впирається та ніби сильна людина, людина пози». Так само зблідла віра в розум, логіку, правду, бо патос вільного духа перетворив каменярьське шукання в забаву циркового штукаря [261, с. 139].

Після Другої світової війни твориться розгубленість «розщепленої української людини». Як наслідок посилюються «назадницькі» тенденції, які вимагали повернення до В. Липинського, М. Хвильового, Д. Донцова, «демократичної проблематики 1917–1918 років». М. Шлемкевич так описував трагедію української людини: «Живемо епігонами і наше мислення має позначки мислення епігонів. Найкращий того доказ: колишні живі протилежності тепер механічно зв'язуються, без органічних вирівнянь, без органічної синтези... На перехресті доріг стоїть українська душа в латаній свитині, зшитій із поношених і потертих мислей» [239, с. 21].

М. Шлемкевич вказував, що йдеться про повернення до джерел світогляду, головною підвалиною якого нині має бути наука. Світоглядні пошуки стосуються не лише науковців, а й мистців. У конфесійній сфері на перше місце виходять не питання святих віри, а дискусії про православ'я, католицизм, протестантизм.

Європейська думка також переживає кризу і не може дати розради українцям. Дві світові війни розхитали віру в могутність розуму. М. Шлемкевич зазначав: «Людина усвідомила собі, що вона маленька комашка на малій піщині... Світ заговорив про покинутість людини, про тривогу, як її основне

почування, про тривогу, як про праматерію душі». Звідси – висновок, що українська людина загублена і схиляється до забуття, а це означає замкнуте коло. Отож, на порядок дня стає питання про те, як «почати новий рух» для зустрічі з «новою правдою життя» [239, с. 21].

Він вважав, що поза межами батьківщини українці стали нацією духу, втративши головні атрибути державної нації, що засвідчує моральну кризу сучасного українства, цебто кризу людини і водночас кризу людських взаємин. У повоєнному світі людину почали підпорядковувати ідеї, яку ототожнюють з носіями, що відчули пориви звіра. Щоби приборкати в людині злочинця і звіра, цивілізація та культура використовують силу закону. Звір прокинувся і в українській душі, тому стоїть питання про «засуви нової моралі й людського закону», щоб вийти з душевної кризи [261, с. 140].

Рушійною силою в суспільстві М. Шлемкевич вважав не засаду, а моральний ідеал. Проте «кожна верства має свої окремі ідеали та живе ними». Такі моральні ідеали творять своєрідну ієрархію цінностей у суспільстві. Боротьба ідеалів не заперечує панування «верховодного ідеалу», а також формує уявлення про порядну людину. На порядних людях, яких він ототожнював з філістерами, засноване суспільство. Проте порядна людина схильна до ізоляції, своєрідного гетто, тобто обмеження життя колом родини чи найближчих знайомих, а в ліпшому разі до роботи в громаді [239, с. 22].

Серед тих, хто належить до типу порядної людини, особливе місце належить ідейній людині, яка «означає вищий щабель у гієрархії ідеалів і суспільної піраміди». М. Шлемкевич писав: «Ідейна людина – це вже інший стиль життя, несений іншим моральним ідеалом. Замість замкнутості в родинному егоїзмі, маємо тут на першому місці службу суспільству». Ідейна людина виходить поза межі родинної замкнутості, поза межі морального закону родини.

Суворі приписи моралі порядної людини не стосуються героя і революціонера. Те саме слід сказати про представників мистецької творчості. Як зазначав автор, «мистецтво – це дірка від ключа, якою заглядає порядна

людина до недозволених для неї кімнат розкоші й злочину». Цим зумовлені суспільна терпимість щодо мистців-творців, здатність дивитися поблажливо на «романтичні прогріхи» великих письменників, художників і музик, артистів і кінозірок [261, с. 141].

Філософ порушував питання про життєвий ідеал порядної людини. Він вказував, що здорове суспільство тримається на рівновазі двох світів: консервативному, статичному світові протиставляється світ революційний, динамічний. Порушення рівноваги між ними породжує «недуги суспільства». При перевазі статичних форм суспільство «засинає, а то й загниває». Коли гору бере революційна думка, суспільство розвалюється [239, с. 22].

Протистояння індивіда з моральним ідеалом порядної людини пронизує творчість великих поетів Т. Шевченка («Катерина», «Наймичка», «Відьма», «Неофіти», «Марія»). У Галичині такий удар представляла «трагічна молодість» Івана Франка. Поза межі вимог «тільки порядної людини» виходить творчість Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка на землях Наддніпрянщини, а в Галичині таку духову революцію розпочав І. Франко, а за ним пішли В. Стефаник, Марко Черемшина, Л. Мартович, О. Кобилянська, а далі – митці «Молодої Музи». Так народжувалась людина-індивід [239, с. 22].

М. Шлемкевич звертав увагу на особливості ставлення до української людини з боку царської і радянської влади. Царська влада переслідувала лише «ідейну людину-організатора, духову людину і вкінці революціонера». На противагу їй радянська влада поставила за мету знищити тип порядної людини та її мораль як основу суспільної піраміди на українських землях. Таку людину втілювало трудове селянство. Після того всі сили були спрямовані на формування червоної порядної людини. У мистецтві таку мету ставили перед витворами соціалістичного реалізму.

Польські окупанти також нищили українську людину. Як наслідок посилювалася сфера впливу революційної людини. Вона поповнювалася з молоді, яка не могла реалізувати своїх намірів. Друга світова війна підтвердила, що серед утікачів на Заході порядна людина майже зникла: на її місце прийшли

«герої» і «революціонери», що насправді означало інфляцію цінностей. Винятком були США і Канада, де українська порядна людина поглинула нових прибульців, які вважали себе героями й революціонерами. М. Шлемкевич писав: «Вони стають порядною людиною в новій трансформації, з власною хатою, власним автом. А часті й голосні маніфестації, щораз рідше відвідувані, це милий і невинний спогад юних днів, днів весни, і трохи недорого данина далекій батьківщині, данина, якою окуплюється чиста совість і новий блаженний сон духа нової порядної людини». Однобоке суспільство порядної людини витіснило «героїв» і «революціонерів» [261, с. 149].

У матеріалізованому світі цінність людини міряють величиною доходу, а духовні скарби втрачають своє значення. М. Шлемкевич так характеризував позицію порядної людини в нових умовах: «Стояти здалеку місць ударів, бути нейтральним – вважається навіть атестатом вищості. Бути нейтральним серед боїв духа і політики!». Наслідки плачевні: «не лицар ідеї, але часто, так дуже часто, лис і хитрий Панько стають нашими політичними прообразами». Тепер уже українці в діаспорі не можуть захоплюватися «ідеалом блаженного мужа, що не йде на совіт нечестивих», бо знають, що треба «протиставити ідеал людини, проречисто накреслений дійсно великою українською людиною з великою моральною відвагою, Іваном Франком» [239, с. 17].

Філософ зазначав, що закордонне українство поділене на різні частини, що зумовлене неоднаковою долею вихідців із нашої землі, «горем і болем української душі». Проте він переконував: «Із глибин страждання, спільного для всіх провінцій, віровизнань і політичних партій, із болю української душі і з просвітленням того болю пізнанням – може зродитися нова громада духа, справді глибока, і справді соборна» [239, с. 17]. «Українська душа», - писав М. Шлемкевич, - з'являється як світогляд або етос чи життєвий уклад, але вони мають глибинні праджерела, що «зачинені для розуму». Ідеться про царство Ероса як вихідний пункт духовної культури.

Дух сучасного українця, підкреслював М. Шлемкевич, формували світогляд і мистецтво, які філософ називав двома взаємопов'язаними силами.

Безумовно, між ними існують відмінності. Світоглядні поняття вимагають ясності й виразності, тяжіють до наукової точності. На противагу їм, художній твір «накидає переживання, а не переконує», «любуються недоговореностями, півтонами, нюансами». Хоч світогляд і мистецтво «йдуть у протилежних напрямках», нагадують «два крила Ероса сучасної людини», вони мають на меті пошук правди [261, с. 154].

Від таких засадничих положень автор переходить до аналізу причин духовної кризи, загубленості української людини. Насамперед він підкреслював, що свідомість і мистецтво «відбігли від своїх засадничих функцій»: світогляд – від «ясности й виразности, логіки, дисципліни розуму», а мистецтво – від «безпосередньої близьини життя» перейшло до ілюстрації ідеології. Проте М. Шлемкевич наголошував на тодішніх особливостях Наддніпрянщини й Західної України в цих царинах. Під більшовицьким пануванням насаджувався як офіційний світогляд марксизм, але мистецтво прагнуло свободи і не відривалося від життя. У Галичині Ерос добровільно прийняв духовні кайдани і навіть пишався ними. У таких переорієнтаціях світогляду й мистецтва автор вбачав кризу української людини [239, с. 18].

М. Шлемкевич стверджував, що заідеологізованість негативно вплинула на міжвоєнну творчість Богдана Лепкого й Уласа Самчука. Як протилежність їм, називає Івана Франка, який не допускав підміни художності ідеологічними аргументами. Отож, «розкувати Ероса» – це означає відкрити дороги не лише до творчості, а й волі та щастя української людини [239, с. 18].

У таких умовах автор закликав до «утвердження в самопізнанні», або «звороту до душі». Він шукав аналогій в античній історії і тодішньому світогляді, а відтак зазначав: «І в наших часах кризи ми є свідками, як відступають на дальший план проблеми, що досі стояли в осередку світоглядних шукань, отже, проблеми астрономії, фізики, біології, а в осередку сучасного мислення з'являються проблеми історії, соціології, етики, коротко проблеми людини. Бо не можливо людині й суспільству в кризі жити тільки зовнішнім світом, жити в об'єкті!» [261, с. 155].

М. Шлемкевич зауважив, що нинішня криза української душі проявляється в загубленій українській людині. Ще сто років тому осердям української думки й чину була ідея свободи, яка могла бути здійснена в «суспільстві вільних духів», утверджена у вільній, самостійній державі. Проте така держава не була утримана. Тоді визріла ідея сили, сильної людини, яка обґрунтовувалася у двох варіантах: соціологічному й психологічному. Прихильники першого варіанта шукали такої людини в хліборобському або пролетарському класі, а другий варіант бачив її в образі людини ірраціональної волі. Друга світова війна призвела до скитальства української людини [239, с. 19].

Вихід із такої кризи М. Шлемкевич формулював як заклик: «Загублену в світогляді, в порядку життя, в мистецькій творчості людину шукаймо тут, в її первісному й інстинктивному щасті». У країнах поселення українці потрапили в суспільство з напруженим темпом життя, але зберігають свій український світ. Рятуватися від самотності можна в родині, яку оточує порожнечою маса. Проте родина й кохання як колишні опори світу захиталися – «і це саме поглибило страждання сучасної людини». Отож, українська людина не має замикатися в родинному колі [261, с. 156].

Філософ зауважив, що поза межами Батьківщини українці покликані зберегти символи свободи духу й творчості, життєві форми й політичну організованість, щоби повернути їх, збагативши новими ідеями, на рідну землю після її звільнення від чужоземних поневолювачів, що буде «відновою духа й життя». Автор бачив «перші проблески свідомості нашого духовного стану, що вже є початком обнови». М. Шлемкевич писав: «Жива українська душа прагне й вимагає нової одежі духа й життєвих форм, і живих їх здійснень у новій українській людині». Звісно, не треба відкидати набутого досвіду, бо «шукання щастя не пропадають безслідно». Українська людина має дивитися ширше, підніматися вище, а мислити далі, щоб не «залишатися тільки тінню минулого». Слід зазначити, що він не пропонував конструктивної концепції, а лише фіксував симптоми національної недуги, що неодмінно вимагає лікування [239, с. 19].

На думку М. Шлемкевича, це і є найглибша глибина драми загубленої української людини: «Є про що нам думати і сьогодні... Треба було мати неабияку інтелектуальну й громадянську мужність, щоб говорити в очі співвітчизникам таку гірку правду». Говорячи своїм колегам чи опонентам дуже прикрі речі, він водночас виявляв велике розуміння до їхніх клопотів і заблук – як до неособової провини. Його настанова, яку він не раз повторював: «Ми повинні доторкатися болючих питань із тією ніжністю й обережністю, які тільки допускаються вимогою мужньої отвертости» [180, с. 15]. І цієї настанови послідовно дотримувався [261, с. 141].

Він зазначав, що українці розгублені, не знають, що робити. Ні прості люди, ні інтелігенція, ні інші країни не можуть допомогти, оскільки всі перебувають у моральній кризі. У карколомних подіях першої половини ХХ ст. українська людина втратила чіткі світоглядні, моральні й естетичні орієнтири свого існування: «Загублена людина живе в нас, і плаче в нас» [180, с. 11]. Захоплюючись минулими, вже висловленими ідеями, ідеалами, вона не спроможна створити щось нове: «На перехресті доріг стоїть українська душа в латаній свитині, зшитій із поношених і потертих мислей» [180, с. 7].

На думку М. Шлемкевича, Україні потрібне виховання насамперед «сильної людини», а не «вільного духу». Доки цього не станеться, українська людина буде «загубленою». Таким чином, він вбачав виховання «сильних» людей у постійному звертанні до традиційної української культури. «Сильною» є людина, котра «глибоко заякорена у традиції» [180, с. 131].

Порятунок українців М. Шлемкевич бачив у них самих, оскільки: «Світ не має що дати нам для розради. Його мисль так само в кризі» [180, с. 37]. Саме тому він у праці «Прогулька до великої столиці. Гутірка при ватрі про світогляд і характер» закликав молодь зважитися на те, щоб «думки нарешті стали ділом», поставити чіткі цілі перед собою та вибудувати власний світогляд, проукраїнський [197, с. 23].

М. Шлемкевич протиставляв українську провідну верству «найвищого гатунку» (інтелігенція), «творців духу й зрілості» тій же верстві, але вже з

ознаками інфантилізму та олігофренії: «Ми є власниками геніяльного примітиву і, вдоволені, не можемо розстатися з ним. Ми подібні до розпещених дітей, які мали щасливу молодість. Вони часто не можуть вкластися в умовини зрілого віку. Вони демонструють перед світом свою закохану прив'язаність до батьківського дому, на здивування людей, які такі ознаки пестійства і дитячої кокетерії називають просто інфантилізмом, недорозвитком. Так оце і ми, закохані у наш геніальний примітив, виводимо його в шароварах і при бандурному співі перед світом, який не розуміє цього і неприготований починає орієнтуватися, пригадуючи собі примітиви Полінезії, Африки...» [189, с. 109].

Дивним чином тоді пояснюється наша схильність до мучеництва поруч із терпимістю та лояльністю щодо інших країн, які частково навмисно завдають нам болю. Поняття певного самоочищення, катарсису, біблійної самопожертви і надалі досить актуальне. Ще один із характерних наслідків цього комплексу — підсвідома настанова релятивної агресії (ворожості). О. Кульчицький з цього приводу зауважив: «Людина у стані, зумовленому комплексом меншовартості, може виявити ворожість до спричинників комплексу і, не маючи спроможності (через нерівність сил) їх виражати, — змушена притлумлювати їх у собі» [283, с. 158].

М. Шлемкевич розглядав «звіра» як перманентну компоненту душі. У статті «Душа і пісня» писав: «В душах є все, і коли заглянемо в них, в кожній побачимо щось із ангела і щось із чорта, щось із тварин, і з духа, праведника і злочинця. Важна панівна частина, і вона характеризує для нас душу» [179, с. 62]. Він застерігав: «Ми занадто часто зовнішніми впливами пояснюємо наші внутрішні вияви» [179, с. 62]. Такі зловживання наразі дуже поширені. Вони часом переплавляються в пошуки «крайнього».

Робота М. Шлемкевича «Українська синтеза чи українська громадянська війна?» (1946) [208] є спробою відповіді на болючі питання українського політичного життя, і хоч постала з гіркого політемігрантського досвіду, але парадоксальним чином, через стільки десятиліть, нагадує нам і деякі наші

нинішні проблеми. «Споконвіку діють в українському світі три творчі сили, що намагаються організувати, підводити на щораз то вищий щабель українську соціологічну масу, нарід», – так починає свою працю М. Шлемкевич. Ці сили – «українське єдиновладство (монархія), українське народовладство (демократія) і українське провідництво» (як видно з подальшого, мається на увазі отаманство в його конструктивній, неанархічній ролі, – сказати б по-теперішньому, «народна самооборона»). Це творчі, організуючі сили. Але «вони зустрічають у народній плязмі питомий кожній масі опір безвладности», а до пасивної безвладности ще й «активний спротив асоціальних, відосередніх, анархічних первнів», найчастіше організованих «ізгоями з трьох названих творчих сфер», що всі разом «дають могутню темну силу», «чорного демона» нашої історії [208, с. 47].

Отже, як впливає з думок М. Шлемкевича, якщо аналізувати основний гріх нашої історії, то творчі сили дуже рідко виступають злагоджено та зазвичай рухаються в різних напрямках. Вони найчастіше перебувають у стадії прихованої або навіть і відвертої громадянської війни. З такої ситуації відразу ж має нагоду скористатися чужа влада: «Не можемо сказати, що тільки демократія гарантує розумність влади, тільки провідництво – силу і тільки монархія – тяглисть. Але утверджуємо, що демократія кладе головну вагу на розумність ладу і влади; провідництво – на її силу і волеву спроможність, монархія – на тяглисть, постійність. В самім понятті доброго ладу й доброї влади мали ми всі три вимоги, висунуті одночасно. Тож уже в самім понятті міститься *implicite* вимога синтези розумности, що її хоче досягти демократія, і сили, що її обіцяє дати провідницька метода, і тяглости, що її забезпечує дідична монархія, – значить, у понятті доброго ладу й доброї влади міститься вимога синтези наших трьох ідей» [208, с. 38]. Цитату М. Шлемкевича можна застосувати й до часу сьогодення. Замінімо тільки монархію «сильною президентською владою», провідництво – «потужним урядом», демократію – «сильним парламентом» і побачимо, що умови доброго ладу і доброї влади будуть забезпечені лише за умови об'єднання трьох ідей. Про це М. Шлемкевич

писав у першій половині ХХ ст.

Враховуючи історичний досвід, М. Шлемкевич уважав перемогу однієї з тих українських політичних сил неможливою та навіть небажаною, натомість їхню синтезу – необхідною умовою побороення «чорного демона» нашої історії. За такого «доброго ладу» консерватизм як ідейний спадкоємець монархічної традиції мав би забезпечувати тяглість державності, а народовладдя – підтримувати свободу, гарантувати раціональність влади та обмежувати сваволю політичних провідників: «Ідейне багатство і лицарськість у суперництві і співпраці ідей – це повинно стати українською притаманністю й українською гордістю. Отже, або українська синтеза, або українська громадянська війна!» [208, с. 40].

М. Шлемкевич використовував у своїх творах форму вільної розмови з читачем/слухачем, як, наприклад, під час уявної подорожі або прогулянки славетними містами. Він пропонував «зробити історичну прогулянку для potwierдження стародавности тих трьох українських ідей, їх єднань і їх взаємної боротьби» [208, с. 12]. І справді простежував цей український феномен від Київської Русі до УНР, пояснюючи успіхи єднанням, а поразки й катастрофи – взаємопобороюванням, що призводило до деградації отих «творчих сил» і стимулювання «демона руїни». Пригадується «Дух руїни» Олега Ольжича, опублікований 1940 р. в м. Празі і напевне ж відомий М. Шлемкевичу: в кожному разі паралелі очевидні. Хоча й відмінності очевидні, насамперед в оцінках подій та діячів нашої новітньої історії. Її картина в М. Шлемкевича багатобарвніша й складніша, він не схильний докоряти лише одній зі сторін протистояння, бачить помилки й провини всіх. Більше того, джерелом розбрату вважав прагнення до гегемонії будь-якої із сил, покликаних солідарно вибудовувати державу. «Перемога однієї ідеї неправдоподібна і небажана», – стверджував він [208, с. 39]. Натомість потрібна «синтеза ідей», яка є основою «найважливіших світоглядів». На цьому фундаменті мають постати органічні «політичні синтези» як «передумова доброго ладу і доброї влади».

Найзагальніші вимоги до цих «доброго ладу» і «доброї влади» - вони повинні бути «розумні, сильні і постійні, себто тяглі» [208, с. 49].

Критерію розумності найбільше відповідає демократія, сили – провідництво, тяглості – монархія. Як їх поєднати? Власне, чіткої відповіді в М. Шлемкевича не знайдемо. Та вона й неможлива, коли мати на увазі механічне поєднання чи якийсь розподіл площин дії. Кожна з означених ним трьох творчих сил здатна увібрати в себе цінні елементи двох інших, і найбільше спроможна до цього демократія. Принаймні про неї він говорив з найбільшою симпатією і найбільшою надією, оскільки вона орієнтована на свободу духовної творчості, думки, слова, а водночас може передбачати – як стримувальний принцип – деякий консерватизм; також «демократична система партійних групувань, тактичних компромісів, віч, дискусій, виборів – має метою виявити й вилушити те спільне і зріле, на якому можна будувати сильну владу без засобів примусу і терору» [208, с. 51].

М. Шлемкевич визначав місію української політичної еміграції в пошукуванні синтезу отих трьох ідей, у виробленні ідеалу ладу і влади розумної, сильної і постійної (тяглої). Він здійснив огляд історії українських політичних еміграцій і наголосив на особливий характер останньої з них, до якої сам належав. Російський царський режим не нищив субстанцію народу, а тільки політичну верхівку, не допускав сил українства до вияву. За режиму більшовицького «в краю переслідується і нищиться не тільки національна верхівка, але й субстанція взагалі. Там засипаються всі джерела національного існування: національна духовість, расово-кровна її основа і органічні суспільні сили, що були першими підвалинами тієї духовости. Такого систематичного і розумово розробленого, так неухильно і неперебірливо веденого бою з українством як нацією досі не було» [208, с. 61].

За цих умов місія еміграції стає універсальною. Адже знищити народну пам'ять і народ не вдасться. Настане час відродження. Тож еміграція мусить бути «носієм українського національного світу». Вона несе зі собою «кивот завіта, душу нації, і має повернутися з нею, збереженою в чистоті, в рідний

край» [208, с. 62]. Чи здатна вона на таку місію? Здається, М. Шлемкевич має сумніви щодо цього. Він уже не раз із гіркотою говорив про розбрат і безпринципну колотнечу, брак доброї волі до згоди. І в цій праці нагадував про негативний досвід, з якого не зроблено висновків. Так, у 1930-ті рр. в Західній Україні націоналізм, маючи за собою «свіжі духові сили і нарід», будучи «звістуном обнови життя і душ», міг би відповідати українській потребі й українському стилю – «усупереч модам, що йшли тоді з усіх тоталістичних сторін: східньої, західньої і місцевої польської». Але він не спромігся на це і, «заплутавшись в тоталітарних посяганнях у духові й політиці, не виконав свого призначення». І тепер «тільки анахронізмом вражають спроби, – іноді нещирі проби під т. зв. неodemократичною вивіскою – надолужити те, чого не виконано раніше в підсонні добровільних рішень і приязно отвертих душ» [208, с. 48]. Звертається він і до пізнішого досвіду: «Не можемо забути злочасного зразку 1941 року, коли еміграція, не упорядкувавши себе, стала в ріднім краю не зачином організації, але громадянської війни в найгіршому, крайньо неморальному розумінні» (певно, має на увазі боротьбу між «бандерівцями» і «мельниківцями», що призвела й до політичних убивств) [239, с. 120].

М. Шлемкевич, як і, власне, вся українська політична еміграція, вірив у недовговічність радянської імперії та в неминучість повернення вигнанців на батьківщину. Як і в місію еміграції, хоч ця його віра була сповнена тривоги: «Багата душа наша, і нова скитальщина збагатить її новим пізнанням і досвідом, новими мислями і переживаннями. Але на ніщо здалося все те багатство, коли не знайде воно собі порядку. Воно буде тільки притокою нових поділів і нової внутрішньої гризні. Чи здобуде еміграція скарб своєї мудрості і свого порядку і чи принесе рідному краю внутрішній український мир, передумову державної сили і зовнішнього владного миру? Чи навпаки стане розсадником нових кривавих поррахунків. Це найгірніше схоплення в заголовок поставленої теми: або українська синтеза, або національна смерть» [208, с. 63]. Такою драматичною дилемою закінчуються його роздуми. Нині можемо застосувати її не лише до долі еміграції, а й до історичної долі України взагалі.

Що ж до еміграції, то, мабуть, М. Шлемкевич (і не він тільки) перебільшував її можливу роль у майбутньому державному влаштуванні України.

У праці «Галичанство» (1956) [55; 174] йдеться про надто делікатні для нього особисто, як галичанина, речі. Власне, міркування, висловлені в цій книзі, почасти апробовані в різних доповідях та дискусіях, починаючи від 1941 р. «Суспільство приймало ці мислі різно, – зазначав М. Шлемкевич у передмові. – Одні нарікали, що такі погляди принижують і знецінюють галичанство. Інші, навпаки, були обурені, що хтось може говорити про галичанство з любов'ю» [174, с. 4]. Але ж – «Стоїмо при переконанні, що галичанство, як усе людське, не є ні досконалістю, ні повною невдатністю. Усвідомити собі його суть, відчутти й бачити його прикмети й хиби – вважаємо потрібнішою річчю, ніж під тиском різних підсвідомих психічних комплексів сліпо й безкритично хвалити його чи так само сліпо й безкритично відкидати» [174, с. 6].

У праці «Галичанство» він досліджував ще один вимір української синтези – соборність українських земель: тих, які перебувають «у світлі Львова», і тих, «що стоять у духово-політичному засягу Києва». М. Шлемкевич простежував історію України від найдавніших часів до середини ХХ ст. Зіставлення українського політичного ідеаліста зі Сходу України з політичним реалістом-українцем із західноукраїнських земель – дає змогу авторові «Галичанства» зробити висновок про неминучість формування нового психологічного типу справжнього українця-соборника. М. Шлемкевича можна вважати одночасно прихильником ідеї української специфіки, вираженої в поєднанні східних і західних характеристик, або тим, хто коливається між Сходом і Заходом.

Історія піддала українців своєрідному природному добору: від примусу панщини та утисків польської держави на Січ утікали найбільш енергійні, свавільні та рухливі особистості. Унаслідок цього добору серед західних українців, уважав М. Шлемкевич, переважають розважливі, обережні, вперті та дисципліновані особи, натомість серед східних українців – емоційні, запальні та відчайдушні. Ця психологічна відмінність наочно проявилась у листопаді

1918 р., коли в м. Львові провідники Західно-Української Народної Республіки мали спонукати народні маси до зрушення, натомість у м. Києві провідники Директорії УНР мусили радше стримувати повстанську стихію [174, с. 38].

Усе суще в Україні поза колишніми володіннями Австро-Угорщини він називав Сходом, тобто включно, наприклад, із Холмщиною. Щоправда, потім пом'якшив категоричність і погодився, що в міжвоєнний період Західною Україною можна вже вважати й Волинь, яка опинилася під владою Польщі. Проте все одно під умовним Сходом він продовжував розуміти одночасно Вінницю, Київ, Чернігів, Полтаву, Харків, Донбас, Одесу і навіть Кубань [174, с. 56; 173, с. 14–15].

М. Шлемкевич пропонував вважати типовими західноукраїнськими і східноукраїнськими діячами Петра Сагайдачного та Богдана Хмельницького, ще й декларуючи, що можливий факт народження Б. Хмельницького на Жовківщині нічого не значить. Насправді під його «Сходом» слід розуміти передусім Центральну Україну. Головними рисами Сходу і Центру автор називав творчу вітальну потугу, стихійність, анархізм [174, с. 61].

Автор звертався до найважливіших подій української історії і вже в княжій добі бачив деякі відмінності між українським Заходом і Сходом – насамперед у способах протистояння кочовим ордам: романтичні мотивації київських князів, оспівані в «Слові о полку Ігоревім», – і продумана, вперта, непохитна боротьба короля Данила. Або: порівняння П. Сагайдачного і Б. Хмельницького. І так протягом усієї історії – «на заході перевага раціональних, розумових первнів: на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоційно-волевих рухів» [174, с. 11, 15–16]. Мабуть, тут є певна схематизація (сам автор застерігав: поділ між українським Заходом і Сходом не абсолютний, і згадані характеристики мають «приблизне значення»). Усе-таки важко заперечити таке, скажімо, важливе спостереження: у XVI–XVII ст., поряд зі збройним тиском східних і південних сусідів, Україна зазнавала економічного тиску європейського Заходу через задіяння нових торговельних шляхів (насамперед, до м. Данціг; нині – м. Гданськ).

Поділ між українським Сходом і Заходом не абсолютний. Це не виключає, що на українському Сході могли траплятися і напевно траплялися суто раціональні, скажімо галицькі типи, і навпаки, в Галичині можуть появлятися носії придніпрянських рис [174, с. 83].

Від того часу минуло понад 70 років, а ми знову є свідками зіткнення тих двох протилежних оцінок. Тим цікавіше послухати, що мав сказати на цю тему галичанин М. Шлемкевич. «Предметом наших роздумів, – конкретизував він свою тему, – буде частина нашої батьківщини, а саме – Галичина як психологічна категорія. Маємо приглянутися до галичанства як до окремої – що так висловимося – душевно-расової відміни серед українства, як до окремого типу, і спробуємо розуміти його постання, форми історичного буття і вкінці його сучасні завдання в зв'язку з завданнями всього українства» [174, с. 7–8].

Однак у ХІХ ст. не все було таким однозначним – в ідеях будителів духа (насамперед Маркіяна Шашкевича), почасти в діяльності Головної Руської Ради, що постала як відповідь на події 1848 р., окреслювалися національні вимоги, що виходили за межі примирення з реальністю і снували нитки політичного самоздійснення [261, с. 143].

Для опису поведінки провідних суспільних верств (і маси, що готова або неготова йти за ними) у різних історичних ситуаціях М. Шлемкевич користувався термінами «політичний реалізм» і «політичний ідеалізм». Перший, у його розумінні, ґрунтується на ідеях, що «вже втілилися в якийсь порядок зовнішнього світу», другий – на ідеях, «до яких належить будучина». Україна, на його думку, досягала успіхів тоді, коли було розумне поєднання революційного ідеалізму і творчого реалізму. Деякі елементи першого й другого він добачав – у різних пропорціях – у діяльності П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, в ідеології Головної Руської Ради 1848 р., а найповніше вони виявилися в утворенні УНР та ЗУНР. Тут, у Галичині, на початку ХХ ст. носієм політичного ідеалізму стало українське січове стрілецтво, а політичного реалізму – апаратно-урядові організації. Певний синтез реалізму й ідеалізму в акціях державотворення в період національно-визвольних змагань 1917–

1923 рр. був свого роду вивершенням тих колізій, що характеризували галицьке суспільство кінця XIX – початку XX ст., рутинність якого зрушувала революційна діяльність І. Франка та його сподвижників, творчі пошуки видатних митців та письменників, що кидали виклик філістерству [261, с. 143].

Чимало сторінок у книзі «Галичанство» М. Шлемкевич присвятив аналізу політичних, культурних і господарських структур галицького суспільства 1920–1930-х рр. та українсько-польським відносинам. Цікавою є характеристика комуністичного руху, причин його успіхів, а потім занепаду. Він бачив тут «своєрідний національно-соціальний рух», що «захоплював молодь, селянську, студентську». Давався взнаки сильний вплив «українського комунізму», який «жив і дихав патосом самостійності, що проривався в різних напрямках...» [174, с. 77].

Великим ударом для лівого руху в Галичині стали події в УРСР – репресії проти національної інтелігенції, голодомор 1932–1933 рр. За цих умов політичну ініціативу перехоплює ОУН – «масова організація з тоталітарною ідеологією». М. Шлемкевич називав три причини стрімкого зростання авторитету й сили ОУН: «пацифікаційний» терор польської влади початку 1930-х рр. (підтриманий більшістю польського суспільства), відповіддю на який став революційний терор націоналістичного підпілля; розчарування громадськості Західної України в західних демократіях, які, за винятком Чехословаччини, фактично підтримали польську окупацію; употужнення нових сил – італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму, які «були пронизані ресантиментом після поразки в війні і бажанням змін», а «такі настрої саме підходили до настроїв Західних земель, зокрема до настроїв галицької молоді» [174, с. 79]. Безперечно відважний ідеалізм цієї молоді набирає анархічного характеру. Послаблені демократичні сили стиснуті між двома крайніми: угодовським щодо Польщі УНДО та тоталітарною ОУН. Цей період М. Шлемкевич називав «періодом руїни», коли Галичина втрачала «свої творчі життєві форми» [261, с. 144].

І лише в поєднанні, збалансованості цих характеристик, на його думку,

можливий продуктивний результат національного масштабу. Один із шансів розвитку такого поєднання він убачав в об'єднанні майже всіх українців в одній державі - УРСР. Його спостереження в чомусь суперечливі, у чомусь прозорливі, але в будь-якому разі сьогодні зберігає свою актуальність толерантний і розважливий аналіз відносин і зв'язків різних регіонів України.

Тут знову бачимо здатність М. Шлемкевича розглядати постаті та явища всебічно і давати пояснення навіть тому, що не надається до виправдання [261, с. 145]. Та коли він переходить до аналізу політичної, інтелектуальної і моральної атмосфери в еміграції 1950-х рр., то твердо каже: «...В цьому місці вже межа розуміння, і далі важко знаходити злагіднюючі аргументи (...). Коли у вільному світі, в мирний час і серед нашого приниження, замість піддати суворій ревізії свої погляди і постави, люди і групи тримаються своїх давніх претенсійних думок і неморальних практик, — тоді ще шукати якихось оправдань неможливо» [261, с. 101–102].

Заключний розділ книги «Епілог: Соборне зрівняння» присвячений зближенню та культурному взаємообміну Сходу та Заходу України. М. Шлемкевич вважав, що за умов об'єднання українських земель у повоєнній УРСР відбувався процес «осхіднячення» Західної України й «оґаличанення» Східної України: «Йде взаємне наближення, уподібнення уладу життя і уладу духа, корисне для обох сторін взаємодоповнення. Соборність стає не тільки географічним і державно-політичним поняттям, а й психологічним» [174, с. 105]. У цьому процесі можливості галичанства М. Шлемкевич оцінював досить скромно, покладаючи більші надії на український Схід, його невикористаний ще культурний потенціал [261, с. 145]. «Жертви, що їх приносить Україна в боротьбі за самоздійснення, оправдані тоді, коли вони підготовлять нову, оригінальну українську культуру. Бо тільки задля назви, тільки задля мови і обряду, платити таку ціну не варто. Та оригінальна культура може вирости з неспожитих душевних багатств українського Сходу» [174, с. 106].

На жаль, ця частина його праці написана узагальнено. М. Шлемкевич

закінчив тезою, гіркуватий оптимізм якої залишається прийняти сьогодні: «На події в Україні дивимось не як на останнє прокляття страшного суду історії, але як на чистилище, крізь яке проходить нація, поки увійти в царство своєї свободи і держави» [174, с. 107].

У працях «Українська синтеза чи українська громадянська війна?», «Загублена українська людина», «Галичанство», «Верхи життя і творчості» реалізувався наче весь життєвий досвід М. Шлемкевича. Висока освіта й культура, допитлива думка надали цим працям тривалого значення. У них М. Шлемкевич веде бій за перемогу людини, зокрема української, над ворожою силою. У них також бачимо його як людину, яка любить свою вужчу батьківщину - Галичину, а водночас є справжнім соборником-патріотом усієї України [261, с. 74].

М. Шлемкевич у книзі «Загублена українська людина» (1954 р.) [67; 68; 71; 180] описав основні типи переживання дійсності українською людиною новітньої доби й особливо зразків екзистенційного існування українців після Другої світової війни - і тих, які емігрували, і тих, які залишилися під «Советами». Конкретніше він писав про феномен масових «душевних зламів» у носіїв української ідентичності, переживання стану «межових ситуацій» [180, с. 14]. Момент межовості в перехідних ситуаціях М. Шлемкевич зафіксував у таких словах: «Це ще не кінець горя розщепленої української людини. Аж тут починається її розгубленість. Великі трагедії, тяжкі переживання нації часто є струсом духа, після якого приходять глибокі відкриття» [239, с. 22].

Образно висловлюючись, для України вся перша половина ХХ ст. виступає своєрідною перманентною точкою переходу, суцільним перехідним періодом. Революційні події 1905–1907 рр., Перша світова війна, революція 1917 р., національно-визвольні змагання 1917–1923 рр., встановлення більшовицького режиму, НЕП, насильницька колективізація та індустріалізація, голодомор 1932–1933 рр., репресії 1930-х рр., Друга світова війна, возз'єднання Західної України з Наддніпрянською Україною, спроби утворення української державності 1939 р. на Закарпатті (Карпатська Україна) та Акт про відновлення

державності від 30 червня 1941 р. – усі ці доленосні події постійно й корінним чином змінювали світосприйняття тих конкретних людей, які ідентифікували себе з українською нацією, тобто на рівні їх особистого життя вони ставали межовими ситуаціями. Такі соціальні, економічні, політичні, культурні кризи породжували і відповідний їм кризовий стан свідомості, що тяжів до ірраціональних способів світосприйняття. Чимало українських інтелектуалів у 1930–1940-х рр. мали багатий власний (найчастіше гіркий) досвід переживання та осмислення таких доленосних подій, що й підштовхувало їх до культивування екзистенційного світовідчуття, яке, своєю чергою, виливалось у стихійне філософування з його моментами «межових» ситуацій, «ходіння по муках» самотньої людини, абсурдності й бездушності зовнішнього соціального світу та драми цієї самотньої людини, закинутої долею в цей повністю чужий для неї світ. За екзистенціалізмом, сенс життя людина усвідомлює на межі його втрати. Не дивно, що виразні екзистенціальні мотиви ми спостерігаємо під час осмислення історичної проблематики в працях М. Шлемкевича [240, с. 15].

Отже, серед історіософських праць М. Шлемкевича чільне місце займає «Загублена українська людина». Предметом рефлексій вченого в цій науковій розвідці стали проблеми людини, її проявів, типів, видів душі, відмінність її від натовпу, цінності. Класифікуючи типи людей, мислитель виокремив такі типи: «старосвітський поміщик», «гоголівська людина», «сковородинська людина», «шевченкова людина», «сильна людина», «нова людина», «порядна людина», «ідейна людина», «людина-герой» і «людина-революціонер». Футурологічні очікування пов'язані з вірою науковця в появу нової української людини, яка мусить вийти з тюрми самозакоханості, з постійно «відчуваючої» кривди, що породжує постійну меншовартість. В інших своїх працях - «Душа і пісня», «Українська синтеза чи українська громадянська війна?» - М. Шлемкевич шукав відповіді на болючі питання українського політичного життя з гіркого політемігрантського досвіду. Він визначав місію української політичної еміграції у виробленні ідеалу ладу і влади розумної, сильної і постійної (тяглої). Він здійснив огляд історії українських політичних еміграцій і наголосив на

особливому характері останньої з них, до якої сам належав. М. Шлемкевич вірив у недовговічність радянської імперії та в неминучість повернення вигнанців на Батьківщину. У праці «Галичанство» він досліджував соборність українських земель з погляду галицького і наддніпрянського українців, окреслив типи західноукраїнських та східноукраїнських діячів.

4.2 Внесок у розвиток філософської, етнологічної та історіософської думки

У суспільній свідомості утворилась прогалина внаслідок замовчування цілої низки питань у пізнанні і самопізнанні українства, особливо тієї його частини, яка через різні проблеми змушена була проживати за межами України. М. Шлемкевич торкався вивчення філософської, етнологічної та історіософської думки України, простеживши у своїх дослідженнях історію розвитку української особистості від Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка до середини XX ст., захоплювався тлумаченням феномена людини, виокремив тенденції етнонаціональних процесів в українському суспільстві, налагодження гармонійного життя українців у своїй країні.

Напередодні Першої світової війни М. Шлемкевич став студентом у м. Відні. Однак війна перервала його навчання. Він потрапив у російський полон і відправлений до Сибіру. Повернувся в Україну в 1917 р., а в 1923 р. відновив навчання у м. Відні на філософському факультеті. Столиця Австрії була тоді особливим осередком інтелектуального життя. Вчився М. Шлемкевич у професора Моріца Шліка, його дисертація була про боротьбу за розуміння ідеї філософії на прикладі деяких філософських шкіл XIX–XX ст. Вплив ідей М. Шліка спостерігається в надрукованих «Нарисах» (1926 р.) М. Шлемкевича (під псевдонімом М. Іванейко) у львівському «Літературно-науковому віснику». Варто зазначити, що професор не нав'язував своїх поглядів. Дисертація М. Шлемкевича лягла в основу української праці під назвою «Філософія». Атмосфера м. Відня вимагала протигаги. Такою протигагою

стали студії в м. Парижі, де впливовою постаттю для М. Шлемкевича був Анрі Бергсон [232, с. 3].

М. Шлемкевич не раз звертався у своїх творах на його неприйняття абсолютизації тих або інших догм, схильність шукати те, що він пізніше назве синтезою різних творчих підходів. Та, власне, це настановлення панувало, як побачимо, і в його «Сутності філософії». Цю докторську дисертацію, написану 1926 р., НТШ видало в українському варіанті 1934 р. під назвою «Філософія» [261, с. 124].

Згадана праця М. Шлемкевича – непересічний здобуток українського інтелекту. До неї цікаво звернутися навіть з огляду на досвід вироблення української філософської термінології, тоді ще не опрацьованої. Мало відомою вона була і в діаспорі, оскільки львівське видання 1934 р. стало раритетним. Лише 1981 р., «у 15-ліття відходу М. Шлемкевича у вічність», за словами його старшого колеги В. Кубійовича, НТШ у м. Нью-Йорку видало в томі праць історично-філософської секції докторську дисертацію під первісною назвою «Сутність філософії». Цьому текстові передуює розвідка О. Кульчицького «Введення в проблематику сутності філософії», що є розгорнутим аналітичним коментарем до праці М. Шлемкевича, зокрема докладно висвітлює його позиції щодо тих філософських учень, яких він торкався. Цим проф. О. Кульчицький вшанував пам'ять про колегу і в певному сенсі вчителя, дозволивши собі мінімальну редакцію тексту, обговорену з автором ще за його життя [261, с. 125].

«Філософія», чи то «Сутність філософії», – єдина цілісна фахова праця М. Шлемкевича формату книжки. Надалі він виступав з есеями і статтями на філософські теми, філософські мотиви раз у раз зринали в його публіцистиці, можна навіть говорити про жанр філософської публіцистики як його улюблений. Але книжок, подібних до тієї першої, вже не було. І. Дзюба висловив припущення, що його трохи розчарувала відсутність якогось помітного резонансу. Можливо, просто час політичних протистоянь у Галичині не сприяв спеціальним філософським заняттям, тим більше, що М. Шлемкевич

увійшов у вир громадської і політичної діяльності. Але високий рівень філософської культури відчувається в усіх його писаннях [261, с. 129].

М. Шлемкевич дав свого роду короткий огляд історії європейської філософії під кутом зору того розуміння її сутності, завдань і місії, яке утверджували найвидатніші мислителі, творці універсальних систем, і шляхом критичного оцінювання етапів становлення цих систем та їх протистоянь подав власний образ філософії. У «Впроводі» до праці він так окреслив своє настановлення: «Хоч філософію і вважають царицею наук, але вона швидше «юнак, що зі своєї природи мусить блудити, «навмання шукати», «часто знову повертати назад». Ми можемо зрозуміти, що в природі юнака лежить намагання стати старшим мужчиною: філософія намагається стати наукою. Але це ще не означає, що його треба вважати таким мужчиною [239, с. 14].

М. Шлемкевич пояснював різницю між двома частинами праці: «Хто входить у край, де думає провести життя, той пробує скласти собі загальне поняття його. Він розпитує тамошніх мешканців і порівнює їх слова із своїми ще свіжими й неповними враженнями. Тоді на основі тих запитів і порівнянь він будує загальне уявлення нової батьківщини. Такі запити й порівняння будуть змістом першої частини; спроба конструкції поняття філософії в зв'язку з іншими ділянками духовної культури – буде змістом другої частини праці» [213, с. 3].

Отже, у першій, «Історично-критичній частині» М. Шлемкевич справді зацікавлено й терпляче «розпитує» всіх творців великих філософських систем та їх інтерпретаторів і негаторів, від Платона до Ф. Ніцше, про те, що є для них їхнє вчення і філософія взагалі, і «порівнює їх слова» зі власними спостереженнями й міркуваннями [213, с. 4]. Скрізь він знаходить слушне й глибоке, а водночас щось хоч і глибоке, та однобічне й недостатнє. Така розмова «на рівних» з найбільшими мислителями світу могла б здатися зухвалістю, коли б не те, що послідовний критичний підхід М. Шлемкевича природним чином впливав з тієї широкої картини борінь філософської думки, яку він намалював і яка засвідчувала принципову незакінченість пошуків, їхнє

тривання. Так що це не були його «претензії», а немовби запити самого процесу розгортання філософської творчості в історичних вимірах [213, с. 124].

Принципова позиція М. Шлемкевича – неприйняття «непорушних правд», заперечення будь-чиїх претензій на остаточність і абсолютність, пошук взаємодоповнень, взаємокореляцій, згідливості – не за рахунок компромісу, а шляхом, сказати б, взаємозапліднення думок і підходів: те, що він називав синтезою. Так він підходить і до розуміння сутності філософії. Розглянувши спектр «абсолютистичних поглядів» на неї (В. Віндельбанд, Е. Гуссерль: філософія як окрема наука; В. Вундт, О. Кюльпе, Ф. Паульсен, Й. Бехер: філософія як науковий світогляд; І. Кант, Г. Спенсер, Е. Мах, Р. Авенаріус, М. Шлік: філософія як загальна наука), він констатував, що кожен з них знаходить альтернативу або корекцію в інших, не менш остаточних досягненнях, бо ж «пізнання не має сили змонополізувати духа, навпаки – як виявилось – воно саме веде поза свої власні границі» [213, с. 29–30]. Ближчі йому і здаються перспективнішими «релятивістичні погляди» (К. Фішер, В. Джемс, Ф. Лянге, особливо ж близький йому В. Дільтей, вплив якого відчувається в праці, про що сказав згодом проф. О. Кульчицький), які дають можливість розглядати філософію як «загальні різноманітні системи». Окремим розділом подано розгляд класичних визначень філософії – у Платона і І. Канта. Платонівську систему взято за зразок не тільки тому, що вона перша в часі, і не тільки з огляду на її величезний вплив на все подальше філософське мислення, а й тому, що вона найширше охоплює «духові інтереси» людини, і це блискуче розкрито в М. Шлемкевича. У системі ж І. Канта, на його думку, «коли порівняти її з будовою античної системи», не було «якихось основних змін»; І. Кант хотів «замирити противні напрямки раціоналізму й емпіризму»; він уважав, що «відкрив остаточну методику»; «його філософія – схема остаточної системи»; «вплив цієї системи триває ще й досі»; проте «догматичні звороти в Канта» не дають йому «вільним поглядом дивитись на історію філософії» [213, с. 75].

Друга, «систематична частина» праці, де М. Шлемкевич подав власне розуміння сутності і завдань філософії, складається з трьох розділів. У першому

розглянуто «критичне завдання філософії» – визначення «познаки загальності» в духовній культурі (наука, мистецтво, релігія). М. Шлемкевич говорив про те, що «найважливіші філософії рояться несподіваними гістями з інших країн» – естетичними та релігійними елементами, поруч з науковими, і його «манить поспробувати, як воно виглядало б, коли б ми до всіх тих ділянок духової культури придивились з якогось одного погляду, коли б ми всім дали один знаменник, очевидно дуже пильно вважаючи на їх фундаментальні різниці» [213, с. 81]. Посилаючись на формулу В. Віндельбанда, який називає роботу науки «перекладом наглядних даних на поняття», М. Шлемкевич зауважив, що це є не що інше, як «зафіксування, пришпилення того, що не так означене, тим, що більш означене» [213, с. 102]. Інакше кажучи, «тут діло в притриманні чогось пливкого, в тім, щоб вийняти його з течії». Так чинить наука, але ж і «мистецтво досягає того самого, тільки в іншій сфері» [213, с. 102] і в інший спосіб. «Пов'язання символів із тим, що вони символізують, у мистецтві зовсім інакше, ніж у науці». Якщо наукові поняття – це штучні «порядкові значки», то «уявлення мистецтва – це ознаки почування», тобто «психічні величини». Мистецтво – система символів, де означеннями є уявлення, а означуванням – емоційне життя. У цьому криється пояснення «боротьби естетичних метод», «суперечок естетичних теорій», які «повстають або через неправильне відношення символів, або через одностороннє підкреслення формальних, чи то матеріальних елементів мистецтва» [213, с. 94]. Серед хибних естетичних метод і теорій М. Шлемкевич числить як ідеалізм, так і натуралізм, надто ж натуралістичний ілюзійнізм та естетичний формалізм, «тоді як революційні періоди бурі й ламання звичайно вважають останнім словом, останньою метою мистецтва накинути сире переживання». Високо понад цими односторонніми стоїть класичний (у широкому розумінні) мистецький твір, який «передає наглядними уявленнями сильно напняту сферу переживань, але й в'яже її раціональним оформленням, держачи натуру в своїй владі. Найвищі форми мистецтва, найкращі його досягнення, пр. у драмі, в симфонії, це проречисті зразки такої синтези раціональних та ірраціональних елементів» [213, с. 95–96].

Думки М. Шлемкевича про мистецтво своєю недогматичністю, повагою до творчої свободи, наголошенням змінності естетичних критеріїв в історичному вимірі не звучать архаїчно і нині. У розділі про релігію він цитував філософів, для яких вона була уявленням і вченням про «надзмісловий світ і його відношення до цього світу». З їхніх думок та зі свідчень про релігійні досвіди випливає, що «ядра релігії треба шукати не в її зміслових і раціональних змістах, але в емоціональних». Конкретніше – «характеристичною рисою релігійного стану була б неозначеність почуття туги, піддання себе якомусь поривові, якомусь таємному захопленню». Це ставить релігію у зв'язок зі сферою волі, де вона стикається з етикою. Неозначеністю релігійного почування (яке не можна уявити спрямованим на щось наскрізь пізнане) М. Шлемкевич пояснює його солідарну дію на зовсім різних людей. Звідси ж і хибність тієї атеїстичної критики, яка доводить невідповідність релігійних уявлень об'єктивній дійсності: це та сама помилка, що й у натуралістичній теорії мистецтв [261, с. 127].

Дійшовши висновку, що «предметом філософії повинні бути останні загальності духової культури» [213, с. 108], він переходить до «підготовчо-тимчасового завдання філософії». Здійснивши критику «культурних систем науки, мистецтва, релігії», філософія другим своїм завданням бачить «підготовку наукових формулювань»: виступає «як речник науки в громаді систем духової культури» [213, с. 117]. М. Шлемкевич визнав різницю між філософськими науками і спеціальними (природничими – т. зв. точними). Останні мають справу з визначенням світом повторюваних процесів, а перші «займаються частинами дійсності, де сам предмет ще неготовий, де він тільки що йде назустріч нашому пізнанню», яке має його раціоналізувати [213, с. 111]. Предмет філософських галузей неготовий, він у постійному розвитку, тому й неможливі остаточні нормативні системи. Скажімо, в етиці раціональні елементи можуть створити «затвердлу підставу моральності», але це не може означати кінця морального розвитку, останнє його слово. Це підтверджується боротьбою моральних принципів [213, с. 114]. Мистецтво й релігія також

перебувають у русі й потребують, окрім статичного огляду, ще й динамічного перегляду. Тут чинна «ознака гіпотетичності», тоді як сталі правила виправдані в нормативних галузях філософії: логіці, нормативній естетиці, тій частині філософії релігії, що досліджує елементи, спільні всім великим релігіям (поняття об'явлення, чуда, спасіння) [261, с. 27].

В останньому розділі розглядається філософія як метафізика: маючи перед собою великі системи символів (наука, мистецтво, релігія), метафізика намагається «вийти з тих систем у цілості й дійти до дійсності в цілості» [213, с. 124], тобто прагне до універсальності й суцільності. При цьому різні метафізичні системи пропонують свої вирішення цього завдання і постійно поборюють одна одну, звинувачуючи одна одну в ненауковості. М. Шлемкевич вважав, що в цьому немає біди, навпаки, даремна справа – намагатися залагодити метафізичні розходження: «мусимо вважати метафізичну однозгідність і спокій – знаком духовної дрімоти, оспалости даної епохи» [213, с. 127]. Бунт проти метафізики, що тривав трохи не ціле століття, має скінчитися, – сподівався М. Шлемкевич, – і на зміну йому чи не прийде «нова метафізика 20-го століття?» Мабуть, його сподівання почасти справдилося, коли мати на увазі, що, скажімо, філософія К. Ясперса чи М. Гайдеггера, та й декого з-поміж «нових філософів», відповідає його образу метафізики [261, с. 128].

У «Закінченні» М. Шлемкевич резюмував своє розуміння сутності філософії: «Немає ніякої специфічно філософської методи. Філософія це наука в своїй критичній і підготовчій функції; мішаний твір аналізу й інтуїції: науки, мистецтва й релігії – в метафізиці» [213, с. 131]. Вона не стоїть ні поруч них, ні вище, ні нижче, ні поза ними – вона в них, як і вони в ній. Вона – внутрішній сенс усіх цих символічних систем. «Вражіння від світу й життя, котрі ті ділянки намагаються нотувати частинами, крок за кроком, вона в'яже в один світогляд й одне розуміння життя» [213, с. 131].

М. Шлемкевич у державно-правовій думці України є персоною парадоксальною, оскільки в ньому напрочуд оригінально поєднуються дві риси

характеру – галицька з його замкненістю, упорядкованістю та преклонінням перед ієрархією, і східноукраїнська, що сформувалася, як нам видається, у молодого М. Шлемкевича біографічно, через його активну участь у роботі Української академії наук, заснованої гетьманом України П. Скоропадським, та вчителювання протягом 1919–1921 рр. у школах Черкащини. Повернувшись до Галичини, М. Шлемкевич редагував часописи «Перемога» і «Наші дні» та газету «Українські Вісти», викладав в Українському вільному університеті. Еміграційне життя М. Шлемкевича з його безперспективним протистоянням різних політичних партій та утисками польської адміністрації проти українців Галичини та Волині загострювали політичні відносини й спонукали українську молодь до активної як просвітницької, ідейно-політичної, громадсько-легальної, так і підпільної боротьби проти польської окупаційної влади [309, с. 142].

У 1920–1930-х рр. суспільно-політична і державно-правова думка України пов'язувалася, насамперед, з іменами Д. Донцова, В. Винниченка, В. Липинського, С. Петлюри, М. Грушевського, М. Хвильового. Ідеї та погляди політологів, філософів, правників та політиків свого часу відображали процеси тогочасного державницького життя України і після них наша суспільно-політична наука не знаменувалася більш яскравими постатями [213, с. 38].

Уже в 1930-х рр. свобода політико-правової думки в Радянському Союзі була остаточно придушена, а в підрадянській Україні контрнаступ тоталітарно-правової ідеології підсилювався легалізованим московсько-більшовицьким шовінізмом. Сприятливішими для розвитку державно-правових учень були умови за межами УРСР – у Східній Галичині та на землях Волині, куди перебралась із тодішньої радянської України більшість провідних вчених проукраїнського характеру: В. Липинський, Д. Донцов, М. Шлемкевич та інші. Головною програмною ідеєю української інтелігенції починаючи з 1930-х рр., стала розробка концепції нової української держави, стратегії та практики політичної війни за перемогу української національної ідеї в майбутній Україні. М. Шлемкевич, як активний будівничий державного устрою та життя, глибоко

переживав трагічні невдачі українського народу - борця за самостійність держави, що й наštовхнуло його, як і багатьох інших українських інтелігентів та державних діячів, до глибинного аналізу й переоцінки революційних подій та невдач революції [310, с. 144].

Українізація в підрадянській Україні швидко поширилась на всі сфери життя, і цей стихійний самовияв українства створив оманливе враження серед інтелігенції за межами УРСР, що на етнічних українських теренах ніби закладається фундамент національного державно-правового, суспільно-політичного та культурного життя. Бажання прислужитися українському народу та державі, за прикладом М. Грушевського, повернуло в Україну багатьох українських патріотів і не тільки з Центру та Сходу України, але й інтелігенцію Галичини та Волині [213, с. 40].

Державно-правові погляди М. Шлемкевича формувалися у складних історичних умовах першої половини ХХ ст., коли Україна стала ареною жажливих політичних протистоянь, полем бою для загонів з різним політичним забарвленням та ідеологією, революційних і контрреволюційних армій та військ інтервентів. Вихований на європейських цінностях та демократичних традиціях, володіючи значним комплексом теоретичної інформації, українських ідей, історичних джерел у поєднанні з філософськими знаннями європейського рівня та зразка, мислитель, філософ, історик і політолог М. Шлемкевич розробив цілісну державно-правову концепцію формування та встановлення в державі порядку, що, згідно з його баченням, влаштовував би всі класи, шари та прошарки населення [309, с. 144].

Володимир Кубійович зазначав, що саме в 1930-х рр. почалась активна наукова та публіцистична діяльність М. Шлемкевича, у роки Другої світової війни остаточно сформувався світогляд [229, с. 126]. Саме тоді він шукав і проголошував український порядок і синтезу, намагався врятувати «загублену українську людину». Де би він не був, у нього з'являлись учні та зверталися за порадою. М. Шлемкевич завжди мав для кожного відповідь [229, с. 127].

М. Шлемкевич історіософією називав перш за все спроби встановити загальні правила історичного чи суспільного розвитку, намагання підвести подібності в перебігу історії до загальних понять. В. Артюх прагне уконтекстувати історіософські ідеї М. Шлемкевича в парадигмальні стани під час творення нових тенденцій, проте місця дотику з історичною пам'яттю і (між)релігійними комунікаціями є принагідними [240, с. 5]. М. Шлемкевич розширив розуміння поняття «філософія». На його думку, «Філософія – факт, а не одна тільки ідея в розумінні Канта. Правда, філософія не є якийсь скам'янілий факт, вона знаходиться в розвитку. Тим то треба вчитати поняття філософії з історичних даних, а не встановлювати його, дивлячись тільки на ідеал» [213, с. 3]. Непроявно стверджувалося: без осмислення реальних міжгалузевих контактів розкриття того чи іншого явища може стати неповним. Спосіб названого вчитування стає по суті методологічним елементом в осмисленні історичної пам'яті. Тобто, коли виникає ситуація, яка «перетворює стан духа в предмет духа, таким способом приносить визволення й онову життя» [213, с. 39]. Саме через комплекс названих дійств уреальнюється саморозвиток, самовдосконалення в духовнім просторі етносу, нації, людини. Коли мовиться про розкриття ідеї Бога і системи Його наймень, то проаналізувати названі процеси стає можливим через принцип поступовості-послідовності. Розкриття ж самої ідеї не є і не може бути самодостатнім, самозамкнутим процесом, а реалізується через проникнення в сутність процесів усередині історичної пам'яті, яка за своїми прикметами є надконфесійним явищем [240, с. 6].

Протягом усього життя М. Шлемкевич по-різному висвітлював свої думки. Це були промови і доповіді, статті в газетах і журналах, передмовах до книг, які редагував. Та вже в Німеччині 1946 р. вирішив упорядкувати їх у послідовну систему в серії «Життя і Мислі». Про цей задум повідомив у передмові до першого видання своєї праці «Українська синтеза чи українська громадянська війна». Однак втілення тих задумів відбулось аж 1954 р., коли його журнал «Листи до Приятелів» здобув престиж, прихильників-читачів і меценатів [208].

Другим виданням його праці з'явилися у 1949 р. Відчувається розмах запланованої великої роботи. «Ця і чергові праці, що появляються у зшитках «Життя і Мислі» – це по суті зміст ширше задуманих творів. І коли б навіть це удавалося, наші післявоєнні умови не дозволили б видати таких більших книжок. Звідси конспективний, переглядовий характер випусків. Хочемо свідомо включитися і підсилити творчий процес наростань об'єктивного розуму нації» [161, с. 91].

Пластове видавництво 1947 р. в м. Регенсбург (Німеччина) на 35 рік існування і праці Пластового уряду видало брошуру М. Шлемкевича «Прогулка до великої столиці: гутірка при ватрі про світогляд і характер». Він писав, що «світогляд – це порядок ідей-мислей, а порядок дій і послідовність постави супроти своїх власних хотінь і супроти світу – це те, що означаємо словом характер» [161, с. 92].

Пам'ятав М. Шлемкевич і про літературу. Він видавав у час виїзду людей на поселення в різні країни серію популярних книг під назвою «Слова на дорогу». Це були вибрані твори визначних письменників – Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та ін. [161, с. 93].

Після циклу доповідей, прийнятих громадою, він видав другу книжку «Загублена українська людина» (1954 р.). У ній ставив болюче питання духовно-морального стану нашого громадянства у вільному світі. Він вказав, як в українській людині зароджується почуття загубленості в чужому світі, поглиблюється почуття неповноцінності. Життєвий матеріалізм американського суспільства захоплює і нашу людину. М. Шлемкевич просить урятувати українську людину. Ця праця була сприйнята по-різному: одні були в захопленні від думок та ідей, а інші суворо засуджували. Дехто закидав авторові надмірність гіркоти і песимізму [161, с. 96].

1956 р. М. Шлемкевич видав працю «Галичанство», де зазначав: «Маємо приглянутися до галичанства, як до окремої, що так висловимося, душевно-расової відміни серед українства, як до окремого типу, і спробуємо розуміти його постання, форми історичного буття, і вкінці його сучасні завдання у

зв'язку з завданнями всього українства» [174, с. 6]. Ця праця отримала багато відгуків і спричинила неоднозначні враження.

Дослідники української етнопсихології (Я. Ярема, В. Янів, О. Кульчицький, І. Мірчук, Д. Віконська) підкреслюють галицький раціоналізм, перевагу розумових елементів і східний ірраціоналізм, стихійність, емоційність, що проявлялось ще в княжі часи (галицько-волинський князь Данило Романович і новгород-сіверський князь Ігор Святославич тощо). Якщо аналізувати вплив особистостей на Захід та Схід України, у козацькі часи, на думку М. Шлемкевича, персоніфікацією Сходу був Б. Хмельницький, а П. Конашевич-Сагайдачний – Заходу; навіть їхня зовнішність є втіленням цієї позиції: «стихійно-барокова» Б. Хмельницького і худорлява, гострокутна – П. Сагайдачного [174, с. 66].

1958 р. з'явилася збірка М. Шлемкевича під назвою «Верхи життя і творчості». Вона містила три промови і дві доповіді. Перша з доповідей – це студія про світогляд Т. Шевченка. Друга, про новочасну потугу – це погляд М. Шлемкевича на публіцистику. Автор закінчував її думкою: «Не важно, чи наш публіцист є співробітником чи редактором якоїсь достатньої газети чи відомого журналу, чи він ходить між нами як нічний сторож, підмітач фабрики, вантажник чужих багатств. Але важне те, як сповняє він почесні обов'язки, що їх короткими натяками пробувала представити ця праця. Важне те, яке місце він займає в світі українського вільного духа» [165, с. 157].

М. Шлемкевич у цій праці стверджував, що Т. Шевченко став знаряддям, «посудом» Божої волі й Божого слова. У його творах значне місце посідала тема долі й недолі дівчини, жінки, родини. На думку М. Шлемкевича, не важко розрізнити твори, якими промовляє передусім «рід» словами Т. Шевченка, і твори, в яких виразніше виступає свідоме, індивідуальне «Я» поета. У мові «роду» дослідник вирізняв кілька пластів. «Посланія», «Іван Гус», «Кавказ» – «це свідоме, ідеологією Кирило-Мефодіївського братства вияскравлене «Я»» [165, с. 67]. Словами Т. Шевченка промовляють десятки років українського мислення. У творах, де розкривається тема кріпаччини, промовляють уже сотні

років. Подібне спостерігаємо й у творах, присвячених козаччині й гайдамаччині. То лунає голос українського роду з його довговіковою боротьбою за соціальне визволення і національне самоствердження.

Якщо в перших творах («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Гамалія») Т. Шевченко виступає як співець роду, то згодом у ті мотиви вмішується критичне «Я» і починає змінювати «філософію роду» з її отаманщиною. Та глибше від свідомо оформленої ідеології тогочасної української інтелігенції і сильніше від підсвідомих народних соціально-політичних вірувань і реакцій, якими сповнені перші твори Т. Шевченка, на думку М. Шлемкевича, озивається мова не сотень, а тисяч років формування української душі [165, с. 72].

І вираженням саме цього є перевага проблематики дівчини-матері й вірність тій тематиці від перших творів аж до останніх мистецьких звершень. Глибинне життя роду в нас – майже незмінне, писав М. Шлемкевич, а свідоме «Я» – творець ідеологій, поглядів – уривчасте, сповнене перебоями, раптовими змінами. Не дивно, зауважив дослідник, що до цього часу найдокладніше розроблено Шевченкове «Я», адже всі ми краще знаємо наші свідомі думки і свідомі рішення волі, хоча глибинні течії залишаються для нас загадовими й таємничими, навіть попри допомогу вдосконалених психоаналітичних методів.

Проблематика дівчини-матері висвітлюється в таких поемах Т. Шевченка, як «Катерина», «Наймичка», «Відьма», «Неофіти», «Марія». Таємниця і сила творчого генія, на думку М. Шлемкевича, полягає в умінні в одному й конкретному подати символ загального й багатогранного: «Так конфлікти, зображені в циклі поем від «Катерини» до «Марії», можуть правити за символ вічних конфліктів, побоевищем яких є душа людини та історія людських суспільств» [165, с. 106].

Таким чином, психоаналіз, який використав М. Шлемкевич для інтерпретації психології творчості Т. Шевченка, є аналізом того, що відбувалося і що привело поета до внутрішнього конфлікту між свідомим і несвідомим. За допомогою різних методологічних підходів йому вдалося

проникнути в «лабораторію» творчості поета, розкривши взаємозв'язок своєрідних душевних явищ «внутрішнього світу», пояснити закономірні мотиви його художнього мислення і світовідчуття [165, с. 110].

До постаті Кобзаря М. Шлемкевич звертався постійно. 1962 р. в голландському видавництві «Mouton end Co» вийшов англійською мовою в серії видань Стенфордського університету «Славістичні друки й передруки» збірник досліджень «Тарас Шевченко» за редакцією Володимира Міяковського і Юрія Шевельова. У ньому подано статті самих редакторів – Віктора Петрова, Павла Зайцева, Дам'яна Горняткевича, Валеріяна Ревуцького, Юрія Лавріненка, Петра Одарченка, а також М. Шлемкевича – «Підложжя Шевченкового погляду на життя». У київських бібліотеках немає, тому доводиться судити про нього з огляду, опублікованого в часописі «Київ», що виходив у м. Філадельфії. Автор огляду Б. Ром. (Романенчук?) зауважив, що М. Шлемкевич «шукає коріння Шевченкового світогляду й тематики його творчості і знаходить його у тому ґрунті, з якого Шевченко виріс, та в середовищі, в якому він прожив свої дитячі й хлоп'ячі літа. Його, зокрема, цікавить питання, чому в Шевченкових творах особливе місце займає доля дівчини, матері й родини – при мінімальній ролі чоловіка й батька. На основі модерної психології автор переводить розгляд кількох поем («Катерина», «Наймичка», «Відьма», «Неофіти» і «Марія») і старається знайти відповідь на поставлене питання». Шкода, що ця стаття М. Шлемкевича не використана в сучасному шевченкознавстві, адже зазначені питання в ньому активно обговорюються. Далі рецензент відзначав його думку про те, що Т. Шевченко не був ні філософом, ні систематичним мислителем, яким його багато хто хоче уявляти, – але філософські проблеми його поезії впливали з глибокого підсоння його життя. Це, власне, думка, яку М. Шлемкевич висловлював і в інших своїх працях. Як і думка, на яку посилається Юрій Луцький, цитуючи його слова про «зудар між емоціями і мудрістю роду, між еросом і логосом» як сутність трагедії в Шевченковій «Катерині» [165, с. 112].

У своїй збірці промов і доповідей «Верхи життя і творчості» автор повідомляв, що «оці друковані промови - це прощання з українським суспільством, коли йдеться про виступи на щорічних святах. Ці друковані промови і доповіді – це звільнення духа для нових проблем, що стоять перед ним, манять і кличуть до дальшої дороги» [165, с. 98].

Окрім видання «Листів до Приятелів» та своїх книг, М. Шлемкевич 1956 р. започаткував нову серію видавництва під назвою «Проблеми». За ціль він поставив «промошувати українському духові шлях до ідей і прямувань світу». У передмові до першої, і останньої, книжки «Українська душа» він писав: «Це книжка і журнал одночасно. З книжкою у них спільне те, що мають одну тему; до журналу вони подібні, бо в кожному виданні тієї серії друкуватимуться праці кількох авторів. Основним завдання «Проблем» буде інформувати читачів про ідеї, що ними живе і тривожиться світ; вводити ті ідеї в українську свідомість і так помагати нашому суспільству включатися в духове життя світу. «Проблеми» даватимуть читачам матеріал – свій і чужий – для орієнтації, критичного передумання і формування світогляду їх власним зусиллям. Коли «Проблеми» щось пропагують, то – отверту душу для мислей широкого світу у протиставлення до замкнутості в духовій загороді передавлених ідеологій, і пропагують неспокійну живу думку у протиставленні до лінивого сну під монотонну колисанку безупинно повторюваних фраз» [179, с. 7]. У цій книзі поруч із працями Є. Онацького, О. Кульчицького, Б. Цимбалістого вміщена цікава праця М. Шлемкевича під назвою «Душа і пісня». Друга підготовлена книг «Християнський ренесанс» уже не була опублікована.

Як прихильник демократичних принципів, М. Шлемкевич цінував публіцистику і пресу як основу народоправства. Як філософ, досліджував проблеми типології, зокрема психоетнічного портрета сучасного українця. Книга «Загублена українська людина» (1954) стала підсумком інтелектуальних пошуків вченого, який вірив, що в умовах незалежності й свободи його народ здатен стати в ряд цивілізованих і гідних оптимістичного майбутнього [180, с. 45].

У своїй праці «Провід і представництво» М. Шлемкевич зазначав, що успіх української національної революції залежатиме від того, чи вдасться сформувати національну провідну верству, яка б очолила й здійснила революцію. Важливо, що саме цей провід повинен був чітко сформувати національні ідеали, нову національну ідею, виступити як організувальний чинник народних мас. Тому в опрацюванні насамперед національної ідеології, політичної доктрини полягало головне покликання і призначення української еліти, яка повинна була творчо підійти до власної історичної національної спадщини, не заперечувати і не відкидати її загалом, а взяти в неї кращі ідеї, думки й сформулювати єдину ідеологічну систему, яка б обґрунтувала національну революцію та наступне політичне життя «на основі спільних утверджень» [144, с. 76].

На думку М. Шлемкевича, навіть після Другої світової війни буремні 1917–1920 рр. залишалися головним змістом українського мислення, визначали ідейні та політичні «постави» українства. Це стосується як мемуарно-публіцистичної, так і науково-історичної літератури, що несе відбиток особистих переживань, розпуки, роздратування. Вони позначалися на доборі джерел та їх інтерпретації. Учений вважав, що «дозріванню історичного підходу» так само не сприяли і трактування подій з позицій світоглядно-ідеологічних течій – консерватизму і націоналізму, які протиставлялися панівним у 1917 р. ідеям ліберального демократизму.

М. Шлемкевич досліджував також проблеми «віри». Ця категорія присутня в його науковій спадщині. Він розглядав релігійний, філософський і соціальний різновиди віри. Він вірив, що може «зародитись нова громада Духа, справді глибока, і справді соборна» [192, с. 5]. Одним із різновидів категорії віри є релігійна віра – впевненість в існуванні надприродних і надісторичних сил – богів, духів, які керують життям людини. Віра надихає людину, підіймає її над обставинами [169, с. 5].

М. Шлемкевич писав, що «релігійна туга шукає близьини Бога. В тій окресленій тузі людини, що прагне вийти поза себе, поза своє дочасне

існування, корені релігійності. Кінець тієї мандрівки і спокій вона називає Богом... Жива релігійна душа сповнена свідомістю того, що пізнати Бога неможливо. Тому вона й шукає найбільше неокреслених, неувяних символів – всевідучости, всюдиприсутности і т. п.» [256, с. 463]. Релігійну віру він представляв як віру в Бога Отця, спілкування з ним і шукання його.

У його науковій спадщині знаходимо також представлення християнської віри. Так, заповідь «люби Бога над усе, і ближнього, як самого себе» він переклав мовою філософії і отримав те, що «людина повинна передовсім і понад усе любити метафізичне в собі, свої метафізичні первні, – любити те, що виходить поза, понад суто людську природу. І людина повинна любити в ближньому подібну в собі істоту, що метафізичною основою виростає понад людський, чисто людський рівень» [256, с. 463]. Трактвана ним заповідь мовою філософії зберігає ціннісний зміст, характерний для християнської віри.

Існує також філософська віра, яку М. Шлемкевич називав «царством Ероса» – тут містяться праджерела і коріння всього, «там зачатки краси і погані, добра й зла, шляхетности й простацтва» [256, с. 464]. У праці «Загублена українська людина» автор наголошував, що царство Ероса – це «царство, що в ньому лампадою не ясні мислі, а релігійні здогади» [180, с. 98]. Отже, говорячи про філософську віру М. Шлемкевича, ми говоримо про віру в трансценденцію – «царство Ероса», у якому обов'язково присутня релігія [256, с. 465].

Ще один різновид категорії віри – наївна буденна віра, яка присутня у світогляді М. Шлемкевича. «Вона передбачає впевненість в існуванні навколишнього світу, інших людей, свого тіла й духу. Формується така віра всім життєвим досвідом людини, починаючи з її народження» [256, с. 465].

Соціальний різновид поняття віри присутній у праці М. Шлемкевича «Галичанство», де він аналізував її як віру в перемогу української визвольної ідеї та перемогу українця і досягнення поставленої мети. Підтвердженням цього є слова: «В степу залишусь я, праведний його володар і спадкоємець, і хай своїм повільним, чумацьким запрягом дійду до свого призначення...» [174,

с. 13]. Він демонстрував, що українці вірили в майбутнє української історії «і що з того, що вороги стільки разів в історії і по нині намагались і намагаються знищити і вигубити українську кров? Що з того, – коли я грекиня і збережниця української спільноти-родини і її закону не тільки не дала вмерти, але ще й примножила її задля будучої української історії!» [174, с. 14]. У праці «Верхи життя і творчості» М. Шлемкевич називав 22 січня 1918 р. (IV Універсал Української Центральної Ради, яким проголошено незалежність Української Народної Республіки) і 22 січня 1919 р. (Акт соборності українських земель) днями народження сучасного українства, виходом його з «ембріонального стану підготовки до самостійного життя». Це дати «нашого нового народження як державної нації» [165, с. 14]. Тобто для нього у вірі в позитивне майбутнє українського народу завжди присутні слова «нова», «нове».

М. Шлемкевич характеризував «нову» людину. Нова українська людина, писав він, мусить іти з тюрми самозакоханості, з гетто постійно відчуваючої кривди, які породжують постійну меншовартість. Людина повинна жити для суспільства, для світу, ставити собі об'єктивні цілі і, вийшовши з суб'єктивного світу, жити для них [165, с. 156].

Він писав, що «у першій світовій війні у нас була одна духовна основа. З її допомогою ми здобули великі перемоги, які ще досі живуть у пам'яті українців» [192, с. 4]. У період Першої світової війни українці духовно були одним цілим. А от у період Другої світової війни – духовно розколені, що зумовило тільки причини для покірності і приниження. Наслідком було те, що частина українців залишилася в УРСР, яку М. Шлемкевич називав «тюрмою», а частина емігрувала за кордон. Таке роз'єднання українців може характеризуватись як «катастрофічний період у житті українців». Він вірив, що український народ подолає, зможе пережити цей період загубленості. М. Шлемкевич писав: «Задивлені в золоті верхи ми часто забуваємо, які тяжкі дороги вели до них. Скільки треба було перебороти перепон, скільки пройти непрохідних – здавалося – нетрів, зарослих колючими хащами, скільки темних і вологих яруг із ревом дикого звіра і сичанням ядовитих гадюк! Скільки

сумнівів і заворотів, скільки принижень і спадів по крутих облазах історії! Скільки треба було зазнати ран і образ, як калічити душу і ноги в тому поході вгору! Але не зважаючи на всі ті перешкоди, верх досягнутий і страждання й жертви оправдані!» [180, с. 12]. Таким чином, соціальна віра М. Шлемкевича – це віра у визнання, утвердження української нації, впевненість в ідеалах майбутнього, віра в державне оформлення, в український ренесанс. У такій вірі присутня інтуїція. Через інтуїцію розум вбирає в себе і сприймає те, що світ із себе показує [165, с. 155].

Життєвий світ М. Шлемкевича сформований культурою – «опанування духа й світу». У праці «Загублена українська людина» він обґрунтував поняття «культура» – «там, у мистецтві було: – почування смутку, потім образ плакучої берези в уяві поетки, той образ зафіксований технікою, і знову відтворений смуток у читача. Тут, у науці, було світло, потім його наукова аналіза, що стала підставою техніки, і знову світло. Коло так само замкнуте! – І як там у мистецтві, так і тут у науці: – йдеться про опанування, про поширення влади людини. Тільки що наука й техніка здобувають владу над зовнішнім світом, тоді як мистецтво здобуває владу над внутрішнім світом почувань» [192, с. 5].

У праці «Загублена українська людина» М. Шлемкевич досліджував цінності – добро, правду, щирість, праведність. Він писав, що «в людській душі є добро і зло, правда й брехня, щирість і підступ, праведник і розбійник» [180, с. 74]. Негативні риси, за М. Шлемкевичем, цивілізація «присмирює», але поряд із цим вона «нівелює» бажання до новизни, до творчості, бо має «однострійне обличчя» людини в суспільстві. Проте науковець говорить, що ці «приборкані сили душі живуть глибоко. Вони визволюються в снах, в недугах, що є боротьбою нашого цивілізованого «я» із нашим глибинним щось» [180, с. 74]. Тобто життєвим світом у його праці виступає «наше цивілізоване я», а полюсом «я» – «наше глибинне щось» [165, с. 158].

Таким чином, М. Шлемкевич здійснив вагомий вклад у вивчення національної етнокультурної спадщини. Головною працею вченого, де розкрито важливі аспекти філософської, державно-правової і етнопсихологічної думки

України, є «Філософія» («Сутність філософії»), яка стала результатом захисту його дисертації в 1926 р. Це дослідження складається з двох блоків – «історико-критичної частини», де проаналізовано різні філософські системи, та «систематичної частини», яка має три розділи. У ньому подається розуміння сутності і завдання філософії, здійснено екскурс суспільно-політичної думки України першої половини ХХ ст. У збірці під назвою «Верхи життя і творчості» (1958 р.), яка містила три промови і доповіді, М. Шлемкевич показав етнопсихологічні особливості поезій Т. Шевченка. Досліджував мислитель і проблеми «віри». Розглядав її релігійний, філософський і соціальний різновиди.

Отже, наукова спадщина М. Шлемкевича є різноаспектною і стосується дослідження історії, історіософії, філософії, етнології, етнопсихології, суспільно-правової думки України. В історіософських працях він досліджував і аналізував особливості творення української нації, окремої «української людини». Зміст праць вченого показує, що він боровся за перемогу людини, зокрема української, над зловорожою силою; у них бачимо М. Шлемкевича як людину, що любить свою вужчу батьківщину Галичину, а одночасно є справжнім соборником – патріотом усієї України. Книги «Загублена українська людина» (1954), «Галичанство», «Вершки життя і творчості» (обидві – 1958) стали підсумком інтелектуальних пошуків ученого, котрий вірив, що в умовах незалежності й свободи його народ здатен стати у ряд цивілізованих і гідних оптимістичного майбутнього.

Література до розділу

55, 67, 68, 71, 144, 161, 165, 169, 173, 174, 179, 180, 189, 192, 197, 208, 213, 229, 232, 239, 240, 242, 256, 261, 269, 283, 309, 310, 318.

ВИСНОВКИ

Багатогранна діяльність М. Шлемкевича – відомого громадсько-політичного діяча, публіциста, редактора, видавця, філософа, загалом мислителя з широким історіософським мисленням – є знаковою в історії Галичини й української діаспори 1920–1960-х рр. та потребує ретельного дослідження.

Джерельна база окресленої проблеми вивчення є достатньо репрезентативною. Найбільший корпус джерел становлять архівні матеріали центральних і місцевих, державних і приватних вітчизняних та зарубіжних архівних установ. Передусім, це статті, рецензії, замітки, листи М. Шлемкевича; документи культурно-освітніх і наукових установ, редакцій журналів і газет, з якими співпрацював учений. У спогадах сучасників подано цікаві матеріали про життєвий шлях та охарактеризовано окремі аспекти громадсько-політичної, редакційно-видавничої і наукової діяльності вченого. В опублікованих матеріалах відображена партійно-політична діяльність М. Шлемкевича, зокрема у ФНЄ. У публікаціях вітчизняної і діаспорної газетної та журнальної періодики містяться матеріали, які засвідчують активну громадсько-політичну і публіцистичну працю М. Шлемкевича в 1930–1960-х рр. Остання група джерел – це наукові й публіцистичні праці М. Шлемкевича історіософського, етнополітичного та філософського змісту. Творча спадщина вченого є складовою державницького напрямку української вітчизняної і діаспорної історіографії.

Активну участь М. Шлемкевича в громадсько-політичному та науковому житті першими аналізували його сучасники, представники української діаспори. Їхні праці носять напівмемуарний характер. У них зафіксовано основні біографічні віхи життя вченого; подано інформацію про М. Шлемкевича як науковця, редактора, публіциста, громадсько-політичного діяча; прослідковано еволюцію його світогляду; виокремлено маловідомі факти біографії. Радянська історична думка ім'я вченого замовчувала, не вивчалась

його творча спадщина. Він був у числі тих українських мислителів, котрих радянська наука оголосила ідеологічно ворожими. Тільки в період незалежності України виник інтерес до особи історика, в результаті чого з'явилась низка публікацій про окремі ділянки його діяльності. Це, передусім, праці, які стосуються вивчення партійно-політичного руху 1920–1930-х рр. в Західній Україні та участі в ньому М. Шлемкевича; загальні розвідки про основні етапи життя і діяльності вченого; дослідження історіософських і філософських поглядів мислителя; праці про редакційно-видавничу діяльність М. Шлемкевича. Основний масив праць присвячений аналізу його філософських ідей. Натомість, інші аспекти діяльності дослідника залишилися поза увагою.

Введені до наукового обігу матеріали та використані історіографічні джерела дали можливість відтворити цілісну картину життя і діяльності М. Шлемкевича, дозволили належним чином реконструювати його громадсько-політичну та наукову працю. У роботі застосовано низку методологічних принципів і сукупність методів, що дозволило об'єктивно здійснити дослідження.

Формування світогляду М. Шлемкевича відбувалося в період завершальної стадії перебування Галичини в складі Австро-Угорщини, яке супроводжувалося загостренням українсько-польських відносин, мілітаризацією суспільного укладу імперії. М. Шлемкевич був свідком консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства, у ході якої виникли політичні партії з державницькими програмами створення незалежної України й об'єднання всіх українських земель у єдиній державі. Це в майбутньому дозволило йому творити концепцію «творчого» націоналізму в рамках діяльності ФНЄ. Безпосередньо на процес формування його світогляду вплинуло родинне виховання, навчання у Буцацькій, Львівській гімназіях та у Львівському Музичному Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка. Не зважаючи на те, що його батько був старорусином-традиціоналістом, М. Шлемкевич ідентифікував себе свідомим українцем. Поглиблення

історіософського хисту мислення вченого зумовлене його навчанням на філософському факультеті Віденського університету та захистом магістерської роботи «Філософія».

Політизація та структуризація українських партій і організацій Галичини кінця 1920-х – 1940-х рр. у рамках існування різних іноземних державно-політичних режимів та суспільних формацій дозволили йому поринути в активне громадсько-політичне життя краю. Доцільно виокремити його громадську діяльність у таборі інтернованих українців на території Німеччини 1944–1949 рр., де він долучився до літературно-мистецького життя українських переселенців і став його поводитирем. Останній етап його активної життєвої праці припав на час перебування в еміграції в США (1949–1966), де він заснував видавництво «Ключі», журнал «Листи до Приятелів», Український публіцистично-науковий інститут, завданням якого в умовах бездержав'я був захист українських національних інтересів далеко за межами рідної батьківщини.

Громадсько-політичну діяльність М. Шлемкевича умовно можна поділити на три періоди: партійна праця у ФНС (1930-ті рр.); діяльність у роки Другої світової війни (1939–1944 рр.); робота в таборі інтернованих українців у Німеччині і в Австрії та в еміграції у США (1944–1966 рр.). Він став творцем ідеології ФНС – «творчого» націоналізму. В цій сконструйованій політиком ідеологічній концепції центральне місце відводилося проблемі організації нації, де не було б місця міжпартійній «війні всіх проти всіх». Зазначені міркування протиставлялися розробленим ідеям двох інших різновидів концепцій націоналізму – «чинного» Д. Донцова та «інтегрального», який сповідувала ОУН. Українська національна ідея, на думку М. Шлемкевича, у найширшому розумінні полягає в остаточному утвердженні слов'янської культури.

У роки Другої світової війни він відійшов від ідей «творчого» націоналізму, сподіваючись, що в боротьбі за відновлення державної незалежності українці зможуть розраховувати на допомогу Німеччини, схилився до національно-демократичного світогляду. Протягом 1941–1944 рр.

М. Шлемкевич був співробітником УЦК - єдиної української громадсько-політичної установи, що намагалася організовувати національне життя, перебуваючи під пильним контролем німецької адміністрації. Наприкінці війни став прихильником примирення галичан і наддніпрянців щодо питання майбутнього державотворення України, вів переговори з представниками наддніпрянської еміграції про створення представницького органу українців – УНРади.

Під час перебуваючи в таборі інтернованих українців в американській зоні окупації Німеччини і Австрії його громадсько-політична активність проявлялася в опікунській роботі серед українських товариств. Він став заступником голови УНДС, співзасновником Клубу демократичної думки і Мистецького Українського Руху. В цей час М. Шлемкевич остаточно відмовляється від ідеї пропагування «творчого» націоналізму та переходить до популяризації принципів національно-демократичної платформи партійно-політичного життя та державотворення. Згодом, у 1949 р., М. Шлемкевич емігрував до Сполучених Штатів Америки, де організував СУНД, підтримував дружні зв'язки з керівництвом УНР. На сторінках заснованого ним у 1953 р. часопису «Листи до Приятелів» (м. Нью-Йорк) друкував статті на громадсько-політичну тематику. У цих публікаціях наче реалізувався весь життєвий досвід М. Шлемкевича щодо бачення майбутнього України. Одним із найважливіших завдань української політичної еміграції він вважав боротьбу за українську правду в умовах національно-демократичного розвитку американської партійно-політичної системи. На початку 1960-х рр. заснував Український публіцистично-науковий інститут, завданням якого було стежити за спотвореною інформацією про Україну в іншомовних і українських еміграційних виданнях.

Великий вплив на становлення М. Шлемкевича як редактора і видавця мало навчання на філософському факультеті Віденського університету та його активна громадська робота на початку ХХ ст. Вперше з редакційною працею М. Шлемкевич стикнувся в 1917 р. у київській «Робітничій газеті», де був

секретарем редакції центрального органу УСДРП. Активна громадсько-політична діяльність у лавах ФНЄ в 1930-х рр. стала спонукальним моментом вести редакційно-видавничу працю, в якій головним стрижнем була популяризація концепції «творчого» націоналізму – засадничої ідеології ФНЄ. Початок фахової редакторської діяльності М. Шлемкевича пов'язаний з журналом «Перемога», згодом щоденником «Українські Вісти» та тижневиком «Батьківщина», які були або партійно-політичними часописами ФНЄ, або знаходилися у фарватері його впливу. У ці роки він поєднував громадсько-політичну та редакторсько-публіцистичну діяльність. Його статті на партійно-політичну тематику найбільше друкувалися в часописі «Перемога».

У роки Другої світової війни він був одним із директорів і головним редактором «Українського Видавництва», де згуртував найкращі наукові, мистецькі й літературні сили - як галицькі, так і з центральних та східних земель України, видав багато книг різних авторів. Поряд з цим, був одним зі співредакторів літературно-мистецького журналу «Наші дні». Наприкінці 1945 р. М. Шлемкевич організував новий видавничий орган та видавництво «Українська освідомна служба» – Укрос, який наприкінці війни був чи не єдиним центром інформування про життя інтернованих українців в умовах окупації Німеччини.

Вінцем його редакційно-видавничої праці стало видання у США журналу «Листи до Приятелів». Друкуючи номери цього українського діаспорного часопису, він ставив за мету зберегти національну ідентичність українців, які проживають за межами етнічної батьківщини. У публікаціях цього журналу віддзеркалено представлені філософські, освітньо-виховні, націєтворчі та інші проблеми українського зарубіжжя. За океаном М. Шлемкевич також редагував журнал «Український огляд», завданням якого було зацікавити людей до знайомства з найновішими творами українських письменників.

Низка наступних публіцистичних праць М. Шлемкевича, опублікованих у другій половині 1920-х рр., виходили у формі есеїв, були своєрідними репортажами з подорожей автора Австрією і Німеччиною (цикл подорожніх

нарисів «Вітер» та «Листи з Парижу»). Для них характерний ліричний тон і поетична образність, їхній зміст набував філософського забарвлення. Мотиви творів часто перегукувалися з проблемами тогочасного українського сьогодення, втратою Україною національної державності після поразки визвольних змагань 1917–1923 рр.

Публіцистичні статті М. Шлемкевича, які виходили в 1930-х рр., містили напластування ідеологеми «творчого» націоналізму ФНЄ. У низці праць цього часу (««творчий» націоналізм як філософія мілітанс», «Націоналізм як інтуїція будучини», «Проблема української інтелігенції (Інтелігенція і політика)» та ін.) він аналізував питання української духовної культури з націоналістичного погляду.

Публіцистичні твори воєнної доби (перша половина 1940-х рр.), друквані в молодіжному журналі «Дорога», близькі за змістом до праць кінця 1920-х рр. Їм притаманне звернення до мандрівок невідомими столицями й містами, що є спонукальним моментом для української молоді вивчати іноземну культуру й мови. Перебуваючи в таборі інтернованих українців у Німеччині, а з 1949 р. в еміграції у США у своїх публіцистичних працях дотримувався аполітичності й генерував ідею розвитку «світоглядкової» публіцистики, яка знаходилася на межі філософії (найкраще представлена в його статті «Новочасна потуга (Ідеї до філософії публіцистики)» 1958 р.). Він намагався розрізнити зміст публіцистики і журналістики, подавши своєрідну типологію першої. Апогей його публіцистичної діяльності припав на другу половину 1950-х – початок 1960-х рр., коли він видав «Листи до Приятелів» і став співзасновником Українського публіцистично-наукового інституту. В останні роки життя М. Шлемкевич приділив увагу характеристиці духовної кризи, яку переживали українські емігранти. Для його публіцистичних праць цього періоду характерні роздуми про майбутнє держави. Він її хотів бачити сильною, незалежною, з власними орієнтирами, ідеями, концепцією державотворення.

Вагоме місце в житті інтелектуала М. Шлемкевича займала наукова діяльність у сфері філософії, культурології, історії, політології, етнології,

історіософії. Серед наукових творів історіософського змісту потрібно виокремити кілька знакових праць ученого. У 1934 р. вийшла його основна праця «Філософія» – доповнена версія захищеної дисертації у Віденському університеті. У другій половині 1940-х рр. двома виданнями вийшла робота «Українська синтеза чи українська громадянська війна» (1946 р., 1949 р.), в якій він намагався проаналізувати українців як націю з багатьма протиріччями. У 1954 р. опублікував дослідження «Загублена українська людина», яке присвятив українцям і причинам невдач у процесі державотворення. У 1956 р. заснував видавництво «Ключі», в якому друкував власні книги та журнал «Листи до Приятелів»; у ньому ж видав серію «Життя і мислі», де надрукував свої відомі праці «Галичанство» (1956 р.), «Верхи життя і творчости» (1958 р.), а в серії «Проблеми» – есей «Душа і пісня» (1956 р.).

Предметом філософських рефлексій М. Шлемкевича стали проблеми людини, її проявів, типів, видів душі, відмінність її від натовпу, цінності, Класифікуючи типи людей, філософ виокремив такі «старосвітський поміщик», «гоголівська людина», «сковородянська людина», «шевченкова людина», «сильна людина», «нова людина», «порядна людина», «ідейна людина», «людина-герой» і «людина-революціонер». Футурологічні очікування пов'язані з вірою науковця у появу нової української людини, яка мусить вийти з тюрми самозакоханості, з гетто відчуження постійної кривди, які породжують комплекс меншовартості.

М. Шлемкевич аналізував духовний світ українця, національний характер та менталітет. У творах, листах, доповідях і лекціях він звертав увагу на негативні риси українського національного характеру й виразно вказував на те, як їх можна і треба позбутися. Перш за все, він стверджував, що українці ще не навчилися вести дискусію та обмінюватися думками, бояться шукати нових шляхів у політиці. По-друге, українці не люблять критики, тому відбуваються бунти, диверсії і розпади. Саме у своїй ідеології «творчого» націоналізму М. Шлемкевич убачав виправлення цих проблем, адже, об'єднавши всі сили в одну політичну партію для створення української

держави, можна відкинути всі ті негативні риси. У своїх публікаціях він прагнув донести до українського народу стратегію розвитку, вдосконалення та створення як індивіда, так і держави. Непрочитаність М. Шлемкевича зумовлювало те, що він відкидав мову ненависті, протистояння та послідовно критикував радикальні й нетерпимі погляди. Провідною ідеєю діяльності та творчості М. Шлемкевича, шляхетної думки і реального чину був пошук правди.

Основними чинниками історичного процесу, на думку, М. Шлемкевича, є народна стихія та провідна верства. Вчений виокремлював український світ з двома центрами: Києвом та Львовом. Реконструкцію минулого України він здійснював через етапи української державності: княжа Русь, Запорозька Січ, Українська Народна Республіка.

Він шукав нових шляхів для українського суспільства, для його державного оформлення і морального зміцнення. Переконалий ідеаліст, він прагнув до здійснення ідеалів Т. Шевченка та І. Франка про добро, правду і красу, нову українську людину, озброєну ідеєю національної свідомості й соборності.

Отже, М. Шлемкевич здійснював активну громадсько-політичну і наукову діяльність як в Україні, так і за її межами, в еміграції. Він належав до генерації тих українських політиків і мислителів суспільно-політичної думки, які визначали основні тенденції розвитку українського національно-визвольного руху 1930–1960-х рр. Він був розробником концепцій, програмних цілей і завдань українського державотворення, що стали необхідними для українського дисидентського руху і виховання української діаспори в національно-патріотичному дусі. Для його науково-популярних історичних і публіцистичних праць характерний професіоналізм; вони мають велику практичну цінність: можуть використовуватися в науковій, педагогічній, краєзнавчій роботі та служити взірцем для активних творчих пошуків сучасного молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

1. Ф. 269. Колекція документів Український музей в м. Празі
оп. 2
Спр. 53. Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти, інших осіб. 1886–1952 рр., 134 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України)

2. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів. 1925–1939, 1941 рр.
оп. 1
Спр. 517. Текст промови депутата Палієва Дмитра, виголошеної на засідання сейму на обговоренню бюджету 31 січня 1929 р. і про нормалізацію польсько-українських відносин, 16 арк.
3. Ф. 344. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), м. Львів. 1925–1939, 1941 рр.
оп. 1
Спр. 519. Текст промови Палієва Дмитра під час обговорення бюджету на 1930/31 у сеймі становища української еміграції з Польщі. 1930–1931 рр., 2 арк.
4. Ф. 406. Редакція газети «Нова зоря» м. Львів
оп. 1
Спр. 245. Статті та рецензія Шлемкевича М. 1938., 100 арк.
5. Ф. 771. Левицький В. – голова НТШ
оп. 1
Спр. 64. Листи Шармера К., Швеця Ф., Шептицького А., Шлемкевича М., Шнабея Ф. до Левицького В., 18 арк.

6. Ф. 784. Видавництво газети «Батьківщина» у Львові
оп. 1
Спр. 1. Листи приватних осіб до редакції з проханням опублікувати їх в газеті (1936 р.), 8 арк.
7. Ф. 784. Видавництво газети «Батьківщина» у Львові
оп. 1
Спр. 2. Листи передплатників про надіслання газети та грошей за передплату. 1936–1937 рр., 5 арк.
8. Ф. 784. Видавництво газети «Батьківщина» у Львові
оп. 1
Спр. 15. Стаття М. Іванейка «Недужий трибунал» (27 липня 1938 р.), 6 арк.
9. Ф. 784. Видавництво газети «Батьківщина» у Львові
оп. 1
Спр. 20. Стаття невстановленого автора «Чи вже остаточно покінчилося?» (про виступ видавництва Тиктора проти Фронту національної єдності), 3 арк.

Державний архів Львівської області

(Держархів Львівської обл.)

10. Ф.1. Львівське воєводське управління (1921–1939).
оп. 51
Спр. 38. Звіти Краківського, Тернопільського, Станіславського воєводських управлінь про політичне становище на території воєводств, 104 арк.
11. Ф.1. Львівське воєводське управління (1921–1939).
оп. 51
Спр. 939. Донесення і бюлетні повітових староств про політичне становище на території воєводства, 256 арк.
12. Ф. 121. Львівське воєводське управління державної поліції (1921–1939)

оп. 3

Спр. 627. Донесення Львівського міського управління поліції про нагляд за українськими буржуазними націоналістами, 53 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

13. Ф. 2 Станіславське воєводське управління м. Станіслав. Відділ громадсько-політичний. Підвідділ політико-національний (1921-1939 рр.)

оп. 1.

Спр. 1372. Листування з повітовими старостами про розповсюдження українськими націоналістами журналів «Перемога» і «Батьківщина» серед українського населення, 44 арк.

14. Ф. 2 Станіславське воєводське управління м. Станіслав. Відділ громадсько-політичний. Підвідділ політико-національний (1921-1939 рр.)

оп. 1.

Спр.1488. Інформації таємних інформаторів поліції про діяльність українських буржуазно-націоналістичних організацій і союзів «Фронт національної єдності» (ФНЄ), «Просвіта», «Сокіл» та інших, 193 арк.

15. Ф. 2 Станіславське воєводське управління м. Станіслав. Відділ громадсько-політичний. Підвідділ політико-національний (1921-1939 рр.)

оп. 1.

Спр.1547. Інформації Львівського воєводського управління Станіславського воєводського управління державної поліції про діяльність української буржуазної націоналістичної партії «Фронт національної єдності» (ФНЄ), 46 арк.

16. Ф. 2 Станіславське воєводське управління м. Станіслав. Відділ громадсько-політичний. Підвідділ політико-національний (1921-1939 рр.)

оп. 1.

Спр.1596. Характеристика діяльності українських буржуазно-націоналістичних партій (УНДО, ОУН, ФНЄ), 10 арк.

17. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції, м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.

Спр. 277. Інформації таємних інформаторів і листування з повітовими управліннями держполіції про діяльність українських націоналістичних партій ОУН, ФНЄ, УНДО і «Сіільроб», 400арк.

18. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції, м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.

Спр. 343. Інформації Львівського слідчого управління і повітових управлінь поліції Станіславського воєводства про діяльність української буржуазно-націоналістичної партії «Фронт національної єдності» на території Станіславського і Львівського воєводств: списки членів цієї партії, 277 арк.

19. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції, м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.

Спр. 387. Історія створення і програми діяльності українських буржуазно-націоналістичних партій «УНДО», «ФНЄ» і «УНДО», 5 арк.

20. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції, м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.

Спр. 408. Інформації і донесення повітових управлінь державної поліції про діяльність української національної партії «Фронт національної єдності» (ФНЄ), 190 арк.

21. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції,
м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.
Спр. 436. Агентурні відомості Станіславського повітового управління
поліції українських буржуазно-націоналістичних партій і організацій
(УНДО, УСРП, ФНС, Просвіта, Сокіл), 498 арк.
22. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції,
м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.
Спр. 482. Донесення і агентурні відомості повітових управлінь
державної поліції про організаційну структуру і персональний склад
партії ФНС, 45 арк.
23. Ф. 68 Станіславське воєводське Управління державної поліції,
м. Станіслав. Слідче Управління
оп. 2.
Спр. 489. Агентурні відомості Долинського повітового управління
поліції про діяльність членів української буржуазно-націоналістичної
партії «Фронт національної єдності», 33 арк.

**Архівна Бібліотека Наукового Товариства імені Шевченка в Америці,
м. Нью-Йорк**

Фонд «Табір «Орлик» Берхтесгаден, Німеччина, 1945–1950»

24. Папка 1. Кореспонденція прихідна, 1946 – звернення та письма від
установ таборової управи і мешканців табору та установ і організацій
міста Берхтесгаден і інших, 116 арк.
25. Папка 2. Кореспонденція вихідна, 1946, 25 арк.
26. Папка 3. Кореспонденція прихідна, 1947, 161 арк.
27. Папка 4. Кореспонденція вихідна, 1947, 68 арк.
28. Папка 5. Санітарно-харитативна служба, 1945–1947 – інформації та
звіти про діяльність Служби, 68 арк.
29. Папка 6. Мистецький український рух (МУР), 1945–1947, 8 арк.

30. Папка 7. Комітет Правопорядку, Клуб демократичної думки, 1946–1947 – статут Дискусійного Клубу Демократичної Думки, комунікати, резолюції, протоколи засідань, 33 арк.
31. Папка 8. Театр, 1945–1948 – протоколи засідань Правління Літературно-Мистецького Клубу, афіші, театральні програмки, 88 арк.
32. Папка 9. Бюлетені інформаційної служби 1945–1948, 122 арк.
33. Папка 10. Список жителів табору, 1946–1946, 210 арк.
34. Папка 11. Журнал «Орлик», 1946–1948 (1946 – ч. 1, 3, 6), (1947 – ч. 1, 2, 5, 8, 10, 11), (1948 – ч. 2, 3, 4), 220 арк.
35. Папка 12. Фінансові справи, 1946–1948, 50 арк.
36. Папка 13. Радіоповідомлення Таборової Ради та інших організацій 1946–1948, 197 арк.
37. Папка 15. Комунікати Президії Таборової Ради 1947–1948, 24 арк.
38. Папка 16. Рідна Школа, 1945–1949 – шкільні програми, провізитаційні звіти, протоколи, 217 арк.
39. Папка 17. Центральне Представництво Української Еміграції. Архів Табору «Орлик». Розпорядження, повідомлення, обіжники 1946–1949. Культурно-освітній рівень, 40 арк.
40. Папка 18. Союз Українських Ветеранів 1946–1949, 275 арк.
41. Папка 19. Таборова Рада 1946–1949 – протоколи засідань, 191 арк.
42. Папка 20. Полагоджені письма, 1945–1950 – звіти, справи молодих організацій, справи культурно-освітні, 226 арк.
43. Папка 21. Адміністративно-еміграційні документи, 1946–1950 – статут табору «Орлик», оголошення, комунікати, бюджетові видатки, 239 арк.
44. Папка 22. Документи організованого життя в таборі 1946–1950 – проект організованої схеми адміністрації табору, статут табору «Орлик», правильники Ради Табору і інших таборових установ, обіжники, анкети, шкільні свідоцтва, програмки святкування та інші, 307 арк.

45. Папка 23. Радіоповідомлення Таборової Ради, 1949–1950, комунікати, розпорядження, 197 арк.
46. Папка 24. Адміністративно-еміграційні документи, 1949–1950 – комунікати, розпорядження, 197 арк.
47. Папка 25. Комісія Допомоги Українському Студентству (КОДУС), 1949–1950 – справи грошових збірок, 14 арк.

Бібліотека Колумбійського Університету.

Відділ рідкісних книг та манускриптів (Columbia University

Libraries. Rare books and Manuscript Library. Bakhmeteff Archive).

48. George Y. Shevelov Papers. Correspondence with Individuals: Schae – Sta. Box 12. Folder 12. Shlemkevych, 6 ark.
49. Jurij Lawrynenko Papers. Series I: Correspondence Sub-series 1: Individuals, Ruc – St. Box 9, Folder 10. Shlemkevych, Shlemkevych-Savytska (administrator of journal «Letters to Friends»), 30 cards.
50. Jurij Lawrynenko Papers. Series V: Writings Sub-series 6: Essays and Social and Political Journalism – Personalia – Sosiura: Sk – Z. Box 40, Folder 5. Shlemkevych, 7 cards.
51. New York Group Collection. Bohdan Boichuk's Papers. Cataloged Correspondence: Ry – T. Box 6 – B. Shlemkevych Mykola. Elizabeth, Cranford, 1960 – 1965, 32 cards.

Особистий архів Марти Савицької-Шлемкевич

52. Од. зб. 1. Програма вечора з нагоди вшанування засновника і голови Літературно-мистецького клубу Сергія Литвиненка. 10 жовтня 1964 р., 1 арк.
53. Од. зб. 2 Виписки М. Шлемкевича з творів українських письменників першої половини XX ст. Б. д. Рукопис, 16 арк.
54. Од. зб. 3 Статут «Українського клубу «Ordo ac Libertas»» Чернетка. Машинопис, 2 арк.
55. Од. зб. 4 Фрагмент рукопису праці М. Шлемкевича «Галичанство». Б. д., 4 арк.

56. Од. зб. 5 Словникова енциклопедія українознавства. 1955 р. Машинопис, 4 арк.
57. Од. зб. 6 Нотатки М. Шлемкевича із висловами відомих людей. Б. д. Рукопис, 2 арк.
58. Од. зб. 7 Виписки М. Шлемкевича з газет. Початок 1950-х рр., 4 арк.
59. Од. зб. 8 Рукопис статті М. Шлемкевича про УНРаду, опублікованої у газеті «Час». 1948 р., 15 арк.
60. Од. зб. 9 Виступ-доповідь М. Шлемкевича на відкритті пам'ятника В. Блавацькому у м. Філадельфії. 1957 р. Машинопис, 4 арк.
61. Од. зб. 10 Промови М. Шлемкевича на засіданнях Союзу українських національних демократів (м. Нью-Йорк). Б. д. Чернетки. Рукопис, 40 арк.
62. Од. зб. 11 Нотатки М. Шлемкевича. Б. д. Рукопис, 5 арк.
63. Од. зб. 12 Чернетка статті М. Шлемкевича «Як йти до українського миру». Б. д. Рукопис, 9 арк.
64. Од. зб. 13 Стаття М. Шлемкевича «Танець і думка». Б. д. Машинопис, 2 арк.
65. Од. зб. 14 Стаття М. Шлемкевича «Бездушна обрядовість». Б. д. Машинопис, 2 арк.
66. Од. зб. 15 Промова М. Шлемкевича «Український театр в Нью-Йорку. З приводу закриття студії О. Гірняка». 16 листопада 1957 р. Машинопис, 9 арк.
67. Од. зб. 16 Афіша-повідомлення про цикл доповідей М. Шлемкевича на тему «Загублена українська людина», організована ЛМК (м. Нью-Йорк) і культурно-освітнім клубом «Орлик» (м. Ньюарк). Б. д., 1 арк.
68. Од. зб. 17 Запити і зауваження до М. Шлемкевича щодо циклу доповідей на тему «Загублена українська людина». Б. д. Машинопис, 1 арк.
69. Од. зб. 18 Нотатки М. Шлемкевича на філософські теми. Б. д. Рукопис, 7 арк.

70. Од. зб. 19 Неопублікована стаття М. Шлемкевича «Про популярність поезії». 1963 р. Рукопис, 6 арк.
71. Од. зб. 20 Зміст праці М. Шлемкевича «Загублена українська людина». Б. д. Машинопис, 1 арк.
72. Од. зб. 21 Промова М. Шлемкевича «Хай світиться Святвечірня свічка». Б. д. Машинопис, 2 арк.
73. Од. зб. 22 Промова М. Шлемкевича про діяльність Українського Народного дому в м. Нью-Йорку. 1950-ті рр. Машинопис, 2 арк.
74. Од. зб. 23 Лист Романа Савицького-мол. до редактора часопису «Сучасність» Мирослава Прокопа. м. Нью-Йорк, 18 травня 1974 р. Машинопис, 1 арк.
75. Од. зб. 24 Промова М. Шлемкевича пам'яті Сергія Литвиненка. 1964 р. Машинопис, 3 арк.
76. Од. зб. 25 Промова М. Шлемкевича «В 15-ліття Літературно-Мистецького Клубу». м. Нью-Йорк, 19 квітня 1963 р. Машинопис, 4 арк.
77. Од. зб. 26 Промова М. Шлемкевича на вечорі пам'яті С. Литвиненка в ЛМК. м. Нью-Йорк, 10 жовтня 1964 р. Машинопис, 3 арк.
78. Од. зб. 27 Рукопис статті М. Шлемкевича «Пам'яті Сергія Литвиненка». 1964 р., 4 арк.
79. Од. зб. 28 Зміст невстановленої за назвою промови М. Шлемкевича в ЛМК. 19 жовтня 1963 р. Рукопис, 7 арк.
80. Од. зб. 29 Афіша-повідомлення про проведення осіннього літературно-мистецького ярмарку, приуроченого 15-річчю від заснування ЛМК у м. Нью-Йорку. 19 жовтня 1963 р., 1 арк.
81. Од. зб. 30 Вступне слово М. Шлемкевича на осінньому літературно-мистецькому ярмарку, приуроченого 15-річчю від заснування ЛМК у м. Нью-Йорку. 1963 р. Рукопис, 2 арк.
82. Од. зб. 31 Нотатки М. Шлемкевича з праці Б. Кравціва. 1965 р. Рукопис, 2 арк.

83. Од. зб. 32 Афіша-повідомлення про вечір вшанування заснування і голови ЛМК Сергія Литвиненка. м. Нью-Йорк, 10 жовтня 1964 р., 1 арк.
84. Од. зб. 33 Лист-чернетка М. Шлемкевича до керівництва українського мистецького об'єднання «Козуб» у м. Торонто. Травень 1965 р. Рукопис, 6 арк.
85. Од. зб. 34 Нотатки з виступу М. Шлемкевича на радіо у м. Чикаго. 1956 р. Рукопис, 6 арк.
86. Од. зб. 35 Промова М. Шлемкевича про Симона Петлюру. 1961 р. Машинопис, рукопис, 5 арк.
87. Од. зб. 36 Афіша-оголошення про організацію заходу щодо вшанування пам'яті Симона Петлюри з нагоди 30-ї річниці його смерті. 1956 р., 1 арк.
88. Од. зб. 37 Залікова книга та свідоцтво про закінчення навчання М. Шлемкевича на філософському факультеті Віденського університету. 1912 р., 1926 р., 2 арк.
89. Од. зб. 38 Світлини з життя і діяльності Миколи Шлемкевича. 1910–1960-ті рр. 9 фото.
90. Од. зб. 39 Сучасні фото родини і будинку Миколи Шлемкевича. м. Кренфорд (США). 2016 р. 4 фото.

ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

91. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Т. 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. 710 с.
92. Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1939. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. Т. 2. 704 с.
93. Україна: антологія пам'яток державотворення, Х–XX ст.: У 10 т. / редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]. К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. Т. 8: Розстріляне відродження України (1920–1930) / упорядкув. Р. Мовчан. 2009. 776 с.

94. Українська суспільно-політична думка в XX столітті: Документи і матеріали в 3 т. / Ред. Гунчак Т., Сольчаник Р. Т.2. [Б. м.]: Сучасність, 1983. 430 с.

ПРАЦІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

95. Іванейко М. А вже весна, а вже красна...(Розмова про розум і творчий порив) // Літературно-науковий вісник. 1927. Т. 94. Кн. 10. С. 148–163.
96. Іванейко М. А. Річинський: Проблема української релігійної свідомости [рецензія] // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 15 серпня. Ч. 20. С. 14–15.
97. Іванейко М. Божий мир і Ф. Н. Є. // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. II. С. 73–76.
98. Іванейко М. Боротьба за владу // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 160. С. 2.
99. Іванейко М. В добі національних ідей // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 122. С. 2.
100. Іванейко М. Війна всіх проти всіх чи органічна синтеза // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 126. С. 2.
101. Іванейко М. Вітер // Літературно-науковий вісник. 1929. С. 608–617, 858–866.
102. Іванейко М. Вітер // Літературно-науковий вісник. 1930. С. 48–56.
103. Іванейко М. В київських підвалах (Спомин) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 серпня. Ч. 19. С. 9–12.
104. Іванейко М. Голос у душі народу // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 161. С. 2.
105. Іванейко М. Горе надії // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 15 жовтня. Ч. 24. С. 4–5.
106. Іванейко М. Давні рани // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 78. С. 2.
107. Іванейко М. Два світи // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 2–3.

108. Іванейко М. Дві можливості // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 121. С. 2.
109. Іванейко М. Друге покоління і нащадки // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 квітня. Ч. 11. С. 4–5.
110. Іванейко М. Живі живе думаймо // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 64. С. 2.
111. Іванейко М. Життя й ідеал // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. Львів, 1934. 15 лютого. С. 3–4.
112. Іванейко М. За культуру політичної думки // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 184. С. 2.
113. Іванейко М. За шлях у гору інтересів // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 15 травня. Ч. 14. С. 3–4.
114. Іванейко М. Ідейне запліднення // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 139. – С. 2.
115. Іванейко М. Ідея й гниле яйце // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 2. С. 2.
116. Іванейко М. Ідея й господарство // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 березня. Ч. 29. С. 10–12.
117. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму (Реферат виголошений на І. Краєвій Конференції Ф. Н. Є. дня 23. березня 1935 р.) // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 квітня. Ч. 30. С. 3–8.
118. Іванейко М. Історія – вчителька життя // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 67. С. 2.
119. Іванейко М. Конгрес ФНЄ. Ідеологічний реферат тов. М. Іванейка // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 4–15.
120. Іванейко М. Метрополія духа й націоналізм // Перемога: ідеологічний журнал ФНЄ. Львів, 1933. 15 листопада. С. 2–4.
121. Іванейко М. Мислі азійського степу // Перемога. Місячник громадської думки. 1934. 1 листопада. Ч. 25. С. 9–11.

122. Іванейко М. Мисль і місто (Розмова) // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 червня. Ч. 32 (6). С. 3–4; Липень. Ч. 33 (7). С. 7–9; Серпень. Ч. 34 (8). С. 4–6.
123. Іванейко М. «Молоді» // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 10. С. 2.
124. Іванейко М. Молода інтелігенція в краю // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 43. С. 2.
125. Іванейко М. Наказ нашого життя // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 173. С. 2.
126. Іванейко М. Нарис про Берлін // Літературно-науковий вісник. 1929. Кн. 3. С. 609–610, 614–615.
127. Іванейко М. Нариси. Оправданне філософії // Літературно-науковий вісник. 1926. С. 151–160.
128. Іванейко М. Нариси. Структура нашої духовности // Літературно-науковий вісник. 1926. С. 242–255.
129. Іванейко М. Націоналізм (Фрагмент статті «Недоля духа й націоналізм») // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1933. 1 листопада. Ч. 1. С. 3–4.
130. Іванейко М. Deus sive natio (Націоналізм як інтуїція будучини) // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. I. С. 3–14.
131. Іванейко М. Наша свобода // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. Львів, 1934. 15 січня. С. 1–3.
132. Іванейко М. Наші обставини // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 172. – С. 2.
133. Іванейко М. Недоля духа // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. Львів, 1933. 15 грудня. С. 3–6.
134. Іванейко М. Не шукайте живого між мертвими // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 105. С. 2.
135. Іванейко М. Оздоровлення від духа // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 99. С. 2.

136. Іванейко М. Пересильний арештант (Спомин) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 вересня. Ч. 21. С. 12–13; 15 вересня. Ч. 22. С. 7–8.
137. Іванейко М. Печерний вчений // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 75–77.
138. Іванейко М. Під залізним мостом (Спомин) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 15 червня. Ч. 16. С. 9–11.
139. Іванейко М. Під найвищою опікою нації // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 184. С. 2.
140. Іванейко М. Поклін Шевченкові (в 120 річницю уродин) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 15 березня. Ч. 10. С. 1–3.
141. Іванейко М. Про баламутний ірраціоналізм, чудернацьке словянство й європейських рецензентів // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 червня. Ч. 32 (6). С. 10–12.
142. Іванейко М. Проблема української інтелігенції (Інтелігенція й політика) // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. II. С. 1–19.
143. Іванейко М. Пробудження (Спомин) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 червня. Ч. 15. С. 8–10.
144. Іванейко М. Провід і представництво: Етюди до соціології і психології галицького понадпартійного «демолібералізму» // Перемога: ідеологічний журнал ФНЄ. Львів, 1939. С. 76–77.
145. Іванейко М. Про перші речі // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 93. С. 2.
146. Іванейко М. Про речі незнущальні // Українські Вісти. Львів, 1939. Ч. 166. – С. 2.
147. Іванейко М. Революційне філістерство // Перемога: ідеологічний журнал ФНЄ. Львів, 1934. 1 січня. С. 2–3.
148. Іванейко М. Рідний край духа // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 84. С. 2.

149. Іванейко М. Романтика // Українські Вісти. Львів, 1938. Ч. 73. С. 2.
150. Іванейко М. Світ і дім (Лютець) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 березня. Ч. 9. С. 5–7.
151. Іванейко М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. Вересень. Ч. 35 (9). С. 5–11.
152. Іванейко М. Травень 1920 року в Києві (Спогад з перед 15 літ) // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 травня. Ч. 31 (5). С. 9–12.
153. Іванейко М. Трагічна доба українського націоналізму // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 69–73.
154. Іванейко М. Трясовина (Спомин) // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 липня. Ч. 17. С. 7–9.
155. Іванейко М. Українська філософія (Питання української духової культури з націоналістичного погляду) // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 січня. Ч. 27. С. 9–11.
156. Іванейко М. – УНДО й ФНЄ. Львів: Накл. вид-ва «Батьківщина», 1938. – 48 с.
157. Іванейко М. Pro domo sua // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. Вересень. Ч. 35 (9). С. 11.
158. М. І. [Микола Іванович Шлемкевич] Горі серця // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. Липень. Ч. 33 (7). С. 2–4.
159. М. [икола] Ш. [лемкевич] Генеральна атака // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 лютого. Ч. 28. С. 5–6.
160. Срібний Р. В нашому світі // Листи до Приятелів. 1965. Кн. 3–4. С. 44–45.
161. Шлемкевич М. 1917–20 роки й українське суспільство // Сучасність. 1971. № 5. С. 87–99.
162. Шлемкевич М. Боротьба з Ангелом // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1954. № 5. С. 6.

163. Шлемкевич М. В полоні привичок // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1957. № 9. С. 2–3.
164. Шлемкевич М. Велика реабілітація // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1959. № 11. С. 14–15.
165. Шлемкевич М. Верхи життя і творчості. Нью-Йорк; Торонто: Ключі, 1958. 158 с.
166. Шлемкевич М. Від автора // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1953. № 1. С. 1.
167. Шлемкевич М. Від автора // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1955. № 12. С. 7.
168. Шлемкевич М. Від ідеї до діла // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1961. № 12. С. 53–54.
169. Шлемкевич М. Вільний дух чи маршова колона // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1954. № 7. С. 5–6.
170. Шлемкевич М. Внутрішня еміграція чи нове суспільство // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1961. № 5–6. С. 23–30.
171. Шлемкевич М. Втеча у зв'язки // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1955. № 4. С. 9.
172. Шлемкевич М. Втеча у край // Листи до Приятелів. 1955. № 3. С. 2.
173. Шлемкевич М. Галичанство, Австрія, Греко-католицизм // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1957. № 12. С. 14–15.
174. Шлемкевич М. Галичанство. Нью-Йорк; Торонто: Ключі, 1956. 120 с.
175. Шлемкевич М. Деспотія розуму в образі // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 6. С. 9–10.
176. Шлемкевич М. Де я живу // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1960. № 4. С. 20–21.
177. Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1961. № 1–2. С. 31–35.
178. Шлемкевич М. Дорогі! // Листи до Приятелів. 1953. Ч. 1. С. 1.

179. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. Нью-Йорк; Торонто: Ключі, 1956. 63 с.
180. Шлемкевич М. Загублена українська людина // Життя і мислі. Нью-Йорк, 1954. 160 с.
181. Шлемкевич М. Заклик до живих // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1960. № 7–8. С. 3–7.
182. Шлемкевич М. З преси і життя // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1959. № 4. С. 27.
183. Шлемкевич М. Історія і прощання // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1956. № 4. С. 12–13.
184. Шлемкевич М. Книга зову // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 14–15.
185. Шлемкевич М. Комунізм, інтелігенція, безкласове суспільство // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 10. С. 10–11.
186. Шлемкевич М. Мистецтво без менеджера // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1955. № 6. С. 8.
187. Шлемкевич М. Митрополит Шептицький // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 5. С. 10.
188. Шлемкевич М. На сторожі законності // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1953. № 5. С. 4.
189. Шлемкевич М. Новочасна потуга // Верхи життя і творчости. Нью-Йорк; Торонто, 1958. С. 109–146.
190. Шлемкевич М. Образи і роздуми // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1960. № 12. С. 6–7.
191. Шлемкевич М. Остап Вишня (1889–1956) // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1956. № 12. С. 13.
192. Шлемкевич М. Перемога духа // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1953. № 9. С. 4–5.
193. Шлемкевич М. Почуття меншецінності // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 4. С. 10–11.

194. Шлемкевич М. Привіт письменникові-громадянинові // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1959. № 1. С. 2.
195. Шлемкевич М. Про небезпечні дзеркала // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1954. № 2. С. 5–6.
196. Шлемкевич М. Проводжаючи Івана Багряного // Сучасність. 1976. Ч. 1 (181). С. 38–40.
197. Шлемкевич М. Прогулька до великої столиці : гутірка при ватрі про світогляд і характер. Видавництво Пласт, 1947. 33 с.
198. Шлемкевич М. Публіцистика – наука // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1957. № 11. С. 14–15.
199. Шлемкевич М. Рік катедри українознавства // Листи до Приятелів. 1966. Ч. 153–154. С. 10–11.
200. Шлемкевич М. Ріст чи розвал // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1954. № 10. С. 6–8.
201. Шлемкевич М. Розмова з ученими-приятелями // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1956. № 10. С. 13.
202. Шлемкевич М. Світ Олекси Грищенка // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 12. С. 4–5.
203. Шлемкевич М. Сумна пісня // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1955. № 1. С. 9.
204. Шлемкевич М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс. Львів, 1935. 226 с.
205. Шлемкевич М. Театр Слова // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1959. № 12. С. 12–13.
206. Шлемкевич М. Трагічні зустрічі народів // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 5.
207. Шлемкевич М. Українська молодь // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1953. № 8. С. 4–5.
208. Шлемкевич М. Українська синтеза чи українська громадянська війна. Львів, 1946. 63 с.

209. Шлемкевич М. Український літературний фонд // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1957. № 2. С. 16.
210. Шлемкевич М. Українські «Халабуди» // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1956. № 2. С. 12–13.
211. Шлемкевич М. Учений і міщаночка // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1956. № 3. С. 12–13.
212. Шлемкевич М. Фальш // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1958. № 1. С. 14–15.
213. Шлемкевич М. Філософія. Львів, 1934. 137 с.
214. Шлемкевич М. Як пишеться історія // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1955. № 12. С. 8.

ГАЗЕТНА І ЖУРНАЛЬНА ПЕРІОДИКА

215. Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1953–1966.
216. Літературно-науковий вісник. Львів, 1926–1930.
217. Наші Дні. Львів, 1941–1944.
218. Перемога. Львів, 1933–1939.
219. Робітнича газета. К., 1917–1919.
220. Українське Видавництво. Львів, 1941–1944.
221. Українські Вісти. Львів, 1934–1939.

СПОГАДИ

222. Бабій О. Микола Шлемкевич – людина і мислитель / Олесь Бабій // Наше Життя. 1966. 27 лютого. Ч. 8 (464).
223. Витанович І. Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1967. Кн. 7 – 9. С. 9–16.
224. Дальний М. Наш Микола Шлемкевич // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1967. Ч. 168–169–170. Кн. 4–5–6. С. 12–23.
225. Дмитро Паліїв: життя і діяльність (1896–1944): збірник праць і матеріалів / [відп. ред. Олег Купчинський]. Львів : Наукове товариство ім. Т.Шевченка, Простір-М, 2007. 862 с.

226. Заремба Я. Микола Шлемкевич зблизька // Наше життя. Нью-Йорк. 1987. Травень. С. 9–11.
227. Заремба Я. Остання дорога д-ра Шлемкевича // Листи до Приятелів. Нью-Йорк. Ключі, 1966. Кн. 3-4. Ч. 155-156. С. 4-5.
228. Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі. Нью-Йорк: Видавнича кооперація «Червона Калина», 1976. 724 с.
229. Кубійович В. Посмертна згадка. Замість листа до приятеля // Сучасність. Мюнхен, 1966. Березень. № 3(63) С. 126–127.
230. Кульчицький О. Вчителі життя // Листи до Приятелів. 1966. Червень. №6 С. 82–88.
231. Микола Іванович Шлемкевич // Листи до Приятелів. Нью-Йорк: Ключі, 1966. Кн. 1–2. Ч. 153–154. С. 1–4.
232. Микола Шлемкевич. Силуета й спогади про нього. Вінніпег, 1966. 46 с.
233. Придаткевич Р. Спомини про Миколу Шлемкевича // Листи до Приятелів: збірник. Нью Йорк; Торонто: Ключі, 1967. Ч. 165–166–167: Кн. 1–2–3. С. 27-34.
234. Рудко В. Микола Шлемкевич – філософ. // Листи до Приятелів. Нью-Йорк, 1966. Ч. 155–156. Кн. 3–4. С. 2–4.
235. Тарнавський О. Туга за мітом: Есеї. Нью-Йорк: Ключі, 1966. 160 с.
236. Федик Д. Мої дороги до Миколи Шлемкевича // Нові дні. 1990. С. 16–18.
237. Федик Д. Мої дороги до Миколи Шлемкевича (2) // Нові дні. січень 1991. С. 31–32.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

238. Аналіз ситуації (Хід думок реферату Д. Палієва на І. Конференції Ф. Н. Є. 23. березня 1935 р.) // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 травня. Ч. 31 (5). С. 3–6.
239. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї у філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації // Я

- вибрала долю собі сама. Збірник на пошану професора Тетяни Біленко. Статті, есеї. Дрогобич: Редакційно видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. С. 14–22.
240. Артюх В. Це слов'янське слово «історіософія» // Світогляд – Філософія – Релігія: збірник наукових праць. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. Вип. 4. С. 5–15.
241. Барабаш Ю. Вибрані студії. К., 2006. 744 с.
242. Блажеєвська Ю. М. Публіцистика Ю. Липи та М. Шлемкевича: національні питання // Вісник Харківської державної академії культури. 2014. Вип. 45. С. 137–145.
243. Блажеєвська Ю. М. Релігійність як риса українського національного характеру: до питання про формування національної свідомості // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2012. № 1027. Сер.: Соціальні комунікації. Вип. 4. С. 162–165.
244. Божук Л. Проблеми української освіти та національного виховання на сторінках часопису «Листи до Приятелів» // Український вимір. Міжнар. збірн. інформац., освіт., наук., метод. статей і матеріал. з України та діаспори: у 3-х т. Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2009. Число 8. Т. II. С. 204–207.
245. Василик Л. Концептуальна публіцистика як виразник національної ідентичності [Електронний ресурс] // Журналістика. Науковий збірник. 2010. Випуск 9 (34). С. 41–50. Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1592/43/>. Назва з екрана.
246. Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939) [ред. С. В. Кульчицький]. Львів: Каменяр, 2006. 335 с. (Серія «Українська книга»).
247. Вдовичин І. Погляди Фронту національної єдності на громадсько-політичні свободи (за матеріалами часопису «Перемога» (1933–1936)

- // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. Львів, 2000. Вип. 8. С. 179–184.
248. Великочий В. Українська нерадянська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині воєнно-революційної доби: спроба відтворення образу // Мандрівець. 2011. № 2. С. 59–63.
249. Від редакції // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. I. С. 1–2.
250. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939). К.: Держполітвидав УРСР, 1960. 225 с.
251. Гірняк С. Галичина й галичанство у концепції Миколи Шлемкевича // Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2013. С. 66–75.
252. Гірняк С. П. Галичина «як психологічна категорія» у концепції Миколи Шлемкевича // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2013. Вип. 6. С. 255–260.
253. Голубко В. Українська національна революція та її самореалізація в державотворчих процесах України 1917–1920 рр. // Українська державність: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. Січень 1993 р. К., 1993. С. 236–238.
254. Горинь В. Микола Шлемкевич: до 120-річчя від народження. // Вісник НТШ [Текст]: інф. видання Світової ради Наукових товариств ім. Т. Шевченка / відп. ред. С. Гелей. Львів: [б. в.], 1991. Число 51–52: Весна–зима. 2014. С. 17–19.
255. Горський В. Історія української філософії: Курс лекцій. К.: Наукова думка, 1997. 268 с.
256. Гринечко О. І. Категорія віри у філософській спадщині Миколи Шлемкевича // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська Ан. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 46 (4). С. 463–469.

257. Гринечко О. І. Концепція людини у філософській спадщині Миколи Шлемкевича // Грані. 2011. № 4 (78) липень-серпень. С. 73–77.
258. Гринечко О. Спільнота в контексті філософсько-публіцистичної спадщини Миколи Шлемкевича [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/nvnu/filosof/2009_19/R3/Grynychko.pdf. – Назва з екрана.
259. Демчишак Р. Зовнішня політика держави в українській політичній думці Західної України націоналістичного спрямування міжвоєнного періоду ХХ ст. [Електронний ресурс] // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2004. Вип. 26. С. 15–20.
260. Дениско Л. Шлемкевич: філософ і публіцист // Філософські перипетії : вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія : Філософія. №778. 2007. С. 46–50.
261. Дзюба І. Микола Шлемкевич // Дух і література. Національний університет Києво-Могилянська академія. К., 2010. № 21. С. 121–165.
262. Донцов Д. Націоналізм. Львів, 1926. 84 с.
263. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1989–1990. 334 с.
264. З життя і преси [про реферат М. Іванейка «Ідеологічні підстави творчого націоналізму»] // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. Серпень. Ч. 34 (8). С. 12.
265. Залізняк Б. Часопис Миколи Шлемкевича «Листи до Приятелів» як тип універсального видання. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 141 с.
266. Зеленина Е. Філософська публіцистика: ціннісно-сміслові аспекти // Питання теорії і практики журналістики. 2013. № 1. С. 100–110.
267. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України. Львів, 1963. 197 с.
268. Історія суспільних рухів і політичних партій в Україні (ХІХ–ХХ ст.). Львів, 1998. 327 с.

269. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
270. Качараба С. Еміграція з Західної України (1919–1939). Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 416 с.
271. Кендус О. Проблема ідеалу у філософській концепції Миколи Шлемкевича // Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки. 2000. Вип. 3. С. 196–199.
272. Кисельов М. Екофільні традиції української культури // Феномен української культури: методологічні засади осмислення [Текст] / НАН України. Ін-т філософії. М-во України у справах національностей та міграції; Відп.ред.: В. Шинкарук, Є. Бистрицький. Київ : Фенікс, 1996. С. 319–335.
273. Козій І. Проблема позитивізму в традиції українського філософського дискурсу в творчості М. Іванейка // Філософські обрії. К.: Полтава, 2007. Вип. 17. С. 69–80.
274. Козленко С. «Творчий націоналізм» Миколи Шлемкевича // Військово-науковий вісник. 2017. Вип. 27. С. 33–45.
275. Колодний А. Релігійні вияви національного буття українців // Філософські обрії. 1999. №1–2. С.168–185.
276. Кондратюк К. К. Західноукраїнський консерватизм у міжвоєнний період // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1920–1939): матеріали міжнар. наук. конф., (Дрогобич, 8-9 жовтня 2004 р.) / [упорядн. Василь Футала]. Дрогобич: Коло, 2005. С. 52–62.
277. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Книга друга. Едмонтон; Торонто, 1998. 609 с.
278. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті: засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування / Степан Кость. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 514 с.

279. Красівський О. Галичина у першій чверті XX ст.: проблеми польсько-українських стосунків. Львів : УАДУ при Президентові України, Львівський філіал, 2000. 416 с.
280. Кубійович В. Посмертна згадка. Замість листа до приятеля // Сучасність. Мюнхен, 1966. Березень. № 3(63) С. 126–127.
281. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. 200 с.
282. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії // М. Шлемкевич. Сутність філософії. Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1981. 250 с.
283. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук / за ред. А. Карася. Мюнхен; Львів, 1995. 164 с.
284. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939). К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. Т. 11. 336 с.
285. Кухта Б. З історії української політичної думки: Текст лекцій: Навчальний посібник. К.: Генеза, 1994. 368 с.
286. Лавріненко Ю. Зруб і парости. Мюнхен, 1971. С. 7.
287. Лисенко Л. І. Публіцистичний текст як чинник оптимізації соціокультурної комунікації [Електронний ресурс] // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціальні комунікації. 2012. Вип. 4, № 1027. С. 191–195. Режим доступу : philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1027/content/lysenko.pdf, с. 192.
288. Лисенко О. Методологічні аспекти дослідження історії українського національно-визвольного руху середини XX століття // Проблеми дидактики історії. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 7. С. 27–36.
289. Лисенко О. Проблема військового полону як предмет соціальної та усної історії. Деякі питання методології // Проблеми дидактики

- історії. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 6. С. 11–19.
290. Ліщинська О. Микола Шлемкевич – мислитель ХХ століття // Дзвін. 1998. № 4. С. 103–105.
291. Макарчук С. А. Етносоціальний розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму. Львів, 1983. 256 с.
292. Медвідь О. Політика Фронту національної єдності напередодні Другої світової війни // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. Дрогобич, 2002. С. 362–370.
293. Медвідь О. Політика Фронту національної єдності у 1933–1939 рр. // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчен. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка / Дрогоб. держ. пед. ун-т. ім. Івана Франка, Рада молодих вчених. Дрогобич: Посвіт, 2015. Вип. 12. С. 55–61.
294. Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т. 1. 1920–1939. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. 304 с.
295. Міхалевська В. Л. Репрезентація ідей духовності та державності на сторінках часопису «Листи до Приятелів» // Українське журналістикознавство [Текст]: зб. наук. статей. Вип. 3 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики та ін. К.: Видавництво Інституту журналістики, 2002. С. 62–65.
296. Наше слово // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1933. 1 листопада. Ч. 1. С. 2.
297. Наші тези // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1933. 1 листопада. Ч. 1. С. 1.
298. Організаційний правильник ФНЄ // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 16–17.
299. Організаційні напрямні творчого націоналізму // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 травня. Ч. 31 (5). С. 6–7.

300. Паліїв Д. Встрєте в історії... // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 липня. Ч. 17. С. 3–4.
301. Паліїв Д. Сутня зміна // Перемога. Місячник громадської думки. 1935. 1 травня. Ч. 31 (5). С. 2.
302. Паньківський К. Микола Шлемкевич – публіцист // Сучасність. – Мюнхен, 1974. Липень-серпень. С. 83–100.
303. Пасіка М. І. Конгрес ФНЄ в пресі // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 73–75.
304. І. Конгрес ФНЄ // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 1–4.
305. Пономарьов В. Філософ синтези Микола Шлемкевич // Тиждень. 2012. 26 червня. С. 10.
306. Романюк М. Оратаї журналістської ниви: українські редактори, видавці, публіцисти. Львів: Видавництво Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, 2002. 235 с.
307. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). К.: Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.
308. Савицький Р. Найкраща музика – філософія // Свобода, 1999. 21 лютого. Ч. 34. С. 2–3.
309. Сворак С. Державно-правові концепції Миколи Шлемкевича // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2013. Вип. 21. С. 142–149.
310. Сворак С. Микола Шлемкевич – мислитель, інтелектуал, державник [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/mikola-shlemkevich-mislitel-intelektual-derzhavnik/>
311. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). К.: Наукова думка, 1985. 271 с.

312. Соціальний фронт // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 15 квітня. Ч. 12. С. 3–4.
313. Статут ФНЄ установлений Провідною Комісією ФНЄ дня 18 вересня 1936 // Перемога. Ідеологічний журнал Ф.Н.Є. 1936. Ч. III. С. 15–16.
314. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності. Обрис сучасної літературознавчої концептології. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 534 с.
315. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 3: Філософія XIX століття і новітня. Львів: Свічадо, 1999. 568 с.
316. Тернопільський Ю. Л. Українська преса з перспективи 150-ліття. Джерзі Ситі: Видавництво М. П. Коць, 1974. 175 с.
317. Титаренко М. Модерна рецепція «Новочасної потуги» М. Шлемкевича: формувати чи інформувати? // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. 2005. Вип. 13. С. 594–599.
318. Титаренко М. Провідна верства. Долання комплексів (у контексті публіцистики М. Шлемкевича) // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2004. Вип. 25. С. 171–179.
319. Титаренко М. Світоглядна публіцистика. Спроба полемічного дискурсу // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. 2006. Вип. 28. С. 118–134.
320. Титаренко М. Феномен публіцистики: проблема дефініцій // Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2007. Вип. 30. С. 41–51.
321. Тіменик З. Історична пам'ять у контексті філософорелігійних ідей і «музеєзація» буття: методологічні спостереження // Historical and Cultural Studies. 2014. № 1. С. 95–100.
322. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Подебради, 1934. 224 с.
323. Фронт праці // Перемога. Суспільно-політичний двотижневик. 1934. 1 квітня. Ч. 11. С. 3.

324. Футала В. Діяльність українських політичних сил у міжвоєнній Польщі (1921–1939): проблеми і напрями наукових досліджень // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин]. НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2010–2011. С. 268–291.
325. Ходак Т. Правові аспекти державотворчої концепції українських націоналістів 30-х років ХХ ст. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2011. Вип. 19. С. 179–186.
326. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з УРСР (1934–1939 рр.). Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. 137 с.
327. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1956. С. 26-43.
328. Чоповський В. Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). Львів: Край, 1993. 168 с.
329. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України // Записки НТШ. Т. ССХХVІІІ. Львів, 1994. С. 207–248.
330. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) // Сучасність. 1995. №2. С. 77–82.
331. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки НТШ. Т. ССХХІІ. Львів, 1991. С. 126–147.
332. Швидак О. М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1939 рр.). К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. 228 с.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ, ПОСІБНИКИ

333. Білодід В. Філософська думка в Україні : Бібліографічний словник. К., 2002. С. 221–222. [Електронний ресурс]: Режим доступу :<http://izbornyk.org.ua>

334. Гринів О. Історія української філософії. Львів: Тріада плюс, 2015. 290 с.
335. Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. К.: Генеза, 2000. С. 65–69.
336. Енциклопедія українознавства: в 10-х томах. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 2000. Т. 10. С. 3600–4016.
337. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. 312 с.
338. Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень // Український історичний журнал. 1967. № 2. С. 2–10.
339. Лось Й. Публіцистика й тенденції розвитку світу: навч. посіб.: у 2 ч. Й. Лось. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2007. Ч. 1. 376 с.
340. Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.): [навч. посіб.] / Малик Я. Й., Вол Б. Д., Гелей С. Д. та ін. / [за ред. Малик Я. Й.]. Львів: Світ, 2003. 296 с.
341. Новиков А. Методология. М., 2007. 668 с.
342. Санцевич А. Методика історичного дослідження. К., 1990. 183 с.
343. Українська журналістика в іменах / за ред. М. М. Романюка. Львів, 1996. Вип. III. С. 326–327.
344. Українські часописи Львова 1848–1939 рр. Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Т. 3, Кн. 2. 1929–1939 рр. Львів: Світ, 2003. 928 с.
345. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: Посібник. К.: Академвидав, 2004. 208 с.
346. Яковенко Н. Вступ до історії. Науково-популярне видання. К.: Критика, 2007. 376 с.

Автореферати дисертацій

347. Краснодемська І. Й. Внесок вчених української діаспори європейських країн у розвиток українознавства (20–60-ті ХХ ст.). [Текст]: автореф. дис. канд. іст. наук: 09.00.12. Нац. НДІ українознавства. К., 2010. 20 с.
348. Медвідь О. В. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук: 07.00.01. Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2003. 20 с.
349. Ходак Т. М. Державно-правова думка в Західній Україні (1919–1939 рр.) [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2012. 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток А
Додаток А. 1

Сім'я М. Шлемкевича

Мама М. Шлемкевича – Ядвіга Бучацька-Шлемкевич [89].

Тато М. Шлемкевича – отець Іван Шлемкевич [89].

Додаток А. 3

Микола Шлемкевич із дружиною Константиною Посацькою (1932) [89].

Додаток А. 4

Микола Шлемкевич із родиною та друзями. с. Сновидів Бучацького повіту.
1930-ті рр. [89].

Додаток А. 5

Мкиола Шлемкевич із друзями. Зліва направо: Степан Волинець,
М. Шлемкевич, Дмитро Кузик, Дмитро Паліїв.
м. Криниця. Літо 1942 р.) [89].

Додаток А. 6

Микола Шлемкевич із дружиною Константиною та дітьми Христиною і Мартою у м. Криниця 1944 р. [89].

Додаток А. 7

Микола Шлемкевич із сім'єю. м. Берхтесгаден, табір «Орлик». 1946 р. [89].

Додаток Б

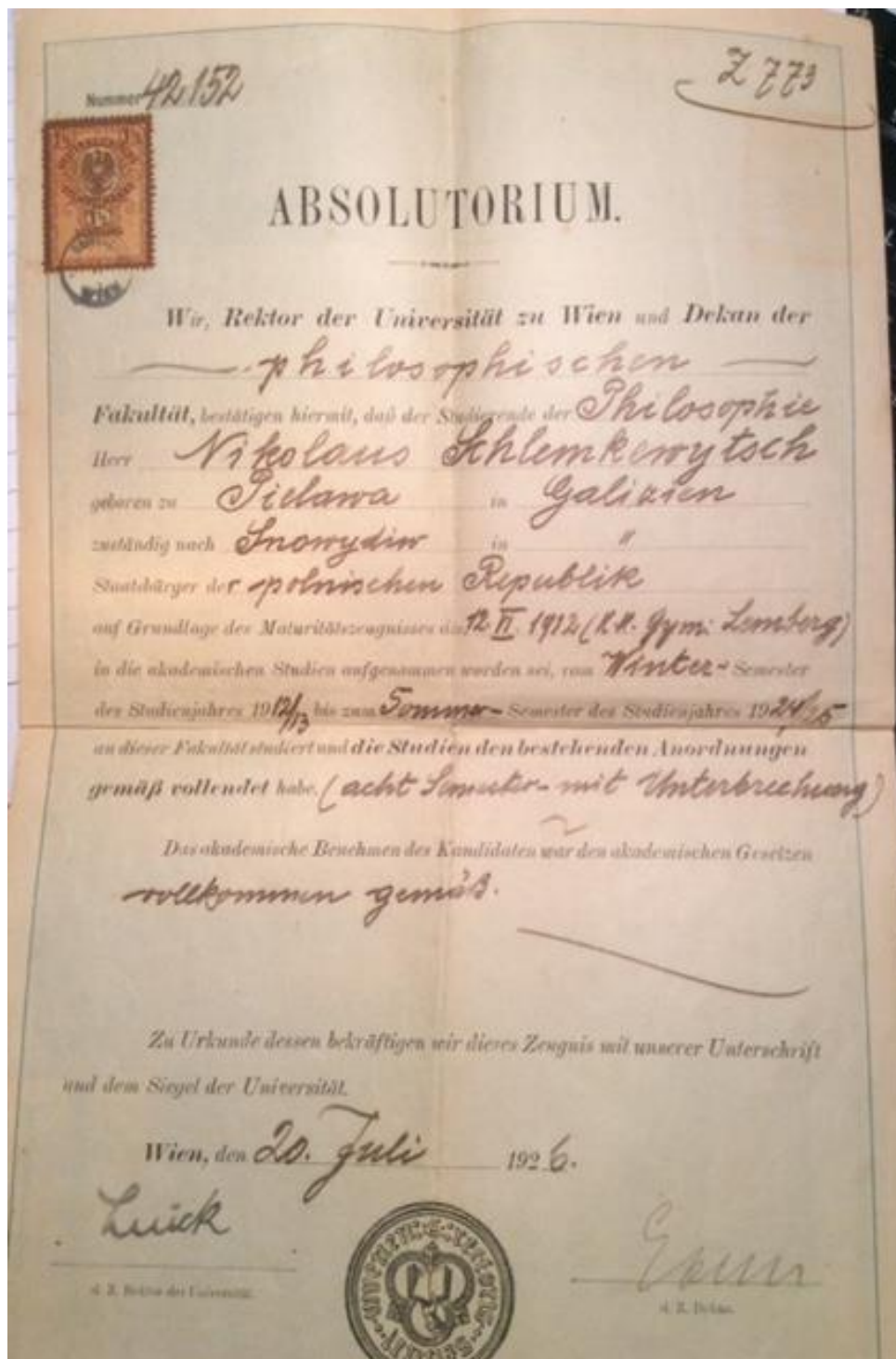
Додаток Б. 1

Навчання М. Шлемкевича

Залікова книга Миколи Шлемкейвча. 1912 р. [88].

Додаток Б. 2

Свідоцтво про закінчення навчання М. Шлемкевича на філософському факультеті Віденського університету. 1926 р. [88].

Додаток В

Додаток В. 1

Діяльність М. Шлемкевича в еміграції

Праці Миколи Шлемкевича [193; 205; 178; 172; 163; 274].

Додаток В. 2

[illegible]

Нотатки виступу М. Шлемкевича по радіо в м. Чикаго. 1956 р. [85].

Мкиола Шлемкевич. 1961 р. [89].

Додаток В. 4

[illegible]

Лист-чернетка М. Шлемкевича до керівництва українського мистецького об'єднання «Козуб» (1965 р.) [84].

Додаток Г

Сучасні світлини родини Миколи Шлемкевича

Додаток Г. 1

Родина М. Шлемкевича. Справа наліво: Марта Савицька-Шлемкевич (дочка М. Шлемкевича) та Уляна Голубець (онука). м. Кренфорд, штат Нью-Джерсі, США. 2017 р. [90].

Марта Савицька-Шлемкевич (зліва) і Наталія Локатир (Бурачок) на фоні праць та погруддя М. Шлемкевича. м. Кренфорд, штат Нью-Джерсі, США.

2017 р. [90].

Додаток Г. 3

Наталія Локатир (Бурачок) із родиною М. Шлемкевича.
м. Кренфорд, штат Нью-Джерсі, США. 2017 р. [90].

Додаток Г. 5

Будинок М. Шлемкевича у м. Кренфорд, штат Нью-Джерсі, США. 2017 р. [90].